

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

2. The Canon of Discipline - Subcommentaries (2. Vinaya Piṭaka - Tīkā)

09. Subcommentary on the Vimativinodanī-1
(09. Vimativinodanī-tīkā (paṭhamo bhāgo))

Verañjakaṇḍavaṇṇanā (Verañjakaṇḍavaṇṇanā)

PaliVerse

09. Subcommentary on the Vimativinodanī-1

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Vinayapiṭake

Vimativinodanī-ṭikā (paṭhamo bhāgo)

Ganthārambhakathā

Karuṇāpuṇṇahadayaṃ, sugataṃ hitadāyakaṃ;
Natvā dhammañca vimalaṃ, saṅghañca guṇasampadaṃ.

Vaṇṇanā nipuṇāhesuṃ, vinayaṭṭhakathāya yā;
Pubbakehi katā nekā, nānānayasamākulā.

Tattha kāci suvitthiṇṇā, dukkhogāhā ca ganthato;
Viraddhā atthato cāpi, saddato cāpi katthaci.

Kāci katthaci apuṇṇā, kāci sammohakārinī;
Tasmā tāhi samādāya, sāraṃ saṅkheparūpato.

Līnatthañca pakāsento, viraddhañca visodhayaṃ;
Upaṭṭhitanayañcāpi, tattha tattha pakāsayaṃ.

Vinaye vimatiṃ chetuṃ, bhikkhūnaṃ lahuvuttinaṃ;
Saṅkhepena likhissāmi, tassā līnatthavaṇṇanaṃ.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Vinayasaṃvaṇṇanārambhe ratanattayaṃ namassitukāmo tassa
visiṭṭhaguṇayogasandassanatthaṃ yo kappakoṭīhipītiādimāha. Visiṭṭhaguṇayogena hi
vandanārahābhāvo, vandanārahe ca katā vandanā yathādhīppetamatthaṃ sādheti.
Ettha ca saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṃ tattha tattha
bahudhā papañcenti ācariyā, mayaṃ pana idhādhīppetameva payojanaṃ
dassayissāma. Tasmā saṃvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṃ
yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṃ. Tathā
hi vuttaṃ “tassānubhāvena hatantarāyo”ti. Ratanattayapaṇāmakaraṇena hi
rāgādidosavigamato paññādiguṇapāṭavato āyūādivaḍḍhanato puññātisayabhāvādito
ca hoteva yathāpaṭiññātasamvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanaṃ.

Tattha paṭhamaṃ tāva bhagavato vandanaṃ kattukāmo “yo kappakoṭīhipi...pe...
tassā”ti āha. Imissā pana vinayadesanāya karuṇāppadhānaññāsamutṭhitatāya
karuṇāppadhānameva thomaṇaṃ āraddhaṃ. Esā hi ācariyassa pakati, yadidaṃ
ārambhānurūpathomaṇā. Karuṇāggahaṇena cettha aparimeyyappabhāvā sabbepi
buddhaguṇā nayato saṅgahitāti daṭṭhabbā taṃmūlakattā sesabuddhaguṇānaṃ.
Tattha yoti imassa aniyamavacanassa nāthoti iminā sambandho. Kappakoṭīhipi
appameyyaṃ kālanti kappakoṭigaṇanāvasenapi “ettakā kappakoṭiyo”ti pametuṃ

asakkuṇeyyaṃ kālaṃ. Api-saddena pageva vassagaṇanāyāti dasseti. Appameyyaṃ kālanti ca accantasam̐yoge upayogavacanaṃ, tena kappakoṭigaṇanāvasena paricchinditumasakkuṇeyyamapi, asaṅkhyeyyavasena pana paricchinditabbato salakkhaṃ caturasaṅkhyeyyakappakālaṃ accantameva nirantaraṃ pañcamahāpaaccāgādiatidukkarāni karonto khedaṃ kāyikaṃ parissamaṃ pattoti dasseti.

Lokahitāyāti sattalokassa hitāya. Nāthatīti nātho, veneyyānaṃ hitasukhaṃ āsīsātīti attho. Atha vā nāthati veneyyagate kilese upatāpeti, nāthati vā yācati veneyye attano hitakaraṇe yācitvāpi niyojetīti nātho, lokapaṭisaraṇo lokasāmī lokanāyakoti vuttaṃ hoti. Mahākāruṇikassāti yo karuṇāya kampitahadayaṭṭā lokahitatthaṃ atidukkarakiriyāya anekappakāraṃ tādisaṃ dukkhaṃ anubhavitvā āgato, tassa mahākāruṇikassāti attho. Tattha kīratīti karuṇā, paradukkhāṃ vikkhipati apānetīti attho. Dukkhaṃ vā kiriyati pasāriyatīti karuṇā. Atha vā kiṇātīti karuṇā, paradukkhe sati kāruṇikaṃ hiṃsati vibādheti, vināseti vā parassa dukkhanti attho. Paradukkhe sati sādhuṇaṃ kammaṃ hadayaḥkedaṃ karotīti vā karuṇā. Atha vā kamiti sukhaṃ, taṃ rundhatīti karuṇā. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṃ sukhaṃ rundhati vibādheti. Karuṇāya niyutto kāruṇiko, mahanto kāruṇiko mahākāruṇiko, tassa namo atthūti pāṭhaseso.

Evam̐ karuṇāmukhena saṅkhepato sakalasabbaññuguṇehi bhagavantaṃ thometvā idāni saddhammaṃ thometuṃ asambudhantiādīmāha. Tattha buddhanisevitaṃ yaṃ asambudhaṃ jīvaloko bhavā bhavaṃ gacchati, tassa dhammavarassa namoti sambandho. Tattha asambudhanti asambujjhanto, yathāsabhāvaṃ appaṭivijjhanatoti vuttaṃ hoti. Hetuattho hettha antapaccayo. Yanti aniyamato sapariyattiko navalokuttaradhammo kammabhāvena niddiṭṭho. Buddhanisevanti tasseeva visesaṃ, sammāsambuddhena, paccekabuddhasāvakabuddhehi vā gocarāsevanabhāvanāsevanāhi yathārahaṃ nisevitaṃ, ajahitanti attho. Tattha pariyaṭṭiphalanibbānāni gocarāsevanavaseneva nisevitāni, maggo pana bhāvanāsevanavasenāpi paccavekkhaṇaṇāññādivasena gocarāsevanavasenāpi nisevito. Bhavābhavanti bhavato bhavaṃ. Atha vā hīnapaṇītādivasena khuddakaṃ mahantañca bhavanti attho. Vuḍḍhatthopi hi a-kāro dissati asekkhā dhammātiādīsū viya. Atha vā bhavoti vuḍḍhi, abhavoti hāni. Bhavoti vā sassatadiṭṭhi, abhavoti ucchedadiṭṭhi. Vuttappakāro bhavo ca abhavo ca bhavābhavo, taṃ bhavābhavaṃ. Gacchatīti upagacchati. Jīvalokoti sattaloko. Avijjādikilesajālavidham̐sinoti dhammavisesaṃ. Tattha na vidati dhammānaṃ yathāsabhāvaṃ na vijānātīti avijjā, aññāṇaṃ. Sā ādi yesaṃ taṇhādīnaṃ, teyeva kilissanti etehi sattāti kilesā, teyeva ca sattānaṃ vibādhanatṭhena jālasadisāti jālaṃ, taṃ viddham̐seti sabbaso vināseti sīlenāti avijjādikilesajālavidham̐sī, tassa.

Nanu cettha sapariyattiko navalokuttaradhammo adhippeto, tattha ca maggoyeva kilese viddham̐seti, netareti ce? Vuccate - maggassāpi nibbānamāgama kilesavidham̐sanato nibbānampi kilese viddham̐seti nāma, maggassa kilesavidham̐sanakiccaṃ phalena niṭṭhitanti phalampi “kilesavidham̐sī”ti vuccati, pariyaṭṭidhammopi kilesavidham̐sanassa upanissayapaccayattā “kilesavidham̐sī”ti vattum arahatīti na koci doso. Dhammavarassa tassāti pubbe aniyamitassa niyāmakavacanaṃ. Tattha yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne catūsu apāyesu

saṃsāradukkhe ca apatamāne dhāretīti dhammo. Vuttappakāro dhammo eva attano uttaritarābhāvena varo pavaro anuttaroti dhammavaro, tassa dhammavarassa namo atthūti attho.

Evaṃ saṅkhepanayeneva sabbadhammaguṇehi saddhammaṃ thometvā idāni ariyaṅghaṃ thometuṃ guṇehītiādimāha. Tattha guṇehi yo yutto, tamariyaṅghaṃ namāmīti sambandho. Silādayo guṇā cettha lokiyalokuttarā adhippetā.

“Vimuttivimuttiñāṇa”nti vattabbe ekadesasarūpekasesanayena “vimuttiñāṇa”nti vuttaṃ, ādisaddapariyāyena pabhutisaddena vā vimuttiggahaṇaṃ veditabbaṃ. Tattha vimuttīti phalaṃ. Vimuttiñāṇanti paccavekkhaṇañāṇaṃ. Pabhuti-saddena chaḷabhiññācatupaṭṭisambhidādayo guṇā saṅgahitāti daṭṭhabbā. Kusalatthikānaṃ janānaṃ puññāṭṭisayavuḍḍhiyā khettsadisattā khetṭanti āha “khettaṃ janānaṃ kusalatthikāna”nti. Khittaṃ bījaṃ mahapphalabhāvakaraṇena tāyatīti hi khettaṃ. Ariyaṅghanti ettha ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato, sadevakena lokena “saraṇa”nti araṇīyato upagantabbato, upagatānaṃ tadatthasiddhito ariyā, aṭṭha ariyapuggalā, ariyānaṃ saṅgho samūhoti ariyaṅgho, taṃ ariyaṅghaṃ.

Idāni ratanattayapaṇāmajanitaṃ kusalābhisandaṃ yathādhippete payojane niyojetvā attanā saṃvaṇṇiyamānassa vinayassa sakalasāsanamūlabhāvadassanamukhena saṃvaṇṇanākaraṇassāpi sāsanaṃmūlataṃ dassetuṃ iccevamiccādigāthādvayamāha. Puññābhisandanti puññoghaṃ, puññappavāhaṃ puññarāsinti attho. Tassānubhāvenāti tassa yathāvuttassa puññappavāhassa ānubhāvena balena hatantarāyo vinayaṃ vaṇṇayissanti sambandho.

Aṭṭhitassa susaṇṭhitassa bhagavato sāsanaṃ yasmim̐ ṭhite patitṭhitaṃ hotīti yojetabbaṃ. Tattha yasminti yasmim̐ vinayapīṭake. Ṭhiteti pālito ca atthato ca anūnaṃ hutvā lajjipuggalesu pavattanaṭṭhena ṭhite. Sāsanaṃ sikkhattayasaṅgahitaṃ sāsanaṃ. Aṭṭhitassāti kāmasukhallikkattakilamathānuyogasaṅkhāte antadvaye aṭṭhitassa, “parinibbutassapi bhagavato”tipi vadanti. Susaṇṭhitassāti antadvayavirahitāya majjhimāya paṭipadāya suṭṭhu ṭhitassa. Amissanti bhāvanapumsakaniddeso, nikāyantaraladdhīhi asammissaṃ katvā anākulaṃ katvā vaṇṇayissanti vuttaṃ hoti. Nissāya pubbācariyānubhāvanti pubbācariyehi saṃvaṇṇitaṃ aṭṭhakathaṃ nissāya, na attano balenāti adhippāyo.

Atha porāṇaṭṭhakathāsu vijjamānāsu puna vinayasamvaṇṇanā kiṃpayojanāti? Āha kāmāñcātiādi. Tattha kāmanti ekantena, yathicchakaṃ vā, sabbasoti vuttaṃ hoti, tassa saṃvaṇṇitoayaṃ vinayoti iminā sambandho. Pubbācariyāsabhehīti mahākassapattherādayo pubbācariyā eva akampiyaṭṭhena uttamaṭṭhena ca āsabhā, tehi pubbācariyavarehīti vuttaṃ hoti. Kīdisā pana te pubbācariyāti? Āha ñāṇambūtiādi. Aggamaggañāṇasaṅkhātena ambunā salilena niddhotāni nissesato āyatim̐ anuppattidhammatāpādanena dhotāni visodhitāni rāgādīni tīṇi malāni kāmāsavādayo ca cattāro āsavā yehi te ñāṇambuniddhotamalāsavā, tehi khīṇāsavahīti attho. Khīṇāsavabhāvepi na ete sukkhavipassakāti āha “visuddhaviijjāpaṭṭisambhidehī”ti. Tattha vijjāti tisso vijjā, aṭṭha vijjā vā. Paṭṭisambhidāppattesupi mahākassapattherādīnaṃ uccinitvā gahitatāya tesam̐ saddhammasaṃvaṇṇane sāmattiyaṃ sātisaṃyanti dassento āha “saddhammasaṃvaṇṇanakovidehī”ti.

Kilesajātaṃ, parikkhārabāhullaṃ vā sallikhati tanuṃ karotīti sallekho, appicchatādiguṇasamūho, idha pana khīṇāsavādhikārattā parikkhārabāhullassa sallikhanavaseneva attho gahetabbo. Sallekhena nibbattaṃ sallekhiyaṃ, tasmīṃ sallekhiye, dhutaṅgapariharaṇādisallekhapaapattiyanti vuttaṃ hoti. Nosulabhūpamehīti sallekhaṇāpattiyā “asukasadisā”ti natthi sulabhā upamā etesanti nosulabhūpamā, tehi. Mahāvihārassāti iminā nikāyantaraṃ paṭikkhipati. Vihārasīsenā hettha tattha nivāsīnañceva tehi samaladdhikānañca sabbesaṃ bhikkhūnaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Tasmā tesāṃ mahāvihāravāsīnaṃ diṭṭhisīlavisuddhiyā pabhavattena saññābhūtattā dhammasaṅgāhakā mahākassapaṭtherādayo “mahāvihārassa dhajūpamā”ti vuttā, tehi ayaṃ vinayo saṃvaṇṇito sammā anūnaṃ katvā vaṇṇito. Kathanti āha “cittehi nayehe”ti. Vicittehi nayehe sambuddhavarānvaṇṇaṃ sabbaññubuddhavarāṃ anugatehi, bhagavato adhippāyānugatehi nayehe vuttaṃ hoti.

Evaṃ porāṇaṭṭhakathāya anūnabhāvaṃ dassetvā idāni attano saṃvaṇṇanāya payoṇavisesaṃ ajjesakañca dassetuṃ saṃvaṇṇanātiādimāha. Tattha saṅkhatattāti racitattā. Na kañci atthaṃ abhisambhuṇātīti na kañci atthaṃ sādheti.

Saṃvaṇṇanaṃ tañcātiādinā attano saṃvaṇṇanāya karaṇappakāraṃ dasseti. Tattha tañca idāni vuccamānaṃ saṃvaṇṇanaṃ samārabhanto sakalāyapi mahāaṭṭhakathāya idha gahetabbato mahāaṭṭhakathaṃ tassā idāni vuccamānāya saṃvaṇṇanāya sarīraṃ katvā mahāpaccariyaṃ yo vinicchayo vutto, tattheva kurundīnāmādīsu vissutāsū aṭṭhakathāsū yo vinicchayo vutto, tatopi vinicchayato yuttamatthaṃ apariccajanto antogadhattheravādaṃ katvā saṃvaṇṇanaṃ sammā samārabhissanti padatthasambandho veditabbo. Ettha ca attho kathīyati etāyāti aṭṭhakathā ttha-kārassa ṭṭha-kāraṃ katvā. Mahāpaccariyanti mahāpaccarīnāmikaṃ. Ettha ca paccarīti uḷumpaṃ vuccati, tasmīṃ nisīditvā katattā tameva nāmaṃ jātaṃ. “Kurundīvallivihāro nāma atthi, tattha katattā ‘kurundī’ti nāmaṃ jāta”nti vadanti. Ādisaddena andhakatṭhakathaṃ saṅkhepaṭṭhakathañca saṅgaṇhāti.

Yuttamatthanti mahāaṭṭhakathānāyena, catubbidhavinayayuttiyā vā yuttamatthaṃ. “Aṭṭhakathaṃyeva gahetvā saṃvaṇṇanaṃ karissāmī”ti vutte aṭṭhakathāsū vuttattheravādānaṃ bāhirabhāvo siyāti tepi antokattukāmo “antogadhatheravāda”nti āha, theravādepi antokatvāti vuttaṃ hoti.

Taṃ meti gāthāya sotūhi paṭipajjitabbavidhiṃ dasseti. Tattha dhammappadīpassāti dhammo eva mohandhakāraviddhamsanato padīpasadisattā padīpo assāti dhammappadīpo, bhagavā, tassa. Patimānayaṇṇāti pūjentaṃ manasā garuṃ karontā nisāmentu suṇantu.

Buddhenātiādinā attano saṃvaṇṇanāya āgamanasuddhidassanamukhena pamāṇabhāvaṃ dassetvā anusikkhitabbataṃ dasseti. Tattha yattheva buddhena yo dhammo vinayo ca vutto, so tassa buddhassa yehi puttehi mahākassapaṭtherādīhi tattheva ñāto, tesāṃ buddhaputtānaṃ matimaccajantā sīhaḷaṭṭhakathācariyā yasmā pure aṭṭhakathā akaṃsūti sambandho veditabbo. Tattha dhammoti suttabhidhamme saṅgaṇhāti. Vinayoti sakalaṃ vinayapiṭakaṃ. Vuttoti pālito ca atthato ca buddhena bhagavatā vutto. Na hi bhagavatā abyākataṃ nāma tantipadaṃ atthi, tattha tattha bhagavatā pavattitapakiṇṇakadesanāyeva hi aṭṭhakathā. Tattheva ñātoti yattheva buddhena vutto, tattheva ekapadampi ekakkharampi avināsetvā adhippāyañca avikopetvā ñāto veditoti attho. Tesāṃ matimaccajantāti tesāṃ buddhaputtānaṃ

matisaṅkhātāṃ theraparamparāya uggahetvā ābhatāṃ abbocchinnaṃ
pālivaṇṇanāvasena ceva pālimuttakavasena ca pavattaṃ sabbāṃ
aṭṭhakathāvinicchayaṃ apariccajantā. Aṭṭhakathā akaṃsūti
mahāaṭṭhakathāmahāpaccariādikā sīhaḷaṭṭhakathāyo akaṃsu.
“Aṭṭhakathāmakāṃsū”tipi pāṭho, tatthāpi soyevattho.

Tasmāti yasmā tesāṃ buddhaputtānaṃ adhippāyaṃ avikopetvā pure aṭṭhakathā
akaṃsu, tasmā. Yaṃ aṭṭhakathāsu vuttaṃ, taṃ sabbampi pamāṇanti yojanā. Hīti
nipātamattaṃ hetuatthassa tasmāti imināyeva pakāsitattā, avadhāraṇattho vā,
pamāṇamevāti. Yadi aṭṭhakathāsu vuttaṃ sabbampi pamāṇaṃ, evaṃ sati tattha
pamādalekhāpi pamāṇaṃ siyāti āha “vajjayitvāna pamādalekha”nti, aparāparaṃ
likhantehi pamādena satim apaccupaṭṭhapetvā aññattha likhitabbaṃ aññattha
likhanādivasena pavattitā pamādalekhā nāma, sā ca samantapāsādikāyaṃ tattha
tattha sayameva āvibhavissati. Puna yasmāti padassa sambandhadassanavasena
ayaṃ atthayojanā - yasmā aṭṭhakathāsu vuttaṃ idha imasmiṃ sāsane sikkhāsu
sagāravānaṃ paṇḍitānaṃ pamāṇameva, yasmā ca ayaṃ vaṇṇanāpi
bhāsantarapariccāgādimattavisiṭṭhatāya atthato abhinnā, tato eva pamāṇabhūtāva
hessati, tasmā anusikkhitabbāti.

Tatoti tāhi aṭṭhakathāhi. Bhāsantameva hitvāti sīhaḷabhāsaṃyeva apanetvā.
Vitthāramaggañca samāsayitvāti porāṇaṭṭhakathāsu yathāṭṭhāne vattabbampi
padatthavinicchayādikāṃ ativitthiṇṇena vacanakkamena ceva vuttameva
atthanayaṃ appamattakavisesena punappunaṃ kathanena ca tattha tattha
papañcitaṃ tādisaṃ vitthāramaggaṃ pahāya sallahukena atthaviññāpakena
padakkamena ceva vuttanayasadisāṃ vattabbaṃ atidisitvā ca saṅkhepanayeneva
vaṇṇayissāmāti adhippāyo. Sāratthadīpaniyaṃ pana vinayaṭṭikāyaṃ
“porāṇaṭṭhakathāsu upari vuccamānampi ānetvā tattha tattha papañcitaṃ
ñatticatutthena kammena...pe... upasampannoti bhikkhūti ettha apalokaṇādīnaṃ
catunnampi kammānaṃ vitthārakathā viya tādisaṃ vitthāramaggaṃ saṅkhipitvā”ti
vuttaṃ, taṃ tantikkamaṃ kañci avokkamitvāti ettheva vuttaṃ yuttaṃ. Aññattha
pālīyā vattabbaṃ aññattha kathanāñhi tantikkamaṃ vokkamitvā kathanāṃ nāma.
Tathā hi vuttaṃ “tattheva vaṇṇituṃ yuttarūpaṃ hutvā anukkamena āgataṃ pālīṃ
pariccajitvā saṃvaṇṇanato sīhaḷaṭṭhakathāsu ayuttaṭṭhāne vaṇṇitaṃ yathāṭṭhāneyeva
vaṇṇanato ca vuttaṃ ‘tantikkamaṃ kañci avokkamitvā’”ti. Tasmā
yathāvuttanayeneva attho gahetabbo. Kathaṃ pana vitthāramaggassa saṅkhipane
vinicchayo na hīyatīti? Āha “vinicchayaṃ sabbamasasayitvā”ti. Saṅkhipantopi
punappunaṃ vacanādimeva saṅkhipanto, vinicchayaṃ pana aṭṭhakathāsu sabbāsupi
vuttaṃ sabbampi asasayitvā, kiñcimattampi aparihāpetvāti vuttaṃ hoti.
Tantikkamaṃ kañci avokkamitvāti kañci pālīkkamaṃ anatikkamitvā, anukkameneva
pālīṃ vaṇṇayissāmāti attho.

Suttantikānaṃ vacanānamatthanti verañjakaṇḍādīsu āgatānaṃ jhānakathādīnaṃ
suttantavacanānaṃ sīhaḷaṭṭhakathāsu “suttantikānaṃ bhāro”ti vatvā
avaṇṇitabbaṭṭhānaṃ atthaṃ taṃtaṃsuttānurūpaṃ sabbaso paridīpayissāmāti
adhippāyo. Hessatīti bhavissati, karīyissatīti vā attho. Ettha ca paṭhamasmiṃ
atthavikappe “bhāsantarapariccāgādikāṃ catubbidhaṃ kiccaṃ nipphādetvā
suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā bhavissatī”ti
vaṇṇanāvasena samānakattukatā veditabbā. Pacchimasmaṃ atthavikappe pana

“hetṭhā vuttabhāsantarapariccāgādikaṃ katvā suttantikānaṃ vacanānamatthaṃ paridīpayantī ayaṃ vaṇṇanā amhehi kariyissatī”ti evaṃ ācariyavasena samānakattukatā veditabbā.

Ganthārambhakathāvaṇṇanāyaya nīṭṭhito.

Bāhiraṇidānakathā

Idāni saṃvaravinayapahānavinayādīsu bahūsu vinayesu attanā “taṃ vaṇṇayissaṃ vinaya”nti evaṃ saṃvaṇṇetabbabhāvena paṭiññātaṃ vinayaṃ dassento āha tatthātiādi. Tattha tatthāti yathāvuttāsu gāthāsu. Tāva-saddo paṭhamanti imasmiṃ atthe daṭṭhabbo, tena paṭhamam vinayaṃ vavatthapetvā pacchā tassa vaṇṇanaṃ karissāmīti dīpeti. Vavatthapetabboti niyametabbo. Tenetaṃ vuccatīti yasmā vavatthapetabbo, tena hetunā etaṃ vinayo nāmātiādikaṃ niyāmakavacanaṃ vuccatīti attho. Assāti vinayassa. Mātikāti uddeso. So hi niddesapadānaṃ jananiṭṭhāne ṭhitattā mātā viyāti “mātikā”ti vuccati.

Idāni saṃvaṇṇetabbamatthaṃ mātikaṃ paṭṭhapetvā dassento āha vuttaṃ yenātiādi. Idam vuttaṃ hoti - etaṃ tena samayena buddho bhagavā verañjāyaṃ viharatītiādinidānavacanapaṭimaṇḍitaṃ vinayapiṭakaṃ yena puggalena vuttaṃ, yasmīṃ kāle vuttaṃ, yasmā kāraṇā vuttaṃ, yena dhāritaṃ, yena ca ābhataṃ, yesu paṭiṭṭhitaṃ, etaṃ yathāvuttavidhānaṃ vatvā tato tena samayenātiādi pāṭhasa atthaṃ anekappakārato dassento vinayassa atthavaṇṇanaṃ karissāmīti.

Ettha ca vuttaṃ yena yadā yasmāti idam vacanaṃ tena samayena buddho bhagavātiādinidānavacanamatthaṃ apekkhitvā vattukāmopi visuṃ avatvā “nidānena ādikalyāṇaṃ, idamavocāti nigamanena pariyoṣānakalyāṇa”nti vacanato nidānanigamanānīpi satthudesanāya anuvidhānattā tadantogadhānevāti nidānassāpi vinayapāḷiyaṃyeva antogadhattā vuttaṃ yena yadā yasmāti idampi vinayapiṭakasambandhaṃyeva katvā mātikaṃ ṭhapeti. Mātikāya hi etanti vuttaṃ vinayapiṭakaṃyeva sāmāññato sabbattha sambandhamupagacchati.

Idāni pana taṃ visuṃ nīharitvā dassento tattha vuttaṃ yenātiādimāha. Tatthāti tesu mātikāpadesu. Idanti tena samayenātiādinidānavacanaṃ. Hi-saddo yasmāti attho daṭṭhabbo, yasmā buddhassa bhagavato attapaccakkhavacanaṃ na hoti, tasmāti vuttaṃ hoti. Attapaccakkhavacanaṃ na hotīti attanā paccakkhaṃ katvā vuttavacanaṃ na hoti. Atha vā attano paccakkhakāle dharmānakāle vuttavacanaṃ na hoti. Tadubhayenāpi bhagavato vuttavacanaṃ na hotīti attho.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesāti ettha ca-saddo vattabbasampiṇḍanattho, upaññāsattho vā, upaññāsoti ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānaṃ pakati, yadidaṃ kiñci vatvā puna aparaṃ vattumārabhantānaṃ ca-saddappayogo. Yathāpaccayaṃ tattha tattha desitattā vip̐pakiṇṇānaṃ dhammavinayānaṃ sabhāgatthavasena saṅgahetvā gāyanaṃ kathaṃ saṅgīti, mahāvisayattā pūjanīyattā ca mahatī saṅgīti mahāsaṅgīti. Dutiyādiṃ upādāya cesā “paṭhamamahāsaṅgīti”ti vuttā. Nidadāti desanaṃ desakālādivasena aviditaṃ viditaṃ katvā nidassetīti nidānaṃ, tattha kosallatthaṃ.

Veneyyānaṃ maggaphalupattihetubhūtāva kiriyā nippariyāyena buddhakiccanti āha “dhammacakkappavattanañhi ādiṃ katvā”ti. Tattha satipaṭṭhānādiddhammo eva pavattanaṭṭhena cakkanti dhammacakkaṃ, cakkanti vā āṇā, taṃ dhammato anapetattā dhammacakkaṃ, dhammena ñāyena cakkantipi dhammacakkaṃ. Katabuddhakicce tiṭṭhitabuddhakicce bhagavati lokanātheti sambandho. Kusinārāyanti samīpatthe etaṃ bhumma vacanaṃ. Upavattane mallānaṃ sālavaneti tassa nagarassa upavattanabhūtaṃ mallarājūnaṃ sālavanuyyānaṃ dasseti. Tattha nagaraṃ pavisantā uyyānato upecca vattanti gacchanti etenāti “upavattana”nti uyyānassa ca nagarassa ca majjhe sālavanaṃ vuccati. Kusinārāya hi dakkhiṇapacchimadisāya taṃ uyyānaṃ hoti, tato uyyānato sālavanarājivirājito maggo pācīnābhimukho gantvā nagarassa dakkhiṇadvārābhimukho uttarena nivatto, tena maggena manussā nagaraṃ pavisanti, tasmā taṃ “upavattana”nti vuccati. Tattha kira upavattane aññamaññaṃsaṃsaṭṭhaviṭapānaṃ sampannachāyānaṃ sālapanṭīnamantare bhagavato parinibbānamañño paññatto, taṃ sandhāya vuttaṃ “yamakasālānamantare”ti. Upādīyati kammakilesehīti upādī, vipākakkhandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Tadeva kammakilesehi sammā appahīnatāya seso, natthi ettha upādisesoti anupādisesā, nibbānadhātu, tāya. Itthambhūtalakkhaṇe cāyaṃ karaṇaniddeso. Parinibbāneti nimittatthe bhummaṃ, parinibbānahetu tasmiṃ ṭhāne sannipatitānanti attho. Saṅghassa thero jeṭṭho saṅghatthero. Ettha ca saṅghasaddassa bhikkhusatasahassasaddasāpekkhattepi gamakattā therasaddena samāso yathā devadattassa garukulanti. Āyasmā mahākassapo dhammavinayasaṅgāyanatthaṃ bhikkhūnaṃ ussāhaṃ janesi sambandho.

Tathā ussāhaṃ jananassa kāraṇamāha sattāhapaṇinibbutetiādi. Satta ahāni samāhaṭāni sattāhaṃ, sattāhaṃ paṇinibbutassa assāti sattāhapaṇinibbuto, sattāhapaṇinibbuta subhaddena vuḍḍhapabbajitena vuttavacanamanussarantoti sambandho. Alaṃ, āvusotiādinā tena vuttavacananaṃ dasseti. Tattha alanti paṭikkhepavacananaṃ. Tena mahāsamaṇenāti nissakke karaṇavacananaṃ, tato mahāsamaṇato suṭṭhu muttā mayanti attho, upaddutā ca homa tadāti adhippāyo, homāti vā atītatthe vattamānavacananaṃ, ahumhāti attho. Ṭhānaṃ kho panetaṃ vijjatīti tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, hetu. Khoti avadhāraṇe, etaṃ kāraṇaṃ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṃ taṃ kāraṇanti? Āha yaṃ pāpabhikkhūtiādi. Ettha yanti nipātamattaṃ, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena antaradhāpeyyuṃ, tadevaṃ kāraṇaṃ vijjatīti attho. Atīto atikkanto satthā ettha, etassāti vā atītasatthukaṃ, pāvacananaṃ. Padhānaṃ vacanaṃ pāvacananaṃ, dhammavinayanti vuttaṃ hoti. Pakkhaṃ labhitvāti alajjīpakkhaṃ labhitvā. Na cirassevāti na cireneva. Yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatīti yattakaṃ kālaṃ dhammo ca vinayo ca lajjīpuggalesu tiṭṭhati.

Vuttañhetuṃ bhagavatāti parinibbānamaññe nipannena bhagavatā vuttanti attho. Desito paññattoti suttābhiddhammapīṭakasāṅgahitassa dhammassa ceva vinayapīṭakasāṅgahitassa vinayassa ca atisaṃjānaṃ pabodhanaṃ desanā. Tasseva pakārato ñāpanaṃ asaṅkarato ṭhapananaṃ paññāpanaṃ. So vo mamaccayena satthāti so dhammavinayo tumhākaṃ mamaccayena satthā mayi parinibbuta satthukiccaṃ sādheyyati. Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividdhaṃ sāsaṇaṃ, nipariyāyato pana sattattimāsa bodhipakkhiyadhammā. Addhaniyanti addhānakkhaṃ, tadeva ciraṭṭhitikaṃ assa bhavēyyāti sambandho.

Idāni sammāsambuddhena attano kataṃ anuggahavisesaṃ vibhāvento āha yañcāhaṃ bhagavatātiādi. Tattha yañcāhanti etassa anuggahitoti etena sambandho. Tattha yanti yasmā, yena kāraṇenāti vuttaṃ hoti. Kiriyaṃparāmasanaṃ vā etaṃ, tena anuggahitoti ettha anuggahaṇaṃ parāmasati. Dhāressasītiādikaṃ bhagavatā mahākassapattherena saddhiṃ cīvaraparivattanaṃ kātukāmena vuttavacanaṃ. Dhāressasi pana me tvaṃ kassapāti “kassapa, tvaṃ imāni paribhogajiṇṇāni paṃsukūlāni pārupitum sakkhissasī”ti vadati, tañca kho na kāyabalaṃ sandhāya, paṭipattipūraṇaṃ pana sandhāya evamāha. Sāṇāni paṃsukūlānīti matakaḷevaram paliveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimayo papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṃsukūlacīvarāni. Rathikādīnaṃ yatttha katthaci paṃsūnaṃ upari ṭhitattā abbhuggataṭṭhena tesu kūlamivāti paṃsukūlaṃ. Atha vā paṃsu viya kucchitabhāvaṃ ulati gacchatīti paṃsukūlanti paṃsukūlasaddassa attho daṭṭhabbo. Nibbasanānīti niṭṭhitavasanaṃkiccāni, paribhogajiṇṇānīti attho. Ekameva taṃ cīvaraṃ anekāvayavattā bahuvacanaṃ kataṃ. Sādhāraṇaparibhogena attanā samānaparibhogena, sādhāraṇaparibhogena ca samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni navānupubbavīhārachaḷabhiññāppabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya bhagavatā vuttaṃ kassapasamyutte āgataṃ pāḷiṃ peyyālamukhena ādiggahaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha ahaṃ, bhikkhaviṭiādi. Tattha yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva ākaṅkhāmi, yattakaṃ kālaṃ icchāmīti attho, “yāvadevā”ti pāṭho. Navānupubbavīhārachaḷabhiññāppabhedeti ettha navānupubbavīhāro nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbabhāvato evaṃsaññitā nirodhasamāpattiyā saha aṭṭha rūpārūpasamāpattiyo. Chaḷabhiññā nāma āsavakkhayañāṇena saddhiṃ pañcābhiññāyo. Attanā samasamaṭṭhapanenāti “ahaṃ yattakaṃ kālaṃ yattake samāpattivīhāre abhiññāyo ca vaḷaṅjemi, tathā kassapopī”ti evaṃ yathāvuttatuttarimanussadhamme attanā samasamaṃ katvā ṭhapanena, idaṅca uttarimanussadhammasāmaññena therassa paṃsaṃsāmattena vuttaṃ, na bhagavatā saddhiṃ sabbathā samatāya. Bhagavato hi guṇavisesaṃ upādāya sāvakaṃ paccekabuddhā ca kalampi kalabhāgampi na upenti, tassa kimaññaṃ āṇaṇyaṃ bhavissati aññatra dhammavinayaśaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha tassāti tassa anuggahassa, tassa meti vā attho gahetabbo. Potthakesu hi kesuci “tassa me”ti pāṭho dissati. Āṇaṇyaṃ aṇaṇabhāvo. Sakakavacaissariyānuppadānenāti ettha cīvarassa nidassanavasena kavacasseva gahaṇaṃ kataṃ, samāpattiyā nidassanavasena issariyaṃ gahitaṃ.

Idāni yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāvento āha yathāhātiādi. Tattha ekamidāhanti ettha idanti nipātamattaṃ. Ekaṃ samayanti ekasmiṃ samayeti attho. Pāvāyāti pāvānagarato. Addhānamaggappaṭipannoti dīghamaggappaṭipanno. Dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. Sabbhaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabbanti pañcasatikakkhandhake āgataṃ subhaddakaṇḍaṃ idha ānetvā vitthāretabbaṃ.

Tato paranti subhaddakaṇḍato paraṃ. Sabbhaṃ subhaddakaṇḍaṃ vitthārato veditabbanti iminā “yaṃ na icchissāma, na taṃ karissāmā”ti etaṃ pariyantaṃ subhaddakaṇḍapāḷiṃ dassetvā idāni avasesaṃ ussāhajananaṃ appakārapavattaṃ pāḷimeva dassento handa mayaṃ āvusotiādimāha. Tattha pure adhammo dippatīti ettha “adhammo nāma dasakusalakammapaṭipakkhabhūto adhammo”ti sārattadāpaniyaṃ vuttaṃ. Dhammasaṅgahaṇatthaṃ ussāhajananaṃ appasaṅgattā pana dhammavinayānaṃ asaṅgāyanahetudosagaṇo sambhavati, so eva ettha

adhammo dippati tappaṭipakkho dhammo ca paṭibāhīyatīti vattabbaṃ. Api ca “adhammavādino balavanto honti dhammavādino dubbalā hontī”ti vuccamānattā yena adhammena te subhaddavajjiputtakādayo adhammavādino, yena ca dhammena itare dhammavādinova honti. Teyeva idha “adhammo” “dhammo”ti ca vattabbā. Tasmā sīlavipattiādi hetuko pāpicchatādidosagaṇo adhammo, tappaṭipakkho sīlasampadādi hetuko appicchatādiguṇasamūho dhammoti ca gahetabbaṃ. Pure dippatīti api nāma dippati. Atha vā yāva adhammo dhammaṃ paṭibāhituṃ samattho hoti, tato puretamevāti attho. Dippatīti dippissati. Puresaddayogena hi anāgatatthe ayaṃ vattamānappayogo, yathā purā vassati devoti. Avinayoti pahānavinayādīnaṃ paṭipakkhabhūto avinayo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Sakalanavaṅgasatthusāsana pariyattidhareti sakalaṃ suttageyyādinavaṅgaṃ ettha, etassa vā atthīti sakalanavaṅgaṃ, satthusāsanaṃ. Atthakāmena pariyāpuṇitabbato diṭṭhadhammikādipurisatthapariyattibhāvato ca “pariyattī”ti tīṇi piṭakāni vuccanti, taṃ sakalanavaṅgasatthusāsana saṅkhātāṃ pariyattiṃ dhārentīti sakalanavaṅgasatthusāsana paayattidharā, tādiseti attho. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti sukkhavipassakā. Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhareti tiṇṇaṃ piṭakānaṃ samāhāro tipīṭakaṃ, tadeva navaṅgādivasena anekabhedabhinnaṃ sabbaṃ pariyattippabhedāṃ dhārentīti tipīṭakasabbapariyattippabhedadharā.

Kissa panāti kasmā pana. Sikkhatīti sekkho. Tamevāha “sakaraṇīyo”ti. Uparimaggattayakiccassa apariyositattā sakiccoti attho. Assāti anena. Bahukārattāti bahupakārattā. Assāti bhavēyya. Ativiya vissatthoti ativiya vissāsiko. Nanti ānandattheraṃ ovadatīti sambandho. Ānandattherassa kadāci asaṅṇatāya navakāya saddhivihārikaparisāya janapadacārikācāraṇaṃ, tesaṅca saddhivihārikānaṃ ekakkhaṇe uppabbajjanaṅca paṭicca mahākassapatthero taṃ niggaṇhanto evamāha “na vāyaṃ kumārako mattamaṅṇāsī”ti. Ettha ca vā-saddo padapūraṇo, ayaṃ kumāro attano pamāṇaṃ na paṭijānātīti therāṃ tajjento āha. Tatrāti evaṃ sati.

Kiṅcāpi sekkhoti idaṃ na sekkhānaṃ agatigamanasabbhāvena vuttaṃ, asekkhānaṅṇeva pana uccinitvā gahitattāti daṭṭhabbaṃ. Tasmā “kiṅcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantaṃpi ānandaṃ uccinatū”ti evamettha sambandho veditabbo, na pana kiṅcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṃ gantunti yojetabbaṃ. Abhabbotiādi panassa sabhāvakathanaṃ. Tattha chandāti chandena sinehena. Agatiṃ gantunti akattabbaṃ kātuṃ. Pariyattoti adhīto uggahito.

Rājagahaṃ kho mahāgocaraṇti ettha gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ gocaṛaṭṭhānaṃ. Gocaro viyāti gocaro, bhikkhācāraṇaṭṭhānaṃ. So mahanto assāti mahāgocaraṃ, rājagahaṃ. Ukkotēyyāti nivāreyya.

Sattasu sādhu kīlanadivasesūti ettha saṃvegavatthūṃ kittetvā kittetvā sādhu kaṃ eva pūjāvasena kīlanato sādhu kīlanaṃ. Upakaṭṭhāti āsannā. Vassaṃ upaneti upagacchati etthāti vassūpanāyikā.

Tatra sudanti tassaṃ sāvattiyaṃ, sudanti nipātamattaṃ. Ussannadhātukanti upacitapittasemhādihātukaṃ. Samassāsetunti santappetuṃ. Dutiyadivaseti jetavanavihāraṃ pavīṭṭhadivasato dutiyadivaseti vadanti. Viriccati etenāti virecanaṃ. Osadhaparibhāvitaṃ khīrameva virecananti khīravirecanaṃ. Yaṃ sandhāyāti yaṃ bhesajjapāṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Bhesajjamattāti appamattakaṃ bhesajjaṃ. Appattho hi ayaṃ mattā-saddo mattā sukhapariccāgātīādīsu viya.

Khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇanti ettha khaṇḍanti chinnaṃ, phullanti bhinnaṃ, tesāṃ paṭisaṅkharāṇaṃ abhinavakaraṇaṃ.

Paricchedavasena vediyati dissatīti pariveṇaṃ. Tatthāti tesu vihāresu khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇanti sambandho. Paṭhamāṃ māsaṃti vassānassa paṭhamāṃ māsaṃ, accantasāmyoge cetāṃ upayogavacanaṃ. Senāsanavattānaṃ bahūnaṃ paññattattā, senāsanakkhandhake senāsanapaṭibaddhānaṃ bahūnaṃ kammānaṃ vihitattā “bhagavatā...pe... vaṇṇita”nti vuttaṃ.

Dutiyadivaseti “khaṇḍaphullappaṭisaṅkharāṇaṃ karomā”ti cintitadivasato dutiyadivase. Vassūpanāyikadivaseyeva te evaṃ cintesum. Siriyā niketanamivāti siriyā nivāsanatṭhānaṃ viya. Ekasmiṃ pāṇiyatitthe sannipatantā pakkhino viya sabbesaṃ janānaṃ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti vuttaṃ ‘ekanipātattitthamiva ca devamanussanayanavihaṅgāna’nti. Lokarāmaṇeyyakanti loke ramaṇīyabhāvaṃ, ramaṇaṃ arahatīti vā lokarāmaṇeyyakaṃ. Daṭṭhabbasāramaṇḍanti daṭṭhabbesu sāraṃ daṭṭhabbasāraṃ, tato vippasannanti daṭṭhabbasāramaṇḍaṃ. Atha vā daṭṭhabbo sārabhūto visitṭhataro maṇḍo maṇḍanaṃ alaṅkāro etassāti daṭṭhabbasāramaṇḍo, maṇḍapo. Maṇḍaṃ sūriyarasmiṃ pāti nivāretīti maṇḍapo. Vividhāni kusumadāmāni ceva muttolambakāni ca viniggalantaṃ vamentaṃ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṃ vitānaṃ etthāti vividhakusumadāmolambakaviniggalantacāruvitāno. Nānāpupphūpahāraviccittasupariniṭṭhitabhūmikammattā eva “ratanaviccittamaṇikoṭṭimatalamivā”ti vuttaṃ. Ettha ca maṇiyo koṭṭetvā katatalaṃ maṇikoṭṭimatalaṃ nāma, tamivāti vuttaṃ hoti. Āsanārahanti nisīdanārahaṃ. Dantakhacitanti dantehi khacitaṃ.

Āvajjesīti upanāmesī. Anupādāyāti taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṃ aggahetvā. Kathādosoti kathāya asaccaṃ nāma natthi.

Yathāvuḍḍhanti vuḍḍhapaṭipāṭiṃ anatikkamitvā. Eketi majjhimabhāṇakānaṃyeva eke. Pubbe vuttampi hi sabbāṃ majjhimabhāṇakā vadantiyevāti veditabbaṃ. Dīghabhāṇakā pana “padasāva thero sannipātamāgato”ti vadanti. Tesu keci “ākāsenā”ti, “te sabbepi tathā tathā āgatadivasānampi atthitāya ekamekaṃ gahetvā tathā tathā vadiṃsū”ti vadanti.

Kaṃ dhuraṃ katvāti kaṃ jeṭṭhakaṃ katvā. Bījanaṃ gahetvāti ettha bījanīgahaṇaṃ parisāya dhammakathikānaṃ hatthakukkuccavinodanamukhavikārapaṭicchādanatthaṃ dhammatāvasena āciṇṇanti veditabbaṃ. Teneva hi accantasāññatappattā buddhāpi sāvakāpi dhammakathikānaṃ dhammatādassanatthameva cittabījanaṃ gaṇhanti. Paṭhamāṃ, āvuso upāli, pārājikaṃ kattha paññattanti ettha kathaṃ saṅgītiyā pubbe paṭhamabhāvo siddhoti? Pātimokkhuddesānukkamādinā pubbe paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni bhagavato dharmānakāleyeva iminā anukkamena sajjhāyitāni, teneva kamena pacchāpi saṅgītāni visesato vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṃ. Kismiṃ vatthusminti nimittatthe bhummaṃ. Antarā ca, bhante, rājagahaṃ antarā ca nālandanti rājagahassa ca nālandāya ca antarā, vivare majjheti attho. Antarā-saddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Rājāgāraketi rañño kīlanatthāya kate agārake. Ambalaṭṭhikāyanti rañño evaṃnāmaṃ uyyānaṃ. Kena saddhinti idha kasmā vuttanti? Yasmā panetaṃ na bhagavatā eva vuttaṃ, raññāpi kiñci kiñci vuttamatthi,

tasmā “kamārabbhā”ti avatvā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Vedehiputtenāti ayaṃ kosalarañño dhītāya putto, na videharañño dhītāya. Yasmā mātā panassa paṇḍitā, tasmā sā vedena ñāṇena īhati ghaṭati vāyamatīti “vedehī”ti pākaṭanāmā jātāti veditabbā.

Evaṃ nimittapayojanakāladadesadesakakārakakaraṇappakārehi paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṃ ekavidhādibhede dassetuṃ tadetaṃ sabbampītiādīmāha. Tattha anuttaraṃ sammāsambodhinti ettha anāvaraṇañānapadaṭṭhānaṃ maggañāṇaṃ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṃ “sammāsambodhī”ti vuccati. Paccavekkhantena vāti udānādivasena pavattadhammaṃ sandhāyāha. Vimuttirasanti arahattaphalassādaṃ, vimuttisampattikaṃ vā aggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṃ vā kilesānaṃ accantavimuttisampādanato. Avasesaṃ buddhavacanaṃ dhammoti ettha yadipi dhammo eva vinayopi pariyattiyādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhānena bhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantivirahitaṃ tantiṃ dīpeti, yathā puññañāṇasambhāro gobalibaddantiādi.

Anekajātisaṃsāranti imissā gāthāya ayaṃ saṅkhepattho - ahaṃ imassa attabhāvagehassa kāraṃ taṇhāvaḍḍhakaṃ gavesanto yena ñāṇena taṃ daṭṭhuṃ sakkā, taṃ bodhiñāṇaṃ anibbisāṃ alabhanto eva abhinīhārato pabhuti ettakaṃ kālaṃ anekajātisatasahassasaṅkhyāṃ imaṃ saṃsāraṇaṃ sandhāvissaṃ saṃsariṃ, yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya jāti nāmesā punappunaṃ upagantum dukkhā, na ca sā tasmīṃ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṃ gavesanto sandhāvissanti attho. Diṭṭhosīti idāni mayā sabbaññutaññāṇaṃ paṭivijjhantena diṭṭho asi. Puna gehanti puna imaṃ attabhāvasaṅkhātaṃ mama gehaṃ. Na kāhasīti na karissasi. Kāraṇamāha sabbā tetiādi. Tava sabbā avasesakilesaphāsukā mayā bhaggā. Imassa tayā katassa attabhāvagehassa avijjasaṅkhātaṃ kūṭaṃ kaṇṇikamaṇḍalaṃ visaṅkhatāṃ viddhamsitāṃ. Visaṅkhāraṃ nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavasena gataṃ mama cittaṃ. Ahañca taṇhānaṃ khayasaṅkhātaṃ arahattamaggaphalaṃ ajjhagā pattosmīti attho. Keci pana “visaṅkhāragataṃ cittameva taṇhānaṃ khayaṃ ajjhagā”ti evampi atthaṃ vadanti.

Kecīti khandhakabhāṇakā. Pāṭipadadivaseti idaṃ paccavekkhantassa uppannāti etena sambandhitabbaṃ, na sabbaññubhāvappattassāti etena. Somanassamayañāṇenāti somanassasampayuttañāṇena. Āmantayāmīti nivedayāmi, bodhemīti attho. Antareti antarāle, vemajjheti attho.

Suttantapiṭakanti yathā kammameva kammantaṃ, evaṃ suttameva suttantanti veditabbaṃ. Asaṅgītanti saṅgītikkhandaṃ kathāvatthuppakaraṇādikaṃ. Soḷasahi vārehi upalakkhitattā “soḷasa parivārā”ti vuttaṃ. Tathā hi parivārapāliyaṃ paṭhamaṃ pārājikaṃ kattha paññattantiādinā vuttaṃ. Paññattivāro kathāpattivāro vipattivāro saṅgahavāro samuṭṭhānavāro adhikaraṇavāro samathavāro samuccayavāroti ime aṭṭha vārā, tadanantaraṃ “methunaṃ dhammaṃ paṭisevanapaccayā pārājikaṃ kattha paññatta”nti evaṃ paccayamattavisesena puna vuttā teyeva aṭṭha vārā cāti imesaṃ soḷasannaṃ vārānaṃ vasena bhikkhuvibhaṅgassa ca bhikkhunīvibhaṅgassa ca pakāsītattā soḷasahi vārehi upalakkhito parivāro “soḷasaparivāro”ti vuttoti veditabbo.

Daḥīkammasithilakaraṇappayojanāti idaṃ lokavajjapaṇṇattivajjesu yathākkamaṃ yojetabbaṃ. Saññamavelaṃ abhibhavitvā pavatto ācāro ajjhācāro, vītikkamo. Tenāti vividhanayattādihetunā. Etanti vividhavisesanayattātiādigāthāvacanaṃ. Etassāti vinayassa.

Itaraṃ paṇāti suttaṃ. Attatthaparattādhātibhedeti ettha ādi-saddena diṭṭhadhammikasamparāyikatthe lokiyalokuttarādiatthe ca saṅgaṇhāti. Veneyajjhāsayaṇulomena vuttattāti vinayaṃ viya issarabhāvato āṇāpatiṭṭhāpanavasena adesetvā veneyyānaṃ ajjhāsayaṇulomena caritānurūpaṃ vuttattā. Anupubbasikkhādivasena adesetvā veneyyānaṃ kālantare abhinibbattiṃ dassento āha “sassamiva phala”nti. Upāyasamaṅgīnaṃyeva nippajjanabhāvaṃ dassento “dhenū viya khīra”nti āha. Na hi dhenūṃ visāṇādīsu, akāle vā avijātaṃ vā dohanto khīraṃ paṭilabhati.

Yanti yasmā. Etthāti abhidhamme. Abhidhammeti supinantena sukkavissatṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatītiādinā vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme, “pubbāparavirodhābhāvato saṅkaravirahite dhamme”tipi vadanti. Ārammaṇādīhīti ārammaṇasampayuttakammadvārappaṭipadādīhi. Lakkhaṇiyattāti sañjānitabbattā. Yaṃ panettha avisiṭṭhanti ettha vinayapiṭakantiādisu tīsu saddesu yaṃ avisiṭṭhaṃ samānaṃ, taṃ piṭakasaddanti attho. Mā piṭakasampadānenāti pālisampadānavasena mā gaṇhitthāti vuttaṃ hoti. Yathāvuttenāti evaṃ duvidhatthenātiādinā vuttappakārena.

Desanāsāsanakathābhedanti ettha desanābhedaṃ sāsanaḥkathaṃ kathābhedanti bhedasaddo paccekaṃ yojetabbo. Bhedanti ca nānattanti attho. Tesūti piṭakesu. Sikkhā ca pahānāni ca gambhīrabhāvo ca sikkhāpahānagambhīrabhāvo, tañca yathārahaṃ paridīpayeti attho. Pariyattibhedanti pariyāpuṇanabhedaṃ vibhāvayeti sambandho. Yaḥiṃ yasmīṃ vinayādike yaṃ sampattiñca vipattiñca yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṃ pariyattibhedam sampattiṃ vipattiñca yaḥiṃ yathā pāpuṇāti, tampi sabbaṃ vibhāvayeti yojetabbaṃ. Paridīpanā vibhāvanā cāti heṭṭhā gāthāsu vuttassa anurūpato vuttaṃ, atthato pana ekameva.

Āṇārahenāti āṇaṃ paṇetum arahatīti āṇāraho, bhagavā sammāsambuddhattā. So hi mahākāruṇikatāya ca aviparītato desakabhāvena pamāṇavacanattā ca āṇaṃ paṇetum arahati. Vohāraparamatthānampi sambhavato āha “āṇābhūllato”ti. Ito paresupi eseva nayo. Paṭhamanti vinayapiṭakaṃ. Pacurāparādhā seyyasakattherādayo. Te hi dosabāhūllato “pacurāparādhā”ti vuttā. Pacuro bahuko bahulo aparādhō doso vītikkamo yesante pacurāparādhā. Anekajjhāsayaṇiādisu āsayova ajjhāsayo, so ca atthato diṭṭhi nāṇaṃ. Cariyāti rāgacariyādikā cha mūlacariyā. Atha vā cariyāti caritaṃ, taṃ sucaritaduccaritavasena duvidhaṃ. Adhimutti nāma sattānaṃ pubbapariyāyavasena abhiruci, sā duvidhā hīnapaṇītabhedena. Yathānulomanti ajjhāsayaḍīnaṃ anurūpaṃ. Yathādhammanti dhammasabhāvānurūpaṃ.

Samvārāsamvāroti ettha khuddako mahanto ca samvāroti attho. Vuḍḍhiattho hettha a-kāro. Diṭṭhiviniveṭhanāti diṭṭhiyā vimocanaṃ. Suttantaḥpāḷiyaṃ vivicca kāmeḥiṭiādinā samādhidesanābhūllato suttantapiṭake “adhicittasikkhā”ti vuttaṃ. Vītikkamappahānaṃ kilesānanti samkilesadhammānaṃ, kammakilesānaṃ vā yo kāyavacīdvārehi vītikkamo, tassa pahānaṃ. Anusayavasena santānāmanuvattantā kilesā pariyuṭṭhitāpi sīlabhedavasena vītikkamitum na labhantīti āha

“vīṭikkamapaṭipakkhattā sīlassā”ti. Pariyuṭṭhānappahānanti okāsadānavasena citte kusalappavattiṃ pariyādiyitvā samuppattivasena ṭhānaṃ pariyuṭṭhānaṃ, tassa pahānaṃ. Anusayappahānanti ariyamaggena appahīnabhāvena santāne kāraṇalābhe uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā santāne anu anu sayanato anusayā nāma, tesam pahānaṃ.

Tadaṅgappahānanti tena tena dānasīlādikusalaṅgena tassa tassa akusalaṅgassa pahānaṃ tadaṅgappahānaṃ. Duccaritasamkilesassa pahānanti kāyavacīduccaritameva yattha uppajjati, taṃ santānaṃ sammā kileseti upatāpetīti samkilesa, tassa tadaṅgavasena pahānaṃ. Samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā suttantapiṭake taṇhāsamkilesassa pahānaṃ vuttaṃ. Attādisuññasabhāvadhammappakāsanato abhidhammapiṭake diṭṭhisamkilesassa pahānaṃ vuttaṃ.

Ekamekasmiñcethāti ettha etesu tīsu piṭakesu ekekasmīṃ piṭaketi attho. Dhammoti pālīti ettha dhammassa sīlādivisiṭṭhatthayogato, buddhānaṃ sabhāvaniruttibhāvato ca pakaṭṭhānaṃ ukkaṭṭhānaṃ vacanappabandhānaṃ ālī pantīti pālī, pariyattidhammo. Sammutiparamatthabhedassa atthassa anurūpavācakabhāvena paramatthasaddesu ekantena bhagavatā manasā vavatthāpito nāmapaññattippabandho pālīdhammo nāma. Desanāya dhammassa ca ko visesoti ce? Yathāvuttanayena manasā vavatthāpitadhammassa paresaṃ bodhanabhāvena atisaṃjanā vācāya pakāsanā “desanā”ti veditabbā. Tenāha - “desanāti tassā manasā vavatthāpitāya pālīyā desanā”ti. Tadubhayampi pana paramatthato saddo eva paramatthavinimuttāya sammutiyā abhāvā. Imameva nayaṃ gahetvā keci ācariyā “dhammo ca desanā ca paramatthato saddo evā”ti voharanti, tepi anupavajjāyeva. Yathā “kāmvācarapaṭisaṇḍhivipākā parittārammaṇā”ti vuccanti, evaṃsāmpadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Na hi “kāmvācarapaṭisaṇḍhivipākā nibbattitaparamatthavisayāyevā”ti sakkā vattum itthipurisādiākāraparivitakkapubbakānaṃ rāgādiakusalānaṃ mettādikusalānaṃ ārammaṇaṃ gahetvāpi samuppajjanato. Paramatthadhammamūlakattā panassa parikappassa paramatthavisayatā sakkā paññāpetum, evamidhāpīti daṭṭhabbaṃ. Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhā gambhīrāti sambandho. Ettha ca piṭakāvayavānaṃ dhammādīnaṃ vuccamāno gambhīrabhāvo taṃsamudāyassa piṭakassāpi vutto yevāti daṭṭhabbo. Dukkheṇa ogayhanti, dukkho vā ogāho ogāhanaṃ antopavisanametesūti dukkhogāhā. Etthāti etesu piṭakesu, niddhāraṇe cetam bhumavacanaṃ.

Hetuno phalaṃ hetuphalaṃ. Dhammābhilāpoti atthabyañjanako aviparītābhilāpo. Visayato asammohato cāti lokiya lokuttarānaṃ yathākkamaṃ avabodhappakāradassanaṃ, etassa avabodhoti iminā sambandho. Lokiyo hi dhammatthādiṃ ālambitvāva pavattanato visayato avabodhoti vuccati. Lokuttaro pana nibbānārammaṇatāya taṃ anālambamānopi tabbisayamohaviddhamsanena dhammādisu pavattanato asammohato avabodhoti vuccati. Atthānurūpaṃ dhammesūti kāriyānurūpaṃ kāraṇesūti attho. Paññattipathānurūpaṃ paññattīsūti chabbidhanāmapaññattiyā patho paññattipatho, tassa anurūpaṃ paññattīsūti attho.

Dhammajātanti kāraṇappabhedo kāraṇameva vā. Atthajātanti kāriyappabhedo, kāriyameva vā. Yā cāyaṃ desanāti sambandho. Yo cetthāti etāsu dhammatthadesanāsu yo paṭivedhoti attho. Etthāti etesu tīsu piṭakesu.

Alagaddūpamāti ettha alagaddasaddena alagaddaggahaṇaṃ vuccati vīṇāvādanaṃ vīṇātiādīsu viya, gahaṇaṇcettha yathā ḍaṃsati, tathā duggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, itaraggahaṇe virodhābhāvā. Tasmā alagaddassa gahaṇaṃ upamā etissāti alagaddūpamā. Alagaddoti cettha āsiviso vuccati. So hi alaṃ pariyatto, jīvitaharaṇasamattho vā visasaṅkhāto gado assāti “alaṃgado”ti vattabbe “alagaddo”ti vuccati.

Vaṭṭato nissaraṇaṃ attho payojaṇaṃ etissāti nissaraṇatthā. Bhaṇḍāgāriko viyāti bhaṇḍāgāriko, dhammaratanānupālako, tassa atthanirapekkhassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti. Duggahitānīti duṭṭhu gahitāni. Tenāha “upārambhādi hetu pariyāpuṭā”ti. Ettha ca upārambho nāma pariyattiṃ nissāya paravambhanaṃ. Ādi-saddena itivādappamokkhalābhasakkārādiṃ saṅgaṇhāti. Yaṃ sandhāyāti yaṃ pariyattiduggahaṇaṃ sandhāya. Vuttanti alagaddūpamasutte vuttaṃ. Tañcassa atthaṃ nānubhontīti tañca assa dhammassa sīlaparipūraṇādisaṅkhātāṃ atthaṃ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindanti. Paṭividdhākuppoti paṭividdhaarahattaphalo.

Idāni tīsu piṭakesu yathārahaṃ sampattivipattiyo niddhāretvā dassento āha vinaye panātiādi. Tattha tāsāmyevāti avadhāraṇaṃ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṃ vinaye pabhedavacanābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Verañjakaṇḍe hi tisso vijjāva vibhattā. Dutīye tāsāmyevāti avadhāraṇaṃ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṃ tissannampi vijjānaṃ chasu abhiññāsu antopaviṭṭhattā. Tāsañcāti ettha ca-saddena sesānampi tattha atthibhāvaṃ dīpeti. Abhidhammapiṭake hi tisso vijjā cha abhiññā catasso paṭisambhidā ca vuttā eva. Paṭisambhidānaṃ tattheva sammā vibhattabhāvaṃ dīpetuṃ tatthevāti avadhāraṇaṃ kataṃ. Upādinnaṃ phassaṇaṃ maggena maggapaṭipādanaphasso. Tesanti tesāṃ piṭakānaṃ. Etanti etaṃ buddhavacanaṃ.

Catuttiṃseva suttantāti gāthāya ayamatthayojanā - yassa nikāyassa suttagaṇanato catuttiṃseva suttantā vaggasaṅgahavasena tayo vaggā yassa saṅgahassāti tivaggo saṅgaho, esa paṭhamo nikāyo idha dīghanikāyoti. Anulomikoti apaccanīko, atthānulomanato anvatthanāmoti vuttaṃ hoti. Ekanikāyampīti ekasamūhampi. Evaṃ cittanti evaṃ vicittaṃ. Yathayidanti yathā ime. Poṇikacikkhallikā khattiyā, tesāṃ nivāso “poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo”ti vuccati. Pañcadasavaggapariggahoti pañcadasahi vaggehi pariggahito. Suttantānaṃ saḥassāni satta suttasatāni cāti pāṭhe suttantānaṃ satta saḥassāni satta suttasatāni cāti yojetabbaṃ. Katthaci pana “satta suttasahassāni, satta suttasatāni cā”ti pāṭho. Pubbe nidassitāti suttantapiṭakaniddese nidassitā.

Vedanti ñāṇaṃ. Tuṭṭhinti pītiṃ. Dhammakkhandhavasenāti dhammarāśivasena. Dvāsītisahassāni buddhato gaṇhinti sambandho. Dve saḥassāni bhikkhutoti dhammasenāpatiādīnaṃ bhikkhūnaṃ santikā tehiyeva desitāni dve saḥassāni gaṇhiṃ. Meti mama hadaye, iti ānandatthero attānaṃ niddisati. Ye dhammā mama hadaye pavattino, te caturāsītisahassānīti yojanā. Idañca bhagavato dharmānakāle uggahitadhammakkhandhavasena vuttaṃ, parinibbute pana bhagavati ānandattherena desitānaṃ subhasutta gopakamoggallānasuttānaṃ, tatiyasaṅgītiyaṃ moggaliputtatissattherena kathitakathāvatthuppakaraṇassa ca vasena dhammakkhandhānaṃ caturāsītisahassatopi adhiḥkatā veditabbā.

Ekānusandhikaṃ suttanti satipaṭṭhānādi. Anekānusandhikanti parinibbānasuttādi. Tañhi nānāṭṭhānesu nānādharmadesanānaṃ vasena pavattaṃ. Tikadukabhājanaṃ dhammasaṅgaṇiyaṃ nikkhepakaṇḍa aṭṭhakathākaṇḍavasena gahetabbaṃ.

Cittavārabhājananti idaṃ cittuppādakaṇḍavasena vuttaṃ. Atthi vatthūtiādīsu vatthu nāma sudinnakaṇḍādi. Mātikāti sikkhāpadaṃ. Antarāpattīti sikkhāpadantaresu aññasmim vatthusmim paññattā āpatti. Tikacchedoti tikapācittiyāditikaparicchedo. Buddhavacanaṃ saṅgahitanti sambandho. Assāti buddhavacanassa. Saṅgītipariyosāne sādhuḥkāraṃ dadamānā viyāti sambandho. Accharam paharituṃ yuttāni acchariyāni, pupphavassacelukkhepādīni. Yā “pañcasatā”ti ca “therikā”ti ca pavuccati, ayaṃ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanāyo niṭṭhito.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Evaṃ paṭhamamahāsaṅgītiṃ dassetvā yadatthaṃ sā idha dassitā, taṃ nigamanavasena dassento imissātiādīmāha. Tatrāyaṃ ācariyaparamparāti tasmim jambudīpe ayaṃ ācariyānaṃ pavenī paṭipāṭi. Vijitāvinoti vijitasabbakilesapaṭipakkhattā vijitavanto. Jambusirivhayeti jambusadiso sirimanto avhaya nāmaṃ yassa dīpassa, tasmim jambudīpeti vuttaṃ hoti. Mahantena hi jamburukkheṇa abhilakkhitattā dīpopi “jambū”ti vuccati. Acchijjamānaṃ avinassamānaṃ katvā. Vinayavaṃsantiādīhi tīhi vinayapāḷiyeva kathitā pariyāyavacanattā tesam. Pakataññutanti veyyattiyaṃ, paṭubhāvanti vuttaṃ hoti. Dhuraggāhoti padhānaggāhī, sabbesaṃ pāmokkho hutvā gaṇhīti vuttaṃ hoti. Bhikkhūnaṃ samudāyo samūho bhikkhusamudāyo.

Yadāti nibbāyiṃsūti sambandho. Jotayitvā ca sabbadhīti tameva saddhammaṃ sabbattha pakāsayitvā. Jutimantoti paññājutiyā yuttā, tejavanto vā, mahānubhāvāti attho. Nibbāyiṃsūti anupādisesāya nibbānadhātuyā nibbāyiṃsu. Anālayāti asaṅgā.

Athāti pacchā, yadā parinibbāyiṃsu, tato paranti attho. Kappati siṅgiloṇakappoti ettha kappa-saddo vikappattho, tena siṅgiloṇavikappopi kappati. Idampi pakkhantaraṃ kappatīti attho, evaṃ sabbattha. Tattha siṅgena loṇaṃ pariharitvā aloṇakapiṇḍapātena saddhim bhuñjitum kappati, sannidhim na karotīti adhippāyo. Kappati dvaṅgulakappoti dvaṅgulaṃ atikkantāya chāyāya vikāle bhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. Kappati gāmantarakappoti “gāmantaraṃ gamissāmī”ti pavāritena anārittabhojanaṃ bhuñjitum kappatīti attho. Kappati āvāsakappoti ekasīmāya nānāsenāsanesu visuṃ visuṃ uposathādīni saṅghakammāni kātum vaṭṭatīti attho. Kappati anumatikappoti “anāgatānaṃ āgatakāle anumatiṃ gahessāmā”ti tesu anāgatesuyeva vaggena saṅghena kammaṃ katvā pacchā anumatiṃ gahetum kappati, vaggakammaṃ na hotīti adhippāyo. Kappati āciṇṇakappoti ācariyupajjhāyehi āciṇṇo kappatīti attho. So pana ekacco kappati dhammiko, ekacco na kappati adhammiko veditabbo. Kappati amathitakappoti yaṃ khīraṃ khīrabhāvaṃ vijahitaṃ dadhibhāvaṃ asampattaṃ, taṃ bhuttāvinā pavāritena anārittaṃ bhuñjitum kappatīti attho. Kappati jaḷogiṃ pātunti ettha jaḷogīti taruṇasurā, yaṃ majjasambhāraṃ ekato kataṃ majjabhāvasampattaṃ, taṃ pātum vaṭṭatīti adhippāyo. Jātarūparajatanti ettha sarasato vikāraṃ anāpajjitvā sabbadā jātarūpameva hotīti jātaṃ rūpaṃ etassāti jātarūpaṃ, suvaṇṇaṃ. Dhavalasabhāvatāya rājatīti rajataṃ, rūpiyaṃ. Susunāgaputtoti susunāgassa putto. Kākaṇḍakaputtoti kākaṇḍakassa brāhmaṇassa putto. Vajjisūti janapadanāmattā bahuvacanaṃ kataṃ.

Tadahuposatheti ettha tadahūti tasmim ahani. Upavasanti etthāti uposatho,

upavasantīti ca sīlasamādānena vā anasanādinā vā upetā hutvā vasantīti attho. Kaṃsapātinti suvaṇṇapātiṃ. Māsakarūpanti māsako eva. Sabbaṃ tāva vattabbanti iminā sattasatikakkhandhake āgatā sabbāpi pāḷi idha ānetvā vattabbāti dasseti. Saṅgāyitasadisameva saṅgāyiṃsūti sambandho.

Sā panāyaṃ saṅgīti sambandho. Tesūti tesu saṅgītikārakesu theresu. Vissutā ete saddhivihārikā ñeyyāti sambandho. Sāṇasambhūtoti sāṇadesavāsī sambhūtatthero. Dutīyo saṅgahoti sambandhitabbaṃ. Pannabhārāti patitakkhandhabhārā.

Abbudanti upaddavaṃ vadanti. “Bhagavato vacanaṃ thenetvā attano vacanassa dīpanato abbudanti corakamma”nti eke. Idanti vakkhamānanidassanaṃ. Sandissamānā mukhā sammukhā. Bhāvitamagganti uppāditajjhānaṃ. Sādhū sappurisāti ettha sādhuṭi āyācanatthe nipāto, taṃ yācāmīti attho. Haṭṭhapahaṭṭhoti punappunaṃ santuṭṭho. Udaggudaggoti sarīravikāruppādanapītivasena udaggudaggo, pītimā hi puggalo kāyacittānaṃ uggatattā “udaggudaggo”ti vuccati.

Tena kho pana samayenāti yasmiṃ samaye dutiyaṃ saṅgītiṃ akariṃsu, tasmīṃ samayeti attho. Taṃ adhikaraṇaṃ na sampāpuṇiṃsūti taṃ vajjiputtakehi uppāditaṃ adhikaraṇaṃ vinicchinituṃ na sampāpuṇiṃsu nāgamīṃsu. No ahuvatthāti sambandho. Yāvatāyukaṃ tathā parinibbutāti sambandho. Kiṃ pana katvā therā parinibbutāti? Āha dutiyaṃ saṅgahaṃ katvātiādi. Aniccatāvasanti aniccatādhīnataṃ. Jamminti lāmaṃ. Durabhisambhavaṃ anabhibhavanīyaṃ atikkamituṃ asakkuṇeyyaṃ aniccatāṃ evaṃ ñatvāti sambandho.

Dutiyasaṅgītikathāvaṇṇanāyaya nīṭṭhito.

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanā

Satta vassānīti accantasamyoge upayogavacanaṃ. Aticchathāti atikkamitvā icchatha, ito aññattha gantvā bhikkhaṃ pariyesathāti attho. Bhattavissaggakaraṇatthāyāti bhattassa ajjhoharaṇakiccatthāya, bhuñjanatthāyāti attho. “Soḷasavasso”ti uddeso kathaṃ assa atthīti soḷasavassuddesiko, “soḷasavassiko”ti attho.

Tīsu vedesūtiādīsu iruvedayajurvedasāmavedasaṅkhātesu tīsu vedesu. Tayo eva kira vedā aṭṭhakādīhi dhammikehi isīhi lokassa saggamaggavibhāvanatthāya katā. Teneva hi te tehi vuccanti. Āthabbaṇavedo pana pacchā adhammikehi brāhmaṇehi pāṇavadhādiatthāya kato. Purimesu ca tīsu vedesu teheva dhammikasākhāyo apanetvā yāgavadhādidīpikā adhammikasākhā pakkhittāti veditabbā. Nighaṇḍūti rukkhādīnaṃ vevacanappakāsakaṃ pariyāyanāmānurūpaṃ satthaṃ. Tañhi loke “nighaṇḍū”ti vuccati. Keṭubhanti kiṭati gameti kiriyādivibhāganti keṭubhaṃ, kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārasatthaṃ. Ettha ca kiriyākappavikappoti vacībhedaḍḍilakkhaṇā kiriyā kappīyati vikappīyati etenāti kiriyākappo, so pana vaṇṇapadabandhapadatthādivibhāgato bahuvikappoti “kiriyākappavikappo”ti vuccati. Idañca mūlakiriyākappaganthaṃ sandhāya vuttaṃ. Saha nighaṇḍunā keṭubhena ca sanighaṇḍukeṭubhā, tayo vedā, tesu sanighaṇḍukeṭubhesu. Tānakaraṇādivibhāgato ca nibbacanavibhāgato ca akkharā pabhedīyanti etenāti akkharappabhedo, sikkhā ca nirutti ca. Saha akkharappabhedenāti sākharappabheda, tesu sākharappabhedesu. Āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā “itiha āsa itiha āsā”ti īdisavacanapaṭisaṃyutto porāṇakathāsaṅkhāto itihāso pañcama etesanti itihāsapañcamā, tayo vedā, tesu itihāsapañcomesu.

Yassa cittantiādi pañhadvayaṃ khīṇāsavānaṃ cuticittassa uppādakkaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha paṭhamapañhe uppajjati uppādakkaṇasamaṅgitāya uppajjati. Na nirujjhati nirodhakkaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. Tassa cittanti tassa puggalassa taṃ cittaṃ kiṃ nirujjhissati āyatiñca nuppajjissatīti pucchā, tassā ca vibhajjabyākaraṇīyatāya evamettha vissajjanaṃ veditabbaṃ. Arahato pacchimacittassa uppādakkaṇe tassa cittaṃ uppajjati, na nirujjhati, āyatiñca nuppajjissati, avassameva nirodhakkaṇaṃ patvā nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ nuppajjissati. Thapetvā pana pacchimacittasamaṅgiṃ khīṇāsavaṃ itaresaṃ uppādakkaṇasamaṅgicittaṃ uppādakkaṇasamaṅgitāya uppajjati bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati, bhaṅgaṃ pana patvā nirujjhissateva, aññaṃ pana tasmim vā aññasmiṃ vā attabhāve uppajjissati ceva nirujjhissati cāti. Yassa vā panātiādi dutiyapañhe pana nirujjhissati nuppajjissatīti yassa cittaṃ uppādakkaṇasamaṅgitāya bhaṅgakkhaṇaṃ patvā nirujjhissati appaṭisandhikatāya nuppajjissati, tassa khīṇāsavassa taṃ cittaṃ kiṃ uppajjati na nirujjhatīti pucchā, tassā ekaṃsabyākaraṇīyatāya “āmantā”ti vissajjanaṃ veditabbaṃ. Uddhaṃ vā adho vā harituṃ asakkontoti uparimapade vā heṭṭhimapadaṃ heṭṭhimapade vā uparimapadaṃ atthato samannāharituṃ ghaṭetuṃ pubbenāparaṃ yojetvā atthaṃ paricchindituṃ asakkontoti attho.

Sotāpannānaṃ sīlesu paripūrakāritāya samādinnaṣīlato natthi parihānīti āha “abhabbo dāni sāsanaṃ nivattitu”nti. Vaḍḍhetvāti uparimaggatthāya kammaṭṭhānaṃ vaḍḍhetvā. Dante punanti visodhenti etenāti dantaponāṃ vuccati dantakaṭṭhaṃ. Abhinavānaṃ āgantukānaṃ lajjīsabhāvaṃ khantimettādiguṇasamaṅgitañca katipāhaṃ suṭṭhu vīmaṃsitvāva hatthakammādisampaṭicchanāṃ saṅgahakaraṇaṃ yuttanti sāmaṇerassa ceva aññesaṃ bhikkhūnaṃ diṭṭhānugatiṃ āpajjantānaṃ ñāpanatthaṃ thero tassa bhabbarūpaṃ abhiññāya ñatvāpi puna sammajjanādiṃ akāsi. “Tassa cittadamanattha”ntipi vadanti. Buddhavacanaṃ paṭṭhapesīti buddhavacanaṃ uggaṇhāpetuṃ ārabhi. Sakalavinayācārapaṭipatti upasampannānameva vihitāti tappariyāpuṇaṇaṃ tesaññeva anurūpanti āha “thapetvā vinayapiṭaka”nti. Tassa citte thapitampi buddhavacanaṃ saṅgopanatthāya niyyātitaḥbhāvaṃ dassetuṃ “hatthe patiṭṭhāpetvā”ti vuttaṃ.

Ekarajjābhisekanti sakalajambudīpe ekādhipaccavasena kariyamānaṃ abhisekaṃ. Rājiddhiyoti rājānubhāvānugatapabbhāvā. Yatoti yato soḷasaghaṭato. Devatā eva divase divase āharantīti sambandho. Devasikanti divase divase. Agadāmalakanti appakeneva sarīrasodhanādisamatthaṃ sabbadosaharaṃ osadhāmalakaṃ. Chaddantadahatoti chaddantadahasaṃpe thitadevavimānato, kapparukkhato vā, tattha tādisā kapparukkhavisesā santi, tato vā āharantīti attho. Asuttamayikanti suttehi abaddhaṃ dibbasumanapuppheheva kataṃ sumanapupphapaṭaṃ. Uṭṭhitassa sālīnoti sayamjātasālīno, samudāyāpekkhañcettha ekavacanaṃ, sālīnanti attho. Nava vāhasahassānīti ettha catasso muṭṭhiyo eko kuḍuvo, cattāro kuḍuvā eko pattho, cattāro patthā eko āḷhako, cattāro āḷhakā ekaṃ doṇaṃ, cattāri doṇāni ekā mānikā, catasso mānikā ekā khārī, vīsati khārīkā eko vāho, tadeva “ekaṃ sakata”nti suttanipātaṭṭhakathādīsu vuttaṃ. Nitthusakāṇe karontīti thusakuṇḍakarahite karonti. Tena nimmitaṃ buddharūpaṃ passantoti sambandho. Puññappabhāvanibbattaḥgahaṇaṃ nāgarājanimitānaṃ puññappabhāvanibbattehi sadisatāya kataṃ. Vimalaketumālāti ettha ketumālā nāma sīsato nikkhamitvā uparimuddhani puñjo hutvā dissamānarasmirāsīti vadanti.

Bāhirakapāsaṇḍanti bāhirakappaveditaṃ samayavādaṃ. Pariggaṇhīti vīmaṃsamāno pariggahesi. Bhaddapīṭhakesūti vettamayapīṭhesu. Sāroti guṇasāro. Sīhapañjareti mahāvātapānasamīpe. Kilesavipphandarahitacittatāya dantaṃ. Niccaṃ paccupaṭṭhitasatārakkhatāya guttaṃ. Khuraggeyevāti kesoropanāvasāne. Ativiya sobhatīti sambandho. Vāṇijako ahoṣīti madhuvāṇijako ahosi.

Pubbe va sannivāsenāti pubbe vā pubbajātiyaṃ vā sahavāsenāti attho. Paccuppannahitena vāti vattamānabhava hitacaraṇena vā. Evaṃ imehi dvīhi kāraṇehi taṃ sinehasaṅkhātaṃ pemaṃ jāyate. Kiṃ viyāti? Āha “uppalaṃ va yathodake”ti. Uppalaṃ vāti rassakato vā-saddo avuttasampiṇḍanattho. Yathā-saddo upamāyaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā uppalañca sesañca padumādi uduke jāyamānaṃ dve kāraṇāni nissāya jāyati udakañceva kalalañca, evaṃ pemampīti.

Dhuvabhattānīti niccabhattāni. Vajjāvajjanti khuddakaṃ mahantañca vajjaṃ. Moggaliputtatissattherassa bhāramakāsīti therassa mahānubhāvataṃ, tadā sāsanaikkassa nāyakabhāvena saṅghapariṇāyakatañca rañño ñāpetuṃ saṅgho tassa bhāramakāsīti veditabbaṃ, na aññesaṃ ajānanatāya. Sāsana dāyādoti sāsana abbhantaro ñātako homi na homīti attho. Ye sāsane pabbajituṃ puttadhītaro pariccajanti, te buddhasāsane sālohitañātakā nāma honti, sakalasāsanadhāraṇe samatthānaṃ attano orasaputtānaṃ pariccattattā na paccayamattadāyakāti imamattaṃ sandhāya therō “na kho, mahārāja, ettāvata sāsana dāyādo hotī”ti āha. Kathañcarahīti ettha carahīti nipāto akkhantiṃ dīpeti. Tissakumārassāti rañño ekamātukassa kaniṭṭhassa. Sakkhasīti sakkhissasi. Sikkhāya patiṭṭhāpesunti pāṇātipātā veramaṇiādīsu vikālabhojanā veramaṇipariyosānāsu chasu sikkhāsu pāṇātipātā veramaṇiṃ dve vassāni avītikkamma samādānaṃ samādiyamītiadinā samādānavasena sikkhāsammutidānānantaraṃ sikkhāya patiṭṭhāpesuṃ. Cha vassāni abhisekassa assāti chavassābhiseko.

Sabbaṃ theravādanti dve saṅgītiyo āruḥhā pāḷi. Sā hi mahāsaṅghikādibhinnaḥḥikāhi vivecetūṃ “theravādo”ti vuttā. Ayañhi vibhajjavādo mahākassapattherādīhi asaṅkarato rakkhito ānīto cāti “theravādo”ti vuccati, “satheravādo”ntipi likhanti. Tattha “aṭṭhakathāsu āgatatheravādasahitaṃ sātṭhakathaṃ tipīṭakasaṅgahitaṃ buddhavaṇa”nti ānetvā yojetabbaṃ. Tejodhātuṃ samāpajjitvāti tejokasiṇārammaṇaṃ jhānaṃ samāpajjitvā.

Sabhāyanti nagaramajjhe vinicchayasālāyaṃ. Diṭṭhigatānīti diṭṭhiyova. Na kho panetaṃ sakkā imesaṃ majjhe vasantena vūpasametunti tesañhi majjhe vasanto tesuyeva antogadhata ādeyyavacano na hoti, tasmā evaṃ cintesi. Ahogaṅgapabbatanti evaṃnāmakam pabbataṃ. “Adhogaṅgāpabbata”ntipi likhanti, taṃ na sundaraṃ. Pañcātapena tappentīti catūsu ṭhānesu aggim jāletvā majjhe ṭhatvā sūriyamaṇḍalaṃ ullokentā sūriyātapena tappenti. Ādiccaṃ anuparivattantīti udayakālato pabhūti sūriyaṃ olokayamānā yāva atthaṅgamanā sūriyābhimukhāva parivattanti. Vobhindissāmāti paggaṇhiṃsūti vināsessāmāti ussāhamakaṃsu.

Vissaṭṭhoti maraṇasaṅkārahito, nibbhayoti attho. Migavaṃ nikkhamitvāti araṇṇe vicarivā migamāraṇakīḷā migavaṃ, taṃ uddissa nikkhamitvā migavadhatthaṃ nikkhamitvāti attho. Ahināgādito visesanatthaṃ “hatthināgenā”ti vuttaṃ. Tassa passantassevāti anādare sāmivacanaṃ, tasmim passanteyevāti attho. Ākāse uppatitvāti ettha ayaṃ vikubbaniddhi na hotīti gihissāpi imaṃ iddhiṃ dassesi adhiṭṭhānidhiyā appaṭikkhattattā. Pakativāṇaṇhi vijahitvā nāgavaṇṇādidassanaṃ

vikubbaniddhi. Chaṇavesanti ussavavesaṃ. Padhānagharanti bhāvanānuyogavasena vīriyārambhassa anurūpaṃ vivittasenāsaṇaṃ. Sopīti rañño bhāgineyyaṃ sandhāya vuttaṃ.

Kusalādhippāyoti manāpajjhāsaya. Dveḷhakajātoti saṃsayamāpanno. Ekekaṃ bhikkhusahassaparivāraṇti ettha “gaṇhitvā āgacchathā”ti āṇākaṇa vuttepi therā bhikkhū sāsanaḥitattā gatā. Kappiyasāsanañhetam, na gihīnaṃ gihikammaṇṇisaṃyuttaṃ. Thero nāgacchīti kiñcāpi “rājā pakkosati”ti vuttepi dhammakammattāya āgantum vaṭṭati, dvikkhattum pana pesitepi “ananurūpā yācanā”ti nāgato, “mahānubhāvo thero yathānusiṭṭhaṃ paṭipattiko pamāṇabhūto”ti rañño ceva ubhayapakkhikānañca attani bahumānuppādanavasena uddham kattabbakammasiddhiṃ ākaṇkhanto asāruppavacanalesena nāgacchi. Ekato saṅghaṭitā nāvā nāvāsaṅghāṭam. Sāsanapaccatthikānaṃ bahubhāvato āha “ārakkhaṃ saṃvidhāyā”ti. Yanti yasmā. Abbāhiṃsūti ākaḍḍhiṃsu. Bāhiratoti uyyānassa bāhirato. Passantānaṃ atidukkarabhāvena upaṭṭhānaṃ sandhāya “padesapathavīkampanaṃ dukkara”nti āha. Adhiṭṭhāne panettha visum dukkaratā nāma natthi.

Dīpakatittiroti sākuṇikehi samajātikānaṃ gahaṇatthāya posetvā sikkhetvā pāsattāne ṭhapanakatittiro. Na paṭicca kammaṃ phusātīti gāthāya yadi tava pāpakiriyāya mano nappadussati, luddena taṃ nissāya katampi pāpakammaṃ taṃ na phusati. Pāpakiriyāya hi appossukkassa nirālayassa bhadraṃ sato tava taṃ pāpaṃ na upalimpati, tava cittaṃ na allīyatīti attho.

Kiṃ vadati sīlenāti kiṃvādī. Atha vā ko katamo vādo kiṃvādo, so etassa atthīti kiṃvādī. Attānañca lokañca sassatoti vādo etesanti sassatavādino. Sattesu saṅkhāresu vā ekaccaṃ sassatanti pavatto vādo ekaccasassato, tasmīṃ niyuttā ekaccasassatikā. “Anto, ananto, antānanto, nevanto nānanto”ti evaṃ antānantam ārabha pavattā cattāro vādā antānantā, tesu niyuttā antānantikā. Na marati na upacchijjatīti amarā, evantipi me no, tathātipi me notiādinā pavattā diṭṭhi ceva vācā ca, tassā vikkhepo etesanti amarāvikkhepikā. Atha vā amarā nāma macchajāti duggahā hoti, tassā amarāya viya vikkhepo etesanti amarāvikkhepikā. Adhicca yadicchakaṃ yaṃ kiñci kāraṇaṃ anapekkhitvā samuppanno attā ca loko cāti vāde niyuttā adhiccasamuppannikā. Saññī attāti vādo yesante saññīvādā. Evaṃ asaṇñīvādā nevasaññīnāsaññīvādāti etthāpi. “Kāyassa bhedaṃ satto ucchijjatī”ti evaṃ ucchedaṃ vadantīti ucchedavādā. Diṭṭhadhammoti paccakkho yathāsakaṃ attabhāvo, tasmīmyeva yathākāmaṃ pañcakāmaguṇaparibhogena nibbānaṃ dukkhūpasamaṃ vadantīti diṭṭhadhammanibbānavādā. Vibhajitvā vādo etassāti vibhajjavādī, bhagavā. Sabbam ekarūpena avatvā yathādhammaṃ vibhajitvā nijjaṭam nigumbaṃ katvā yathā diṭṭhisandehādayo vigacchanti, sammutiparamattā ca dhammā asaṅkarā paṭibhanti, evaṃ ekantavibhajanasīloti vuttaṃ hoti. Parappavādaṃ maddamānoti tasmīṃ kāle uppannaṃ, āyatīṃ uppajjanakañca sabbam paravādaṃ kathāvatthumātikāvivaraṇamukhena nimmaddanaṃ karontoti attho.

Tatīyasaṅgītikathāvaṇṇanāyaya nīṭṭhito.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanā

Kenābhatanti imaṃ pañhaṃ vissajjentena jambudīpe tāva yāva tatiyasaṅgīti, tāva dassetvā idāni sīhaḷadīpe ācariyaparamparaṃ dassetuṃ tatiyasaṅgahato pana uddhantiādi āraddhaṃ. Imaṃ dīpanti tambapaṇṇidīpaṃ. Tasmim dīpe nisīditvā ācariyena aṭṭhakathāya katattā “imaṃ dīpa”nti vuttaṃ. Kañci kālanti accantasamyoge upayogavacanaṃ, kismiñci kāleti attho. Porāṇāti sīhaḷadīpe sīhaḷaṭṭhakathākārakā. Bhaddanāmoti bhaddasālatthero. Āguṃ pāpaṃ na karontīti nāgā. Vinayapiṭakaṃ vācayimsūti sambandho. Tambapaṇṇiyāti bhumma vacanaṃ. Nikāye pañcāti vinayābhidhammānaṃ visuṃ gahitattā tabbinimuttā pañca nikāyā gahetabbā. Pakaraṇeti abhidhammapakaraṇe vācesunti yojanā. Tīṇi piṭakāni svāgatāni assāti “tepiṭako”ti vattabbe “tipeṭako”ti chandānurakkhaṇatthaṃ vuttaṃ. Tārakarājāti candimā. Pupphanāmoti ettha mahāpadumatthero sumanatthero ca ñāttabboti dvikkhattuṃ “pupphanāmo”ti vuttaṃ.

Vanavāsinti vanavāsiraṭṭhaṃ. Karakavassanti himapātanakavassaṃ, karakadhārāsadisam vā vassaṃ. Harāpetvāti udakoghena harāpetvā. Chinnabhinnapaṭadharoti satthakena chinnaṃ raṅgena bhinnaṃ paṭaṃ dhāraṇako. Bhaṇḍūti muṇḍako. Makkhaṃ asahamānoti therassa ānubhāvaṃ paṭicca attano uppannaṃ paresaṃ guṇamakkhanalakkaṇaṃ makkhaṃ tathā pavattaṃ kodhaṃ asahamāno. Asaniyo phalaṇṭīti gajjantā patanti. Me mama bhaya bheravaṃ janetuṃ paṭibalo na assa na bhavyeyyāti yojanā. Aññadatthūti ekaṃsena. Kasmīragandhārāti kasmīragandhāraṭṭhavāsino. Isivāta paṭivātāti bhikkhūnaṃ cīvaracalanakāyacalanehi sañjanitavātehi parito samantato bījaya mānā ahesuṃ. Dhammacakkhanti heṭṭhāmaggaṭṭaye ñāṇaṃ. Anamataggiyanti anamataggasamyuttaṃ. Samadhikānīti sādhi kāni. Pañca raṭṭhānīti pañca cinaraṭṭhāni. Vegasāti vegena. Samantato rakkhaṃ ṭhapesīti tesam appavesanattāya adhiṭṭhānavasena rakkhaṃ ṭhapesi. Aḍḍhuḍḍhāni sahasānīti aḍḍhena catutthāni aḍḍhuḍḍhāni, atirekapañcasatāni tīṇi sahasānīti attho. Diyaḍḍhasahassanti aḍḍhena dutiyaṃ diyaḍḍhaṃ, atirekapañcasatikaṃ sahasanti attho. Niddhametvānāti palāpetvā.

Rājagahanagaraparivattakenāti rājagahanagaraṃ parivattetvā tato bahi taṃ padakkhiṇaṃ katvā gatamaggena, gamanena vā. Āropesīti paṭipādesi. Paḷināti ākāsaṃ pakkhandimsu. Naguttameti cetiyagirimāha. Puratoti pācīnadisābhāge. Puraseṭṭhassāti seṭṭhassa anurādhapurassa. Silakūṭamhīti evaṃnāmake pabbatakūṭe. Sīhakumārassa puttoti ettha “kalīṅgarājadhītu kucchismiṃ sīhassa jāto sīhakumāro”ti vadanti. Jeṭṭhamāsassa puṇṇamiyaṃ jeṭṭhanakkhattaṃ vā mūlanakkhattaṃ vā hotīti āha “jeṭṭhamūlanakkhattaṃ nāma hoti”ti. Migānaṃ vānato himsanato bādhanato migavaṃ, migavijjhanakīlā. Rohitamigarūpanti gokaṇṇamigavesaṃ. Rathayaṭṭhippamāṇāti rathapatodappamāṇā. Ekā latāyaṭṭhi nāmāti ekā rajatamayā kañcanalatāya paṭimaṇḍitattā evaṃ laddhanāmā. Pupphayaṭṭhiyaṃ nīlādīni pupphāni, sakuṇayaṭṭhiyaṃ nānappakārā migapakkhino vicittakammakatā viya khāyantīti daṭṭhabbaṃ. Rājakakudhabhaṇḍānīti rājārahauttamabhaṇḍāni. Saṅkhanti dakkhiṇāvaṭṭaṃ abhisekasaṅkhaṃ. Vaḍḍhamānanti alaṅkāracuṇṇaṃ, “nahānacūṇṇa”nti keci. Vaṭṭamsakanti kaṇṇapiḷandhanaṃ vaṭṭamsakanti vuttaṃ hoti. Nandiyāvaṭṭanti nandiyāvaṭṭapupphākārena maṅgalatthaṃ suvaṇṇena kataṃ. Kaññanti khattiyakumārīṃ. Hatthapuñchananti pītavaṇṇaṃ mahagghahatthapuñchanavatthaṃ. Aruṇavaṇṇamattikanti nāgabhavanasambhavaṃ. Vatthakoṭikanti vatthayugameva. Nāgamāhaṭanti nāgehi āhaṭaṃ. Amatosadhanti evaṃnāmikā guḷikajāti. Amatasadisakiccattā evaṃ vuccati.

Bhūmattharaṇasaṅkhepenāti bhūmattharaṇākārena. Uppātapāṭhakāti nimittapāṭhakā. Alaṃ gacchāmāti “purassa accāsannattā sāruppaṃ na hotī”ti paṭikkhipanto āha. Aḍḍhanavamānaṃ pāṇasahassānanti pañcasatādhikānaṃ atṭhannaṃ pāṇasahassānaṃ. Appamādasuttanti aṅguttaranikāye mahāappamādasuttaṃ, rājavādasuttanti vuttaṃ hoti.

Mahaccāti mahatā. Upasaṅkamantoti ativiya kilantarūpo hutvā upasaṅkamīti attho. Tumhe jānanatthanti sambandho. Pañcapaṇṇāsāyāti ettha “catupaṇṇāsāyāti vattabbaṃ. Evañhi sati upari vuccamānaṃ dvāsaṭṭhi arahantoti vacanaṃ sametī”ti sārattadīpaniyaṃ vuttaṃ. Dasabhātikasamākulanti muṭasivassa puttehi devānaṃpiyatissādīhi dasahi bhātikhehi samākiṇṇaṃ. Ciradiṭṭho sammāsambuddhoti dhātuyo sandhāyāha. Sabbatāḷāvacareti sabbāni turīyabhaṇḍāni, taṃsahacarite vā vādake. Upaṭṭhāpetvāti upahārakārāpanavasena sannipātetvā. Vaḍḍhamānakacchāyāyāti pacchābhattaṃ. Pokkharavassanti pokkharapatte viya atemitukāmānaṃ upari atemetvā pavattanakavassaṃ. Mahāvīroti satthuvohārena dhātu eva vuttā. Pacchimadisābhimukhova hutvā apasakkantoti ettha puratthābhimukho ṭhitova piṭṭhito apasakkanena pacchimadisāya gacchanto tādisopasaṅkamaṃ sandhāya “pacchimadisābhimukho”ti vutto. “Mahejavatthu nāma evaṃnāmaṃ devaṭṭhāna”nti vadanti.

Pajjarakenāti amanussasamuṭṭhāpitena pajjarakarogena. Devoti meggho. Anuppaveccāhīti vimucci. Vivādo hotīti ettha kiriyākālamapekkhitvā vattamānappayogo daṭṭhabbo. Evaṃ īdisesu sabbattha. Tadetanti ṭhānaṃ tiṭṭhatīti sambandho. “Channaṃ vaṇṇānaṃ sambandhabhūtānaṃ raṃsiyo cā”ti ajjhāharitabbaṃ, “channaṃ vaṇṇānaṃ udakadhārā cā”ti evampettha sambandhaṃ vadanti. Parinibbutepi bhagavati tassānubhāvena evarūpaṃ pāṭihāriyaṃ ahosi evāti dassetuṃ evaṃ acintiyātiādigāthamāha. Rakkhaṃ karontoti attanā upāyena palāpitānaṃ yakkhānaṃ puna appavisanatthāya parittānaṃ karonto. Āvijjīti pariyāyi.

Raṇṇo bhātāti raṇṇo kaniṭṭhabhātā. Anuḷādevī nāma raṇṇo jeṭṭhabhātu jāyā. Sarasaraṃsijālāvissajjanakenāti siniddhatāya rasavantaṃ ojavantaṃ raṃsijālaṃ vissajjentena. Ekadivasena agamāsīti sambandho. Appesīti lekhasāsaṃ patiṭṭhāpesi. Udikkhatīti apekkhati pattheti. Bhāriyanti garukaṃ, anatikkamanīyanti attho. Maṃ paṭimānetīti maṃ udikkhati. Kammāraṇṇanti raṇṇo pakatisuvaṇṇakāravaṇṇaṃ. Tihatthavikkhambhanti tihatthavitthāraṃ. Sakalajambudīparajjenāti ettha raṇṇo idanti rajjaṃ, sakalajambudīpato uppajjanakaāyo ceva āṇādayo ca, tena pūjemīti attho, na sakalapathavīpāsādādivatthunā tassa sattāhaṃ demītiādinā kālapariccāgalakkaṇattā dātuṃ ayuttattā. Evañhi dento tāvakālikaṃ deti nāma vatthupariccāgalakkaṇattā dānassa, pathavādivatthupariccāgena ca puna gahaṇassa ayuttattā. Niyamitakāle pana āyādayo pariccattā evāti tato paraṃ apariccattattā gahetuṃ vaṭṭati. Tasmā vuttanayenettha ito parampi āyādidānavaseneva rajjadānaṃ veditabbaṃ. Pupphulakā hutvāti ketakīpārohaṅkurā viya udakapupphulakākārā hutvā. Gavakkhajālasadisanti bhāvanapūṃsakaṃ, vātapānesu jālākārena ṭhapitadārupaṭasadisanti attho, gavakkhena ca suttādimayaajālena ca sadisanti vā attho.

Devadundubhiyoti ettha devoti meggho, tassa acchasukkatāya ākāsamiva khāyamānassa animittagajjitaṃ devadundubhi nāma, yaṃ “ākāsadundubhī”tipi vadanti. Phalīṃsūti thanīṃsu. Pabbatānaṃ naccehīti pathavīkampena ito cito ca

bhamantānaṃ pabbatānaṃ naccehi. Vimhayajātā yakkhā “hi”ntisaddaṃ nicchārentīti āha “yakkhānaṃ hiṅkārehī”ti. Sakasakapaṭibhānehīti attano attano sippakosallehi. Abhisekaṃ datvāti anotattadahodakena abhisekaṃ datvā.

Devatākulānīti mahābodhiṃ parivāretvā tṭhitanāgayakkhādidevatākulāni datvāti sambandho. Gopakarājakammino tathā “taracchā”ti vadanti. Iminā parivārenāti sahatthe karaṇavacanaṃ, iminā parivārena sahāti attho. Tāmalittinti evaṃnāmakam samuddatīre paṭṭanaṃ. Idamassa tatiyanti suvaṇṇakaṭṭhe paṭiṭṭhitasākhābodhiyā rajjasampadānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tato pana pubbe ekavāraṃ rajjasampadānaṃ acchinnāya sākhāya mahābodhiyā eva kataṃ, tena saddhiṃ catukkhattuṃ rājā rajjena pūjesi. Rajjena pūjitadivasesu kira sakaladīpato uppannaṃ āyaṃ gahetvā mahābodhimeva pūjesi.

Paṭhamapāṭipadadivaseti sukkapakkhapāṭipadadivase. Tañhi kaṇhapakkhapāṭipadadivasaṃ apekkhitvā “paṭhamapāṭipadadivasa”nti vuttaṃ, idaṃca tasmīṃ tambapaṇṇidīpe vohāraṃ gahetvā vuttaṃ, idha pana puṇṇamito paṭṭhāya yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti vohāro. Tasmā iminā vohārena “dutiyaṃpāṭipadadivase”ti vattabbaṃ siyā kaṇhapakkhapāṭipadassa idha paṭhamapāṭipadattā. Gacchati vatareti ettha areti khede. Samantāyojananti accantasamyoge upayogavacanaṃ, yojanappamāṇe padese sabbatthāti attho. Supaṇṇarūpenāti mahābodhiṃ balakkārena gahetvā nāgabhavanaṃ netukāmāni nāgarājakulāni iddhiyā gahitena garuḷarūpena santāseti. Taṃ vibhūtiṃ passitvāti devatādīhi karīyamānaṃ pūjāmahattaṃ, mahābodhiyā ca ānubhāvamahattaṃ disvā sayampi tathā pūjetukāmā therīṃ yācitvāti yojanā. Samuddasālavatthusminti yasmīṃ padese tṭhāvā rājā samudde āgacchantam bodhiṃ therānubhāvena addasa, yattha ca pacchā samuddassa diṭṭhaṭṭhānanti pakāsetuṃ samuddasālaṃ nāma sālāṃ akāṃsu, tasmīṃ samuddasālāya vatthubhūte padese. Therassāti mahāmahindattherassa. Pupphaagghiyānīti kūṭāgārasadisāni pupphacetiyāni. Āgato vatareti ettha areti pamode. Aṭṭhahi amaccakulehi aṭṭhahi brāhmaṇakulehi cāti soḷasahi jātisampannakulehi. Rajjaṃ vicāresīti rajjaṃ vicāretuṃ vissajjesi. Rājavatthudvārakoṭṭhakaṭṭhāneti rājuyyānassa dvārakoṭṭhakaṭṭhāne. Anupubbavipassananti udayabbayāḍianupubbavipassanaṃ. “Saha bodhipaṭiṭṭhānenā”ti karaṇavacanaṃ vattabbe vibhattipariṇāmena “saha bodhipaṭiṭṭhānā”ti nissakkavacanaṃ kataṃ. Sati hi sahasaddappayoge karaṇavacanaṃ bhavitabbaṃ. Dassimsūti paññāyimsu. Mahāāsanaṭṭhāneti pubbapasse mahāsīlāsanena paṭiṭṭhitaṭṭhāne. Pūjetvā vandīti āgāminam mahācetiyaṃ vandi. Purime pana mahāvihāraṭṭhāne pūjāmatasseva katattā anāgate saṅghassapi navakatā avanditabbatā ca pakāsītāti veditabbā. Anāgate pana metteyyādibuddhā paccekabuddhā ca buddhabhāvakkhaṇaṃ uddissa vanditabbāva sabhāvena visiṭṭhapuggalattāti gahetabbaṃ.

Mahāariṭṭhoti pañcapaññāsāya bhātukehi saddhiṃ cetiyagirimhi pabbajitaṃ sandhāya vuttaṃ. Meghavaṇṇābhayaamaccassa pariveṇaṭṭhāneti meghavaṇṇaabhayassa rañño amaccena kattabbassa pariveṇassa vatthubhūte tṭhāne. Maṅgalanimittabhāvena ākāse samuppanno manoharasaddo ākāssa ravo viya hotīti vuttaṃ “ākāsaṃ mahāviraṃ ravi”ti. Na hi ākāso nāma koci dhammo atthi, yo saddaṃ samuṭṭhāpeyya, ākāsaḡatautuvisesasamuṭṭhitova so saddoti gahetabbo. Paṭhamakattikapavāraṇadivase...pe... vinayapiṭakaṃ pakāsesīti idaṃ vinayaṃ vācetuṃ āradhadivasam sandhāya vuttaṃ. Anusiṭṭhikarānanti

anusāsanīkarāṇaṃ. Rājinoti upayogatthe sāmivacanaṃ, devānaṃpiyatissarājānanti attho. Aññepīti mahindādīhi aṭṭhasaṭṭhimahātherehi aññepi, tesam sarūpaṃ dassento āha tesam therānantiādi. Tattha tesam therānaṃ antevāsikāti mahindattherādīnaṃ aṭṭhasaṭṭhimahātherānaṃ ariṭṭhādayo antevāsikā ca mahāariṭṭhattherassa antevāsikā tissadattakālasumanādayo cāti yojetabbaṃ. Antevāsikānaṃ antevāsikāti ubhayattha vuttaantevāsikānaṃ antevāsikaparamparā cāti attho. Pubbe vuttappakārāti mahindo iṭṭiyo uttiyotiādīgāthāhi pakāsītā ācariyaparamparā.

Na paggharatīti na gaḷati, na pamussatīti attho. Satigatidhitimantesūti ettha satīti uggahadhāraṇe sati. Gatīti saddatthavibhāgaggahaṇe ñāṇaṃ. Dhitīti uggahapariharaṇādīsu vīriyaṃ. Kukkuccakesūti “kappati na kappatī”ti vīmaṃsakukkuccakārīsu. Mātāpituṭṭhāniyoti vatvā tamevatthaṃ samatthetum āha tadāyattāhītiādi. Vinayapariyattim nissāyāti vinayapaṭakapariyāpuṇanaṃ nissāya. Attano sīlakkhandho suguttoti lajjino vinayadhāraṇassa alajjiaññānatādīhi chahi ākārehi āpattiyā anāpajjanato attano sīlakkhandho khaṇḍādidosavirahito sugutto surakkhito hoti. Kukkuccapakatānanti kappiyākappiyaṃ nissāya uppannena kukkuccena pakatānaṃ upaddutānaṃ abhibhūtānaṃ yathāvinayaṃ kukkuccaṃ vinodetvā suddhante patiṭṭhāpanena paṭisaraṇaṃ hoti. Vigato sārado bhayametassāti visārado. “Evaṃ kathentassa doso evaṃ na doso”ti ñatvāva kathanato nibbhayova saṅghamajjhe voharati. Paccatthiketi attapaccatthike ceva vajjiputtakādisāsanapaccatthike ca. Sahadhammenāti sakāraṇena vacanena sikkhāpadaṃ dassetvā yathā te asaddhammaṃ patiṭṭhāpetum na sakkonti, evaṃ suniggahitaṃ katvā niggaṇhāti. Saddhammaṭṭhitiyāti pariyattipaṭipattipaṭivedhasaṅkhātassa tividhassāpi saddhammassa ṭhitiyā, pavattiyāti attho.

Vinayo saṃvaratthāyātiādīsu vinayapariyāpuṇanaṃ vinayo, vinayapaññatti vā kāyavacīdvārasaṃvaratthāya. Avippaṭisāroti katākataṃ nissāya vipaṭisārābhāvo santāpābhāvo. Pāmojjaṃ taruṇapīti. Pīti nāma balavapīti. Passaddhīti kāyacittapassaddhi. Yathābhūtaññānadassananti sappaccayanāmarūpapariggaho. Nibbidāti vipassanā. Virāgoti ariyamaggo. Vimuttīti aggaphalaṃ. Vimuttiññānadassananti paccavekkhaṇaññaṃ. Anupādāti kañci dhammaṃ anupādiyitvā pariccajitvā. Parinibbānatthāyāti paccavekkhaṇaññaṃ anuppanne antarā parinibbānābhāvena taṃparinibbānatthāyāti paccayattena vuttaṃ anantarādipaccayattā. Etadatthā kathāti ayaṃ vinayakathā nāma etassa anupādāparinibbānassa atthāyāti attho. Mantanāti vinayamantanāyeva, bhikkhūnaṃ “evaṃ karissāma, evaṃ na karissāmā”ti vinayapaṭibaddhamantanā. Upanisāti upanisīdati ettha phalanti upanisā, kāraṇaṃ. Vinayo saṃvaratthāyātiādīkāraṇaparamparāpi etadatthāti attho. Sotāvadhānanti imissā paramparapaccayakathāya attānaṃ samanattāya sotāvadhānaṃ, tampi etamatthaṃ. Yadidanti nipāto. Yo ayaṃ catūhi upādānehi anupādiyitvā cittassa arahattamaggasaṅkhāto, tapphalasaṅkhāto vā vimokkho, sopi etadatthāya anupādāparinibbānatthāya. Atha vā yo ayaṃ kañci dhammaṃ anupādācittassa vimokkho vimuccanaṃ vigamo parinibbānaṃ etadatthā kathāti evaṃ upasaṃharaṇavasena yojetumpi vaṭṭati maggaphalavimokkhassa pubbe vuttattā. Āyogoti uggahaṇādivasena punappunaṃ abhiyogo.

Ācariyaparamparakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanā

Seyyathidanti taṃ katamaṃ, taṃ kathanti vā attho. Aniyamaniddesavacananti attano atthaṃ sarūpena niyametvā niddisaṭṭi niyamaniddeso, na niyamaniddeso aniyamaniddeso. Sova vuccate anenāti vacananti aniyamaniddesavacanāṃ. Tassāti tenātipadassa. Parivitakkoti “katamesānaṃ kho buddhānaṃ bhagavantānaṃ brahmacariyaṃ na ciraṭṭhitikaṃ ahoṣī”tiādinā pavatto. Pubbe vā pacchā vāti tenātipadato heṭṭhā vuttapāṭhe vā upari vakkhamānapāṭhe vāti attho. Atthato siddhenāti sāmattihiyato siddhena. Tatridaṃ mukhamattanidassananti tassā yathāvuttayuttīyā paridīpane idaṃ upāyamattanidassanaṃ. Mukhaṃ dvāraṃ upāyoti hi atthato ekaṃ.

Samayasaddo dissatīti sambandho. Assāti samayasaddassa samavāyo atthoti sambandho. Kālaṇca samayaṇca upādāyāti ettha kālo nāma upasaṅkamanassa yuttakālo, samayo nāma sarīrabalādikāraṇasamavāyo, te upādāya paṭiccāti attho. Khaṇoti okāso. Buddhuppādādayo hi maggabrahmacariyassa okāso. So eva samayo. Teneva “ekovā”ti vuttaṃ. Mahāsamayoti mahāsamūho. Pavanasminti vanasaṇḍe. Samayopi kho te bhaddālīti ettha samayoti sikkhāpadāvilāṅghanassa hetu, ko so? Attano vipaṭṭipattiyā bhagavato jānanaṃ, so samayasāṅkhāto hetu tassā appaṭividdhoti attho. Bhagavātiādi tassa paṭivijjhanākāradassanaṃ. Uggahamānoti kiñci kiñci uggahetuṃ samatthatāya uggahamāno, sumanaparibbājakasasevetaṃ nāmaṃ. Samayaṃ diṭṭhiṃ pavadanti etthāti samayappavādako, mallikāya ārāmo. Sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarurukkhapantiyā parikkhittattā “tindukācīra”nti ca, ekāva nivāsā sālā etthāti “ekasālako”ti ca vuccati. Atthābhisamayāti yathāvuttassa diṭṭhadhammikasamparāyikassa atthassa hitassa paṭilābhato. Mānābhisamayāti mānappahānā. Pīḷanaṭṭhoti pīḷanaṃ taṃsamaṅgino hiṃsanaṃ, avipphārikatākaraṇaṃ, pīḷanameva attho pīḷanaṭṭho. Santāpoti dukkhadukkhātādivasena santāpanaṃ. Vipariṇāmoti jarāya maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbatā abhisametabbo paṭivijjhitabboti abhisamayo, sova abhisamayattā, pīḷanādīni.

Ettha ca upasaggānaṃ jotakamattattā samayasaddassa atthuddhārepi saupasaggo abhisamayasaddo uddhaṭo. Tattha saṅgamavasena paccayānaṃ phaluppādanaṃ paṭi ayaṇaṃ ekato pavatti etthāti samayo, samavāyo. Vivaṭṭūpanissayaśaṅgame sati enti ettha sattā pavattantīti samayo, khaṇo. Sameti ettha saṅkhatadhammo, sayāṃ vā eti āgacchati vigacchati cāti samayo, kālo. Samenti avayavā etasmiṃ, sayāṃ vā tesūti samayo, samūho. Paccayantarasaṅgame eti āgacchati etasmā phalanti samayo, hetu. Saññāvasena vipallāsato dhammesu eti abhinivisaṭṭi samayo, diṭṭhi. Samīpaṃ ayaṇaṃ upagamaṇaṃ samayo, paṭilābho. Sammadeva sahitānaṃ vācānaṃ ayaṇaṃ vigamoti samayo, pahānaṃ. Sammadeva, sahitānaṃ vā saccānaṃ ayaṇaṃ jānanaṃ samayo, paṭivedho. Evaṃ tasmīṃ tasmīṃ atthe samayasaddassa pavatti veditabbā.

Ettha ca samayasaddassa sāmāññaṇa anekatthatā vuttā. Na hi ekasmiṃ atthavisese vattamāno saddo tadaññepi vattati. Tasmā atthā viya taṃtaṃvācakā samayasaddāpi bhinnā evāti gahetabbā. Evaṃ sabbattha atthuddhāresu.

Tattha tathāti tesu suttābhidhammesu upayogabhumma vacanehi. Idhāti vinaye, aññathāti karaṇavacanena. Accantamevāti nirantareva. Bhāvo nāma kiriyā, kiriyāya kiriyantarūpalakkhaṇaṃ bhāvenabhāvalakkhaṇaṃ, yathā udaye sati cande jāto rājaputtoti. Adhikaraṇañhītiādi abhidhamme samayasaddo kālasamūhakhaṇasamavāyahetusaṅkhātesu pañcasu atthesu vattati, na vinaye viya kāle eva, tesu ca kālasamūhatthā dve tattha vuttānaṃ phassādidhammānaṃ adhikaraṇabhāvena niddisituṃ yuttā. Khaṇasamavāyahetuhatthā pana tayopi attano bhāvena phassādīnaṃ bhāvassa upalakkhaṇabhāvena niddisituṃ yuttāti vibhāvanamukhena yathāvuttamatthaṃ samatthetuṃ vuttaṃ. Tattha yasmiñhi kāle, dhammasamūhe vā samaye adhikaraṇabhūte kusalaṃ uppannaṃ, tasmiññeva kāle, dhammasamūhe vā samaye phassādayo hontīti evaṃ adhikaraṇatthayojanā, yasmiṃ pana khaṇe, samavāye hetumhi vā samaye sati vijjamāne kusalaṃ uppannaṃ, tasmiññeva khaṇādimhi samayepi vijjamāne phassādayo hontīti bhāvenabhāvalakkhaṇatthayojanā ca veditabbā.

Hoti cetthāti ettha yathāvuttaatthavisaye saṅgahagāthā hoti. Aññatrāti suttābhidhammesu. Abhilāpamattabhedoti desanāvilāsato saddamatteneva bhedo, na atthato.

Avisesenāti sāmāññena. Iriyāpathotiādīsu iriyāya sabbadvārikakiriyāya patho pavattanaṭṭhānaṃ tabbinimuttakamassa abhāvāti ṭhānādayo iriyāpatho, sova vihāro. Brahmabhūtā seṭṭhabhūtā parahitacittādivasappavattito mettādayo brahmavihāro nāma. Tadavasesā pana mahaggaṭṭā sabbanīvaraṇavigamanādisiddhena jotanaṭṭhatthena dibbavihāro nāma. Brahmavihārabhāvena visuṃ gahitattā mettādayo idha asaṅgahitā. Ariyānameva vihāroti phalasamāpattiyo ariyavihāro nāma.

Rukkhādimūleyeva mūlasaddassa niruḷhabhāvaṃ dassetuṃ aparena mūlasaddena visesetvā “mūlamūle”ti vuttaṃ, yathā dukkhadukkhanti. Lobhādīnaṃ dosamūlādicittāsādhāraṇattā “asādhāraṇahetumhī”ti vuttaṃ.

Tattha siyāti tattha verañjāyantiādīsu padesu kassaci codanā siyāti attho. Ubhayathā nidānakittanassa pana kiṃ payojananti? Āha gocaraḡāmanidassanattantiādi. Tattha assāti bhagavato.

Kilamova kilamatho, attano attabhāvassa kilamatho attakilamatho, tassa anu anu yogo punappunaṃ pavattanaṃ attakilamathānuyogo. Vatthukāmārammaṇe sukhe sampayogavasena līnā yuttā, kāmataṇhā, taṃsahacarite kāme sukhe vā ārammaṇabhūte allīnā pavattatīti kāmasukhallikā taṇhā, tassā kāmasukhallikāya anu anu yogo kāmasukhallikānuyogo. Loke saṃvaḡḡḡhabhāvanti āmisopabhogena saṃvaḡḡḡhitabhāvaṃ. Uppajjamāno bahujanahitādiatthāyeva uppajjatīti yojanā.

Diṭṭhisīlasāmaññena saṃhatattā saṅghoti imamattamaṃ vibhāvento āha diṭṭhītiādi. Ettha ca “yāyaṃ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttāya diṭṭhiyā. “Yāni tāni sīlāni akhaṇḡāni...pe... samādhisaṃvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī”ti evaṃ vuttānañca sīlānaṃ sāmāññasaṅkhātena saṅghāto saṅghaṭito samaṇagaṇo, tenāti attho. “Diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātasāṅghātenā”ti vā pāṭhenettha bhavitabbaṃ, tassa diṭṭhisīlasāmaññabhūtena saṃhananena saṅghāto samaṇagaṇo, tenāti attho. Evañhi pāṭhe saddato attho yuttataro hoti. Assāti mahato bhikkhusaṅghassa.

Brahmaṃ aṇatīti ettha brahma-saddena vedo vuccati, so mantabrahmakappavasena tividho. Tattha iruvedādayo tayo vedā mantā, te ca padhānā, itare pana sannissitā, tena padhānasseva gahaṇaṃ. Mante sajjhāyatīti iruvedādi ke mantasatthe sajjhāyatīti attho. Iruvedādayo hi guttabhāsitaḥḥatāya “mantā”ti vuccanti. “Bāhitapāpattā brāhmaṇo, samitapāpattā samaṇo”ti yathā vuttamatthadvayaṃ udāharaṇadvayena vibhāvetuṃ vuttañhetantiādi vuttaṃ. “Samitattā hi pāpānaṃ ‘samaṇo’ti pavuccatī”ti hi idaṃ vacanaṃ gahetvā “simitapāpattā ‘samaṇo’ti vuccatī”ti vuttaṃ, bāhitapāpoti idaṃ pana aññasmiṃ gāthābandhe vuttavacanaṃ. Yathābhuccaguṇādhigatanti yathābhūtaguṇādhigataṃ. Sakiñcanoti sadoso.

Gottavasenāti ettha gaṃ tāyatīti gottaṃ, go-saddena cettha abhidhānaṃ buddhi ca vuccati. Kenaci pārijuññenāti ñātipārijuññādinā kenaci pārijuññena, parihāniyāti attho. Tato paranti verañjāyantiādivacanaṃ. Itthambhūtākhyānatthe upayogavacananti itthaṃ imaṃ pakāraṃ bhūto āpannoti itthambhūto, tassa ākhyānaṃ itthambhūtākhyānaṃ, soye vattho itthambhūtākhyānattho. Atha vā “itthaṃ evaṃpakāro bhūto jāto”ti evaṃ kathanattho itthambhūtākhyānattho, tasmīṃ upayogavacananti attho. Ettha ca abbhuggatoti ettha abhi-saddo itthambhūtākhyānatthajotako abhibhavivā uggamanappakārassa dīpanato, tena yogato taṃ kho pana bhavantaṃ gotamanti idaṃ upayogavacanaṃ sāmīatthe pi samāne itthambhūtākhyānadīpanato “itthambhūtākhyānatthe”ti vuttaṃ, tenevāha “tassa kho pana bho to gotamassāti attho”ti.

Idaṃ vuttaṃ hoti - yathā sādhu devadatto mātaramabhīti ettha abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacanaṃ kataṃ, evamidhāpi taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ abhi evaṃ kalyāṇo kittisaddo uggatoti abhisaddayogato itthambhūtākhyāne upayogavacananti. Sādhu devadatto mātaramabhīti ettha hi “devadatto mātaramabhi mātari visaye mātuyā vā sādhu”ti evaṃ adhikaraṇatthe vā sāmīatthe vā bhumavacanassa sāmīvacanassa vā pasaṅge itthambhūtākhyānatthajotakena abhisaddena yoge upayogavacanaṃ kataṃ, yathā cettha devadatto mātuvise ye mātusambandhī vā so vuttappakārappattoti ayamattho viññāyati, evamidhāpi bho to gotamassa sambandhī kittisaddo abbhuggato abhibhavivā uggamanapakārappattoti ayamattho viññāyati. Tattha hi devadattaggahaṇaṃ viya idha kittisaddaggahaṇaṃ, tattha mātaraṇti vacanaṃ viya idha taṃ kho pana bhavantaṃ gotamanti vacanaṃ, tattha sādhusaddaggahaṇaṃ viya idha uggatasaddaggahaṇaṃ veditabbaṃ. Kittisaddoti kittibhūto saddo, na kevaloti dassanattaṃ visesitanti āha “kitti evā”ti. Tato kittīti thuti, tassā pakāsako saddo kittisaddoti dassetuṃ “thutighoso vā”ti vuttaṃ.

So bhagavāti ettha soti pasiddhiyaṃ, yo so samattīṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā dasasahassilokadhātuṃ kampaṇto anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, so loka atipākaṇoti “so bhagavā”ti vuttaṃ. Bhagavāti ca idaṃ satthu nāmakittanaṃ, na guṇakittanaṃ. Parato pana bhagavāti guṇakittanameva. Iminā ca iminā cāti etena arahantiā dipadānaṃ paccekaṃ anekaguṇagaṇaṃ paṭicca pavattabhāvaṃ dasseti.

Suvidūra vidūreti dvīhi saddehi ativiya dūreti dasseti, suvidūratā eva hi vidūratā. Savāsanānaṃ kilesānaṃ viddhaṃ sitattāti iminā paccekabuddhādīhi asādhāraṇaṃ bhagavato arahattanti dasseti tesam vāsanāya appahīnattā, vāsanā ca nāma nikkilesassāpi sakalañeyyānavabodhādīdīdīvā rattayappayogaviguṇatāhetubhūto

kilesanihito ākāro ciranigaḷitapādānaṃ nigaḷamokkhepi saṅkucitatāgamanahetuko nigaḷanihito ākāro viya. Yāya pilindavacchādīnaṃ vasalavohārādiviguṇatā hoti, ayaṃ vāsanāti gaheṭṭabbā. Ārakāti ettha ākāraṃ rassattaṃ ka-kāraṃ ca ha-kāraṃ sānussaraṃ katvā niruttinayena “araha”nti padasiddhi veditabbā. Evaṃ uparipi yathārahaṃ niruttinayena padasiddhi veditabbā. Yañcetaṃ saṃsāracakkanti sambandho. Puññādīti ādi-saddena apuññābhisaṅkhārāāneñjābhisaṅkhāre saṅgaṇhāti. Āsavā eva avijjādīnaṃ kāraṇattā samudayoti āha “āsavasamudayamayenā”ti. “Āsasamudayā avijjāsamudayo”ti hi vuttaṃ. Vipākakaṭṭattārūpappabhedo tibhavo eva ratho, tasmim̐ tibhavarathe. Saṃsāracakkanti yathāvuttakilesakammavipākasamudayo.

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, ‘saṃsāro’ti pavuccatī”ti. -

Evaṃ vutto saṃsārova cakkaṃ viya paribbhamanato cakkaṃ, tassa cakkassa sabbe arā hatāti sambandho. Anenāti bhagavatā. Bodhīti ñāṇaṃ, taṃ ettha maṇḍaṃ pasannaṃ jātanti bodhimaṇḍo. Kammakkhayakaraṃ ñāṇapharasunti arahattamaggañāṇaṃ vuttaṃ, taṃ chinditabbaṃ abhisaṅkhārasaṅkhātāṃ kammaṃ paricchindatīti dassetuṃ kammakkhayakaravisesanavisitṭhaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Evaṃ katipayaṅgehi saṃsāracakkaṃ tadavasesaṅgehi phalabhūtanāmarūpadhammehi tibhavarathañca tasmim̐ rathe yojitasāṃsāracakkārānaṃ hananappakārañca dassetvā idāni sabbehi dvādasahi paṭiccasamuppādaṅgehi rathavirahitameva kevalaṃ saṃsāracakkaṃ, tassa araghātanappakārabhedañca dassetuṃ athavātiādi vuttaṃ. Tattha anamatagganti anu anu amataggaṃ, sabbathā anugacchantehi aviññātakotikanti attho. Avijjāmūlakattā jarāmaraṇapariyosānattāti idaṃ saṅkhārādīnaṃ dasannaṃ arabhāvena ekattaṃ samāropetvāti vuttaṃ. Na hi tesāṃ paccekaṃ avijjāmūlakatā jarāmaraṇapariyosānatā ca atthi tathā paṭiccasamuppādapāḷiyaṃ avuttattā. Atha vā tesampi yathārahaṃ atthato avijjāmūlakattaṃ, attano attano lakkhaṇabhūtakhaṇikajarāmaraṇavasena tappariyosānatañca sandhāyetaṃ vuttanti veditabbaṃ. Evañca tesāṃ paccekaṃ arabhāvo siddho hoti.

Evaṃ sabbākāraṃ saṃsāracakkameva dassetvā idāni yena ñāṇena imassa saṃsāracakkassa arānaṃ chedo bhagavato siddho, tassa dhammaṭṭhitiñāṇassa “paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñāṇa”nti mātikā vuttattā bhavacakkāvayavesu avijjādīsu paccayapaccayuppannattā pariggahavasena pavattiākāraṃ dassetvā parato tassa atthassa nigamanavasena vuttena evamayaṃ avijjāhetūtiādikena paṭisambhidāpāḷisahitena pāṭhena sarūpato dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tassa ca tesuyeva avijjādīsu catusaṅkhepādivasena pavattivibhāgañca dassetvā tato paraṃ iti bhagavātiādipāṭhena bhagavato tena dhammaṭṭhitiñāṇena paṭiccasamuppādassa sabbākārato paṭividdhabhāvaṃ dassetvā puna iminā dhammaṭṭhitiñāṇenātiādinā bhagavato tena ñāṇena saṃsāracakkārānaṃ viddhamṣitabhāvaṃ dassetuṃ tattha dukkhādīsu aññāṇaṃ avijjātiādi vuttaṃ. Tattha tiṇṇaṃ āyatanānanti cakkhusotamanāyatanānaṃ tiṇṇaṃ. Esa nayo tiṇṇaṃ phassānantiādīsupi. Rūpaṇhādivasena cha taṇhākāyā eva veditabbā.

Saggasampattinti kāmasugatīsu sampattim̐. Tathevāti kāmupādānapaccayā eva. Brahmaloкасampattinti rūpībrahmaloкасampattim̐. Tebhūmakadhammavisayassa sabbassāpi rāgassa kilesakāmabhāvato bhavarāgopi kāmupādānamevāti āha

“kāṃupādānapaccayāyeva mettama bhāveti”ti. Sesupādānamūlikāsupīti diṭṭhupādānasīlabbatupādānaattavādupādānamūlikāsupi yojanāsu. Tatrāyama yojanānayo - idhekacco “natthi paraloko ucchijjati attā”ti diṭṭhiṃ gaṇhāti, so diṭṭhupādānapaccayā kāyena ducaritam caratītiadinā, aparo “asukasmiṃ bhava attā ucchijjati”ti diṭṭhiṃ gahetvā kāmarūpārūpabhavūpapattiyā tam tam kusalam karotītiadinā ca diṭṭhupādānamūlikā yojanā, imināva nayena attavādupādānamūlikā yojanā veditabbā. Avaro “sīlena suddhi vatena suddhi”ti asuddhimaggaṃ “suddhimaggo”ti parāmasanto sīlabbatupādānapaccayā kāyena ducaritam caratītiadinā sabbabhavesu sīlabbatupādānamūlikā yojanā veditabbā.

Idāni yassa saṃsāracakkārānaṃ ghātanasaṃmatthassa dhammaṭṭhitiñāssa avijjādipaccayapaaggahākāraṃ dassetuṃ kāmaḥhave ca avijjā kāmaḥhave saṅkhārānaṃ paccayo hotītiadinā avijjādīnaṃ paccayapaccayuppannabhāvo dassito, tameva ñānaṃ avijjādīsu pavattiākārena saddhiṃ paṭisambhidāmaggaṃpāliṃ ānetvā nigamanavasena dassento evamayantiādimāha. Visuddhimaggaṭikāyama pana “idāni yvāyama saṃsāracakkaṃ dassentena kāmaḥhave avijjā kāmaḥhave saṅkhārānaṃ paccayo hotītiadinā avijjādīnaṃ paccayabhāvo saṅkhārādīnaṃ paccayuppannabhāvo dassito, tameva paṭisambhidāmaggaṃpāliṃ ānetvā nigamanavasena dassento evamayantiādimāhā”ti vuttaṃ. Sāratthadīpaniyā vinayaṭikāyapi ayameva pāṭho likhito. Tattha ca kāmaḥhave ca avijjātiadinā avijjādīnaṃ paccayapaccayuppannabhāvo saṃsāracakkaṃ dassentena vutto na hoti tassa ca avijjā nābhi, mūlattātiadinā pubbeva dassitattā upari cakkarūpato payogattena upasaṃhārābhāvā ca. “Api ca tameva paccayapaccayuppannabhāvaṃ nigamanavasena dassento”ti ca vuttaṃ, na cettha paccayapaccayuppannabhāvo nigamanavasena padhānattena dassito, atha kho paccayapariggahavasappavattaṃ dhammaṭṭhitiñānameva yathāvuttapaccayapariggahākārassa nigamanavasena dassitaṃ. Tathā hi “evamayama avijjā hetu, saṅkhārā hetusaṃmuppannā, ubhopete dhammā hetusaṃmuppannāti paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñānaṃ. Atītampi addhānaṃ. Anāgatampi addhānaṃ avijjā hetu...pe... dhammaṭṭhitiñāna”nti dhammaṭṭhitiñānameva padhānattena dassitaṃ. “Avijjā hetu, saṅkhārā hetusaṃmuppannā”tiādi pana paccayapariggahe paññā dhammaṭṭhitiñānanti vuccamānattā tassa paccayapariggahākārāparidīpanatthama visayattena vuttaṃ, na padhānattena.

Ayañhettha attho - evanti anantare vuttanayena ayaṃ avijjā saṅkhārānaṃ hetu, saṅkhārā ca tena hetunā samuppannā. Ubhopeteti yasmā ayaṃ avijjā paraparikkappaṭipakatiissarādi viya ahetukā niccā dhuvā na hoti, atha kho “āsavaṃsamudayā avijjāsamudayo”ti vacanato sayampi sahetukā saṅkhatā aniccāyeva hoti, tasmā ubhopete avijjāsaṅkhārā hetusaṃmuppannāyeva. Itīti evama yathāvuttanayena paccayapariggaṇhane yā paññā, tam dhammānaṃ tṭhisaṅkhatē kāraṇe yāthāvato pavattattā dhammaṭṭhitiñānaṃ nāmāti.

Ettha hi ñānaṃ visayavibhāvanavaseneva avijjādīnaṃ paccayādibhāvo vutto, na padhānattena, ñānameva panettha padhānato vuttaṃ, tasmā etassa ñānaṃ paccayapariggahākārādasanattameva heṭṭhāpi kāmaḥhave ca avijjātiadinā avijjādīnaṃ paccayādibhāvo vutto, idhāpi nigamanavasena upasaṃhaṭo, na bhavacakkadassanattanti ayamettha attano mati.

Tattha ca paccayuppannadhammesu adiṭṭhesu hetūnaṃ paccayabhāvopi na sakkā daṭṭhanti “saṅkhārā hetusaṃmuppannā”ti paccayapariggahañānaniddese

paccayuppannadhammānampi gahaṇaṃ katanti veditabbaṃ. Etena nāyena avijjāyaṃ vuttanāyena saṅkhārā hetu, viññāṇaṃ hetusamuppannantiādinā sabbāni jātipariyosānāni padāni vitthāretabbāni.

Evam paṭisambhidāmaggaṃ paṭiyā dhammaṭṭhitiñāṇassa avijjādīsu pavattiākāraṃ dassetvā idāni tassa tesu paccāyesu aññehi ākārehi pavattiākāraṃ dassetuṃ tatthātiādi vuttaṃ. Tattha tatthāti tesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Saṅkhippanti ettha avijjādayo hetusāmañña phalasāmañña vāti saṅkhepo, saṅgaho, koṭṭhāso rāsīti attho. So pana jātito duvidhopi kālabhedavasena catubbidho jāto. Paccuppanno addhāti anuvattati. Taṇhupādānabhavā gahitā kilesakammasāmañña to tadavinābhāvato ca. Avijjādikilesavaṭṭampi vipākadhammadhammatāsariikkhatāya idha kammavaṭṭamevāti āha ime pañca dhammātiādi. Vipākā dhammātiādīsu kammajaarūpakhandhānameva vipākasaddavacanīyattepi nāmarūpādīpadesu rūpamissampi phalapañcakaṃ arūpappadhānatāya ca tabbahulatāya ca “vipākavaṭṭa”nti vuttaṃ. Vipākappadhānaṃ vaṭṭaṃ, vipākabhūtaṃ vā vaṭṭanti attho. Kammajapariyāyo vā ettha vipāka-saddo daṭṭhabbo. Jātiarāmarāṇāpadesenāti paramatthadhammavinimuttajātiarāmarāṇaṃ nāma natthīti tadapadesena tesam kathanena taṃ mukhenāti attho. Ākīriyanti pakāsīyanti ākāra, avijjādisarūpā, tato paccayākāratoti attho. Eko sandhīti avicchedappavattihetubhūto hetuphalasandhi, dutiyo phala hetusandhi, tatiyo hetuphalasandhi daṭṭhabbaṃ.

Evam dhammaṭṭhitiñāṇassa avijjādīsu anekehi pakārehi pavattiākāraṃ dassetvā idāni tehi, avuttehi ca sabbehi ākārehi bhagavato paṭiccasamuppādassa paṭividdhabhāvaṃ, tassa ca ñāṇassa dhammaṭṭhitiñāṇasaddappavattinimittataṃ paṭisambhidāpālīnāyena dassetuṃ upasamhāravasena iti bhagavātiādi vuttaṃ. Tattha itīti vuttappakāraparāmasanaṃ, tenāha catusaṅkhepantiādi. Sabbākāratoti idha kāmabhava ca avijjā kāmabhava saṅkhārānaṃ paccayotiādinā idha vuttehi ca avuttehi ca paṭiccasamuppādavibhaṅgādīsu āgatehi sabbehi pakārehi paṭivijjhati. Tanti yena ñāṇena bhagavā evam jānāti, taṃ ñāṇaṃ. Nātaṭṭhenāti jānanaṭṭhena. Pajānanaṭṭhenāti paṭivijjanaṭṭhena.

Idāni yamidaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ paccayapariggahākārabhedehi saddhiṃ papañcato dassitaṃ, tasmīṃ araghāte etassa upayogitaṃ dassetuṃ iminā dhammaṭṭhitiñāṇenātiādi vuttaṃ. Tattha dhammaṭṭhitiñāṇena are hanīti sambandho. Kathanti? Āha “te dhamme”tiādi. Te avijjādi ke dhamme mahāvajiraññāvudhena tena dhammaṭṭhitiñāṇena yathābhūtaṃ natvā tena balavavipassanāvudhena nibbindanto ariyamaggāvudhena virajjanto vimuccanto are hanīti yojanā. Ariyamaggañāṇampi hi kiccatto samudayasaccādibodhato “dhammaṭṭhitiñāṇa”nti vuccati.

Ekekaṃ dhammakkhandaṃ ekekavihārena pūjemīti dhammakkhandaṃ ārabha pavattāpi viharakaraṇapūjā bhagavati pemeneva pavattattā sadhātukādicetiya paṭimaṇḍitattā ca bhagavatova pūjāti āha bhagavantaṃ uddissātiādi. Kilesārīna so munīti ettha niggahītalopo, kilesārīnaṃ hatattāti attho. Paccayādīna cārahoti etthāpi niggahītalopo daṭṭhabbo.

Sammāsambuddhoti ettha saṃ-saddo sayanti atthe pavattatīti āha “sāma”nti, aparaneyyo hutvāti attho. Sabbadhammānanti idaṃ kassaci visayavisesassa aggahitattā siddhaṃ. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati, yathā dikkhito na dadātīti. Evañca katvā atthavisesānapekkhā kattariyeva buddha-

saddasiddhi veditabbā kammavacanicchāya abhāvato. “Sammā sāmaṃ buddhattā sammāsambuddho”ti ettakameva hi idha saddato labbhati. Sabbadhammānanti idaṃ pana atthato labbhamānaṃ gahetvā vuttaṃ, na hi bujjanakiriyā avisayā yujjati. Abhiññeyyeti lakkhaṇādito aniccādito ca abhivisiṭṭhena lokiyalokuttaraññaṇa jānitabbe catusaccadhamme. Pariññeyyeti aniccādivasena paricchinditvā jānitabbaṃ dukkhaṃ ariyasaccamāha. Pahātabbeti samudayasaccaṃ. Sacchikātabbeti nirodhasaccaṃ. Bahuvacananiddeso panettha sopādisesādikaṃ pariyāyasiddhaṃ bhedaṃ apekkhitvā kato.

Abhiññeyyanti gāthāya pahātabbabbhāvetabbānaṃ samudayamaggasaccānaṃ hetudhammānaṃ gahaṇeneva tapphalānaṃ dukkhasaccanirodhasaccānampi siddhito pariññātabbañca pariññātaṃ sacchikātabbañca sacchikatanti idampettha saṅgahitamevāti daṭṭhabbaṃ, tenāha “tasmā buddhosmī”ti. Yasmā cattāripi saccāni mayā buddhāni, tasmā sabbampi ñeyyaṃ buddhosmi, abbhaññāsinti attho.

Vicittavisayapatthanākārappavattiyā taṇhā dukkhaviccittatāya padhānakāraṇanti āha “mūlakāraṇabhāvenā”ti. Ubhinnanti cakkhussa taṃsamudayassa ca. Appavattīti appavattinimittaṃ, na abhāvamattaṃ. Tassa avatthuttā sappaccayattādiānekabhedā sabbasaṅgahitā. Nirodhappajānanāti sacchikiriyābhisamayavasena nirodhassa paṭivijjhanā. Ekekapaduddhārenāpīti cakkhu cakkhusamudayotiādinā ekekakoṭṭhāsāniddhāraṇenāpi, na dukkhasaccādisāmaññato evāti adhippāyo. Taṇhāyapi saṅkhārādukkhapariyāpannatāya pariññeyyattā dukkhasaccabhāvaṃ dassetuṃ “cha taṇhākāyā”ti vuttaṃ. Yasmiṃ pana attabhāve sā uppajjati, tassa mūlakāraṇabhāvena samuṭṭhāpikā purimabhavasiddhā taṇhā samudayasaccanti gahetabbā. Kasiṇānīti kasiṇārammaṇāni jhānāni. Dvattiṃsākārāti kesādayo tadārammaṇajjhānāni ca. Nava bhavāti kāmabhavādayo tayo saññībhavādayo tayo ekavokārabhavādayo tayo cāti nava bhavā. Cattāri jhānānīti ārammaṇavisesaṃ anapekkhitvā sāmaññato cattāri jhānāni vuttāni. Vipākakiriyānampi yathārahaṃ sabbattha saṅgaho daṭṭhabbo. Ettha ca kusaladhammānaṃ upanissayabhūtā taṇhāsamuṭṭhāpikāti veditabbā, kiriyadhammānaṃ pana tassa attabhāvassa kāraṇabhūtā taṇhā. Anulomatoti ettha avijjā dukkhasaccaṃ, taṃsamuṭṭhāpikā purimataṇhā āsavā samudayasaccanti yojetabbā. Saṅkhārādīsu pana avijjādayova samudayasaccabhāvena yojetabbā. Tenāti tasmā.

Vijjāti attano visayaṃ viditaṃ karotīti vijjā. Sampannattāti samannāgatattā, sampuṇṇattā vā. Tatrāti ambatṭhasutte. Manomayiddhiyāti ettha “idha bhikkhu imamhā kāyā aññaṃ kāyaṃ abhinimminātī”ti vuttattā sarīrabbhantarajhānāmanena aññassa sarīrassa nibbattivasena pavattā manomayiddhi nāma, sā atthato jhānasampayuttā paññāyeva. Satta saddhammā nāma saddhā hirī ottappaṃ bāhusaccaṃ vīriyaṃ sati paññā ca. Gacchati amataṃ disanti dukkhanittharaṇatthikehi daṭṭhabbato amataṃ nibbānameva disaṃ gacchati, iminā ca caraṇānaṃ sikkhattayasaṅgahitaariyamaggabhāvato nibbānatthikehi ekaṃsena icchitabbataṃ dasseti. Idānissā vijjācaraṇasampadāya sāvakaḍḍiasādhāraṇataṃ dassetuṃ tattha vijjāsampadātiādi vuttaṃ. Tattha āsavakkhayavijjāvasena sabbaññutā sijjhati, caraṇadhammabhūtesu jhānesu antogadhāya mahākaruṇāsamāpattiyā vasena mahākāruṇikatā sijjhatīti āha “vijjā...pe... mahākāruṇikata”nti. Yathā tanti ettha tanti nipātamattaṃ, yathā aññopi vijjācaraṇasampanno buddho niyojeti, tathā ayampīti attho. Tenāti

anattaparivajjanaatthaniyojanena. Attantapādayoti ādi-saddena
parantapaubhayantapā gahitā. Asajjamāno bhavesu apaccāgacchantoti pahīnānaṃ
punānuppattito na puna upagacchanto.

Tatrāti yuttavācābhāsane sādhetabbe cetam bhummaṃ. Abhūtanti abhūtatthaṃ.
Atacchanti tasseva vevacanaṃ. Anattasamhitanti piṣuṇādidosaṃyuttaṃ.
Sammāgadattāti sundaravacanattā, gadanaṃ gado, kathananti attho. Sundaro gado
vacanamassāti “sugado”ti vattabbe niruttinayena da-kārassa ta-kāraṃ katvā
“sugato”ti vuttaṃ.

Sabhāvatoti dukkhasabhāvato. Lokanti khandhādilokaṃ. Yathāvuttamatthaṃ suddato
āha yatthātiādi. Tattha yatthāti yasmiṃ lokantasāṅkhāte nibbāne. Tanti lokassantaṃ,
okāsaloke kāyagamanena ñātabbaṃ pattabbanti nāhaṃ vadāmīti yojanā. Idañca
rohitadevaputtena lokassa kāyagativasena antagamanassa pucchitattā vuttaṃ.
Appatvā lokassantanti khandhādilokaṃ sandhāya vuttaṃ.

Kinte padasā okāsalokaparibbhamanena, parimitaṭṭhāne eva taṃ ñāṇagamanena
gacchantānaṃ dassemiṃ dassento api cātiādimāha. Tattha byāmamatte kaḷevareti
sarīre. Tena rūpakkhandaṃ dasseti. Sasaññimhīti saññāsīsena vedanādayo tayo
khandhe. Samanakehi viññāṇakkhandhaṃ. Lokanti khandhādilokaṃ, dukkhanti attho.
Lokanirodhanti nibbānena lokassa nirujjhaṇaṃ, nibbānameva vā. Adesampi hi
nibbānaṃ yesaṃ nirodhāya hoti, upacārato tannissitaṃ viya hotīti “byāmamatte
kaḷevare lokanirodhampi paññapemī”ti vuttaṃ, cakkhu loke piyarūpaṃ, sātārūpaṃ,
etthesā taṇhā nirujjhamānā nirujjhatītiādisu viya. Kudācananti kadāci. Appatvāti
aggamaggena anadhigantvā. Tasmāti yasmā taṃ gamanena pattuṃ na sakkā,
tasmā. Haveti nipātamattaṃ, ekaṃsatthe vā. Lokavidūti sabhāvādito
khandhādijānanako. Catusaccadhammānaṃ abhisamitattā samitāvī, samitakilesoti vā
attho. Nāsīsati na pattheti appaṭisandhikattā.

Evam saṅkhepato lokaṃ dassetvā idāni vitthārato taṃ dassetuṃ api ca tayo lokātiādi
vuttaṃ. Tattha indriyabaddhānaṃ khandhānaṃ samūhasantānabhūto sattaloko. So hi
rūpādīsu sattavisattatāya “satto”ti ca, lokiyanti ettha kammakilesā tabbipākā cāti
“loko”ti ca vuccati. Anindriyabaddhānaṃ utujarūpānaṃ samūhasantānabhūto
okāsaloko. So hi sattasaṅkhārānaṃ ādhārato “okāso”ti ca, lokiyanti ettha tassādhārā
ca ādheyyabhūtāti “loko”ti ca pavuccati. Indriyānindriyabaddhā pana sabbeva
upādānakkhandhā paccayehi saṅkhataṭṭhena lujjanapalujjanaṭṭhena ca
“saṅkhāraloko”ti ca vuccati. Āharati attano phalanti āhāro, paccayo. Tena
tiṭṭhanasīlā uppajjitvā yāva bhaṅgā pavattanasīlāti āhāraṭṭhitikā, sabbe
saṅkhatadhammā. Sabbe sattāti ca imināpi veneyyānurūpato puggalādhiṭṭhānattā
desanāya saṅkhārāva gahitā.

Yāvatā candimasūriyā pariharantīti yattake ṭhāne candimasūriyā parivattanti
pavattanti. Virocanāti tesam virocanahetu obhāsanahetūti hetumhi nissakkavacanaṃ.
Disā bhantīti sabbā disā yāvatā vigatandhakārā paññāyanti. Atha vā disāti
upayogabahuvacanaṃ. Tasmā virocāmānā candimasūriyā yattakā disā bhanti
obhāsantīti attho. Tāva saḥassadhā lokoti tattakena pamāṇena saḥassappakāro
okāsaloko, saḥsacakkavāḷānīti attho. Etthāti saḥsacakkavāḷe. Vasoti
iddhisāṅkhāto vaso vattatīti attho.

Tampīti tividhampi lokaṃ. Assāti anena bhagavatā saṅkhāralokopi sabbathā viditoti
sambandho. Eko lokoti yvāyaṃ heṭṭhā vuttanayena sabbasaṅkhatānaṃ

paccayāyattavuttito tena sāmāññena saṅkhāraloko eko ekavidho, esa nayo sesesupi. Sabbatthāpi lokiyadhammāva lokoti adhippetā lokuttarānaṃ pariññeyyattābhāvā. Upādānānaṃ ārammaṇabhūtā khandhā upādānakkhandhā. Satta viññāṇaṭṭhitiyoti tathā tathā samuppannā pajāyeva vuccanti. Nānattakāyā nānattasaññino, nānattakāyā ekattasaññino, ekattakāyā nānattasaññino, ekattakāyā ekattasaññino, heṭṭhimā ca tayo āruppāti imā sattavidhā pajāyeva viññāṇaṃ tiṭṭhati etthāti viññāṇaṭṭhitiyo nāma. Tattha nānattaṃ kāyo etesamatthīti nānattakāyā. Nānattaṃ saññā etesanti nānattasaññino. Saññāsīsenettha paṭisandhiviññāṇaṃ gahitaṃ, esa nayo sesesupi.

Tattha sabbamanussā ca cha kāmāvacaradevā ca nānattakāyā nānattasaññino nāma. Tesañhi aññamaññaṃ visadisatāya nānā kāyo, paṭisandhisaññā ca navavidhatāya nānā. Tīsu paṭhamajjhānabhūmīsu brahmakāyikā ceva catūsu apāyesu sattā ca nānattakāyā ekattasaññino nāma. Tesu hi brahmapārisajjādīnaṃ tiṇṇampi sarīraṃ aññamaññaṃ visadisam, paṭisandhisaññā pana paṭhamajjhānavipākavasena ekāva, tathā āpāyikānampi, tesam pana sabbesaṃ akusalavipākāhetukāva paṭisandhisaññā. Dutiyajjhānabhūmikā ca parittābha appamāṇābha ābhassarā ekattakāyā nānattasaññino nāma. Tesañhi sabbesaṃ ekappamāṇova kāyo, paṭisandhisaññā pana dutiyatatiyajjhānavipākavasena nānā hoti. Tatiyajjhānabhūmiyaṃ parittasubhādayo tayo, catutthajjhānabhūmiyaṃ asaññasattavajjitā vehapphalā, pañca ca suddhāvāsāti navasu bhūmīsu sattā ekattakāyā ekattasaññino nāma. Ābhānānattena pana sabbattha kāyanānattaṃ na gayhati, saṅghānānānatteneva gayhatīti. Asaññasattā viññāṇābhāvena viññāṇaṭṭhitisaṅkhyam na gacchanti. Nevasaññā nāsaññāyatanam pana yathā saññāya, evam viññāṇassāpi sukhumattā nevaviññāṇam nāviññāṇam, tasmā paribhāṇaviññāṇakiccavantesu viññāṇaṭṭhitīsu na gayhati. Tasmā sesāni ākāśānañcāyatanādīni tīṇīyeva gahitāni, tehi saddhim imā satta viññāṇaṭṭhitiyoti veditabbā.

Aṭṭha lokadhammāti lābho alābho yaso ayaso nindā pasamsā sukham dukkhanti ime aṭṭha lokassa sabhāvattā lokadhammā. Lābhālābhādipaccayā uppajjanakā panettha anurodhavirodhā vā lābhādisaddehi vuttāti veditabbā. Nava sattāvāsāti heṭṭhā vuttā satta viññāṇaṭṭhitiyo eva asaññasattacatutthāruppehi saddhim “nava sattāvāsā”ti vuccanti. Sattā āvasanti etthāti sattāvāsā, sattanikāyo, atthato tathā pavattā pajā eva idha saṅkhāralokabhāvena gayhantīti veditabbā. Dasāyatanānīti dhammāyatanamanāyatanavajjitāni dasa.

Ettha ca tīsu bhavesu assādadassanavasena tisso vedanāva lokabhāvena vuttā, tathā paccayadassanavasena cattārova āhārā. Attaggāhanimittadassanavasena cha ajjhāttikāneva āyatanāni. Thūlasaññībhadassanavasena satta viññāṇaṭṭhitiyova, anurodhavirodhadassanavasena aṭṭha lokadhammā vā, thūlāyatanadassanavasena dasāyatanāneva lokabhāvena vuttāni. Tesam gahaṇeneva tannissayatappaṭibaddhā tadārammaṇā sabbe tebhūmakā nāmarūpadhammā atthato gahitā eva honti. Sesehi pana ekavidhādikoṭṭhāsehi sarūpeneva te gahitāti veditabbam.

Āsayam jānātītiādīsu āhacca cittaṃ ettha setīti āsayo, aññasmim visaye pavattitvāpi cittaṃ yattha sarasena pavisitvā tiṭṭhati, so vaṭṭāsayo vivaṭṭāsayoti duvidho. Tattha vaṭṭāsayopi sassatucchedadiṭṭhivasena duvidho. Vivaṭṭāsayo pana vipassanāsaṅkhātā anulomikā khanti, maggasaṅkhātam yathābhūtañāṇācāti duvidho. Yathāha -

“Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikam;

Yathābhūtañca yaṃ ñāṇaṃ, etaṃ āsayasaddita’’nti.

Etaṃ duvidhampi āsayāṃ sattānaṃ appavattikkhaṇeyeva bhagavā sabbathā jānāti. Anusayanti kāmarāgānusayādivasena sattavidhaṃ anusayaṃ. Caritanti ‘‘sucaritaduccarita’’nti niddese vuttaṃ. Atha vā caritanti cariyā, te rāgādayo cha mūlacariyā, saṃsaggasannipātavasena anekavidhā honti. Adhimuttinti ajjhāsayadhātum, tattha tattha cittassa abhirucivasena ninnatā, sā duvidhā hīnādhimutti paṇītādhimuttīti. Yāya dussīlādike hīnādhimuttike sevanti, sā hīnādhimutti. Yāya paṇītādhimuttike sevanti, sā paṇītādhimutti. Taṃ duvidhampi adhimuttiṃ bhagavā sabbākārato jānāti. Appaṃ rāgādirajaṃ etesanti apparajakkhā, anussadarāgādidosā. Ussadarāgādidosā mahārajakkhā. Upanissayabhūtehi tikkhehi saddhādiindriyehi mudukehi ca samannāgatā tikkhindriyā mudindriyā ca. Heṭṭhā vuttehi āsayādīhi sundarehi asundarehi ca samannāgatā svākārā dvākārā ca veditabbā. Sammattaniyāmaṃ viññāpetum sukarā suviññāpayā, viparītā duviññāpayā. Maggaphalapaṭivedhāya upanissayasampannā bhabbā, viparītā abhabbā. Evaṃ sattasantānagatadhammavisesajānaneneva sattalokopi vidito dhammavinimuttassa sattassa abhāvāti veditabbaṃ.

Ekaṃ cakkavāḷaṃ...pe... paññāsañca yojanānīti ettha hotīti seso. Parikkhepato pamāṇaṃ vuccatīti seso. Cakkavāḷassa sabbaṃ parimaṇḍalaṃ chattiṃsa satasahassāni...pe... satāni ca hontīti yojetabbaṃ. Tatthāti cakkavāḷe, dve satasahassāni cattāri nahutāni ca yojanāni yāni ettakaṃ ettakappamāṇaṃ bahalattena ayaṃ vasundharā saṅkhātāti yojanā. Tattha ettakanti kiriyāvisesanaṃ daṭṭhabbaṃ. Sandhāraṃ jalaṃ ettakaṃ ettakappamāṇaṃ hutvā patiṭṭhitanti yojanā. Etthāti cakkavāḷe. Ajjhogāḷhuggatāti ajjhogāḷhā ca uggatā ca. Brahāti mahantā. Yojanānaṃ satānuccho, himavā pañcāti yojanānaṃ pañcasatāni ucco ubbedho. Tipaṇcayojanakkhandhaparikkhepāti pannarasayojanappamāṇakkhandhapariṇāhā. Nagavhayāti rukkhābhidhānā jambūti yojanā. Samantatoti sabbasobhāgena, āyāmato ca vitthārato ca satayojanavithārāti attho. Yassānubhāvenāti yassā mahantatākappaṭṭhāyikādippakārena pabhāvena. Parikkhipitvā taṃ sabbaṃ, lokadhātumayaṃ ṭhitoti heṭṭhā vuttaṃ sabbampi taṃ parikkhipitvā cakkavāḷasiluccayo ṭhito, ayaṃ ekā lokadhātu nāmāti attho, ma-kāro padasandhivasena vutto. Atha vā taṃ sabbaṃ lokadhātum parikkhipitvā ayaṃ cakkavāḷasiluccayo ṭhitoti yojetabbaṃ.

Tatthāti tassaṃ lokadhātuyaṃ. Tāvatiṃsabhavananti tidasapuraṃ. Asurabhavananti asurapuraṃ. Avīcimahānirayo ca tathā dasasahassayojano, so pana catunnaṃ lohahittinamantarā yojanasatāyānavithārōpi samantā soḷasahi ussanirayehi saddhiṃ dasasahassayojano vuttoti veditabbo. Tadanantaresūti tesāṃ cakkavāḷānaṃ antaresu. Lokānaṃ cakkavāḷānaṃ antare vivare bhavattā lokantarikā. Tiṇṇaṇhi sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā āsannaṭṭhapitānaṃ antarasadise tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antaresu ekeko lokantarikanirayo aṭṭhayojanasahassappamāṇo sītanarako sattānaṃ akusalavipākena nibbattati. Anantānīti tiriyaṃ aṭṭhasu disāsu cakkavāḷāni ākāso viya anantāni. Uddhaṃ pana adho ca antāneva. Anantena buddhañāṇenāti ettha anantañeyyapaṭivedhasāmatthiyayogatova ñāṇaṃ ‘‘ananta’’nti veditabbaṃ.

Attanoti nissakke sāmivacanametam, attatoti attho. Guṇehi attano visiṭṭhatarassāti sambandho, taraggahaṇaṇcetta anuttaroti padassa atthaniddesavasena kataṃ, na visiṭṭhassa kassaci atthitāya. Sadevake hi loke sadisakappopi nāma koci tathāgatassa natthi, kuto sadiso, tenāha sīlaguṇenāpi asamotiādi. Tattha asamehi sammāsambuddhehi samo asamasamo. Natthi paṭimā etassāti appaṭimo. Esa nayo sesesupi. Tattha upamāmetam paṭimā, sadisūpamā paṭibhāgo. Yugaggāhavasena ṭhito paṭimo puggaloti veditabbo. Attanāti attato. Purisadammetiādīsu damitabbā dammā, “dhammapurisā”ti vattabbe visesanassa paranipātam katvā “purisadamamā”ti vuttam, purisaggahaṇaṇcetta ukkaṭṭhavasena itthīnampi dametabbato. Nibbisā katā dosavisassa vinodanena. Atthapadanti atthābhiyaṇjanakam padaṃ, vākyanti attho. Ekapadabhāvena ca anaññasādhāraṇo satthu purisadammasārathibhāvo dassito hoti, tenāha bhagavā hītiādi. Atṭha disāti atṭha samāpattiyo. Asajjamānāti vasībhāvappattiyā nissaṅgacārā.

Diṭṭhadhammo vuccati paccakkho attabhāvo, tattha niyuttoti diṭṭhadhammiko, idhalokattho. Kammakilesavasena samparetabbato samāgantabbato samparāyo, paraloko, tattha niyuttoti samparāyiko, paralokattho. Paramo uttamo attho paramattho, nibbānam. Saha atthena vattatīti sattho, bhaṇḍamūlena vāṇijjāya desantaram gacchanto janasamūho. So assa atthīti satthā, satthavāhoti niruttinayena. So viya bhagavāti āha “satthā, bhagavā satthavāho”ti. Idāni tamattham niddesapālinayena dassetum yathā satthavāhotiādi vuttam. Tattha sattheti satthike jane. Kam udakam tārenti etthāti kantāro, nirudako araṇṇappadeso. Corādīhi adhiṭṭhitaaraṇṇappadesāpi duggamanaṭṭhena taṃsadisatāya kantārātveva niruḥhāti sāmāññato “kantāram tāreti”ti vatvā tam vivaranto corakantārantiādīmāha.

Bhagavatoti nissakke sāmivacanam, bhagavantato dhammassavanenāti attho. Yathā “upajjhāyato ajjhetī”ti, bhagavato santiketi vā attho. Sare nimittam aggahesīti pubbabuddhuppādesu saddhammassavanaparicayena “dhammo eso vuccatī”ti sare ākāram gaṇhi. Pubbābhiyogavaseneva hi īdisānam tiracchānānam dhammassavanādīsu pasādo uppajjati vagguliādīnam viya. Itarathā sabbatiracchānānampi tathā pasāduppattippasaṅgato. Yadi hi uppajjeyya, bhagavā anantacakkavāḷesu sabbasattānampi ekakkhaṇe sappāṭihāriyadhammam sāvetaṃ sakkotīti sabbasattānampi ito pubbeva vimuttippasaṅgo siyā. Ye pana devamanussanāgasupaṇṇādayo pakatiyāva kammassakataññāṇādiyuttā honti, teyeva pubbe anupanissayāpi bhagavato saddhammassavanādinā paṭhamam vivaṭṭūpanissayam pasādam uppādetum sakkonti, na itareti gahetabbam. Are ahampi nāmāti ettha “kutoham idha nibbattoti oloketvā maṇḍūkabhāvatoti ñatvā”ti idaṃ ettakampi are ahampi nāmāti vimhayavacaneneva sijjhatīti avuttanti veditabbam. Jalanti jalanto vijjotamāno. Maṇḍūkohanti gāthāya udaketi sañjātattṭhānadassanam, tena thalamāṇḍukatā nivattanam kataṃ hoti. Udahe jātānampi kacchapādīnam thalagocaratāpi atthīti tam nivattanattham “vārigocarō”ti vuttam, udakasañcārīti attho.

Vimokkhantikaññāvasanenāti ettha sabbaso kilesehi vimuccatīti vimokkho, aggamaggo, tassa anto, aggaphalam, tattha bhavam vimokkhantikam, sabbaññutaññāṇena saddhiṃ sabbampi buddhaññāṇam. Idāni sammāsambuddhapadato buddhapadassa visesam dassetum yasmā vātiādi vuttam. Sammāsambuddhapadena hi satthu paṭivedhaññāṇānubhāvo vutto, iminā pana buddhapadena desanāññāṇānubhāvopi, tenāha aññepi satte bodhesītiādi.

Guṇavisiṭṭhasattuttamagarugāravādhivacananti sabbehi sīlādiguṇehi visiṭṭhassa tato eva sabbasattehi uttamassa garuno gāravavasena vuccamānavacanamidam bhagavāti. Seṭṭhanti seṭṭhavācakaṃ vacanaṃ seṭṭhaguṇasahacaraṇato. Atha vā vuccatīti vacanaṃ, attho, so seṭṭhoti attho. Uttamanti etthāpi eseva nayo. Garugāravayuttoti ettha garubhāvo gāravaṃ, garuguṇayogato garukaraṇaṃ vā gāravaṃ, tena sāvakaḍḍhānaṃ asādhāraṇatāya garubhūtena mahantena gāravena yuttoti garugāravayutto. Atha vā garu ca sabbalokassa sikkhakattā teneva gāravayutto cātipi yojetabbaṃ.

Avatthāya viditaṃ āvatthikaṃ. Evaṃ liṅgikaṃ. Nimittato āgataṃ nemittikaṃ. Adhicca yaṃkiñci nimittaṃ adhivacanavasena anapekkhitvā pavattaṃ adhiccasamuppannaṃ, tenāha “vacanatthamanapekkhitvā”ti. Yadicchāya āgataṃ yādicchakaṃ. Ettha ca bāhiraṃ daṇḍādi liṅgaṃ, abbhantaraṃ tevijjādi nimittaṃ. Pacurajanavisayaṃ vā dissamānaṃ liṅgaṃ, tabbiparītaṃ nimittanti veditabbaṃ. Sacchikāpaññattīti sabbadhammānaṃ sacchikiriyānimittā paññatti. Atha vā sacchikāpaññattīti paccakkhasiddhā paññatti. Yaṃguṇanimittā hi sā, te guṇā satthu paccakkhabhūtāti guṇā viya sāpi sacchikatā eva nāma hoti, na paresaṃ, vohāramattenāti adhippāyo. Yaṃguṇanemittikanti yehi guṇehi nimittabhūtehi etaṃ nāmaṃ nemittikañca jātaṃ. Vadantīti dhammasenāpatissa garubhāvato bahuvacanena, saṅgītikārehi vā katamanuvādaṃ sandhāya.

Issariyādibhedo bhago assa atthīti bhagī. Maggaphalādiariyaguṇaṃ araññādivivekaṭṭhānañca bhajī sevi sīlenāti bhajī. Cīvarādiappaccayānaṃ attharasāḍḍhānañca sīlādiguṇānañca bhāgī, dāyādoti attho. Vibhaji uddesaniddesādiappakārehi dhammaratanaṃ pavibhajīti vibhattavā. Rāgādiappadhammaṃ bhaggaṃ akāsīti bhagavāti vuccatīti sabbattha sambandho. Garupi loke bhagavāti vuccatīti āha “garū”ti, yasmā garu, tasmāpi bhagavāti attho. Pāramitāsaṅkhātāṃ bhagyamassa atthīti bhagyavā. Bahūhi ñāyehīti kāyabhāvanādi kehi anekehi bhāvanākkamehi. Subhāvitattanoti paccatte etaṃ sāmivacanaṃ, tena subhāvitasabhāvoti attho. Bhavānaṃ antaṃ nibbānaṃ gatoti bhavantago. Tattha tattha bhagavāti saddasiddhi niruttinayeneva veditabbā.

Idāni bhagī bhajīti niddesagāthāya navahi padehi dassitamattaṃ bhagyavāti gāthāya chahi padehi saṅgahetvā padasiddhiṃ atthayojanānayabhedehi saddhiṃ dassetuṃ ayaṃ pana aparo nayotiādi vuttaṃ. Tattha vaṇṇavipariyayoti ettha itisaddo ādiattho, teneva vaṇṇavikāro vaṇṇalopo dhātuatthena niyojanañcāti imaṃ tividhaṃ lakkhaṇaṃ saṅgaṇhāti. Saddanayenāti saddalakkhaṇanayena. Pisodarāḍḍhānaṃ saddānaṃ ākatigaṇabhāvato vuttaṃ “pisodarādiappakkhepalakkhaṇaṃ gahetvā”ti. Pakkhipanameva lakkhaṇaṃ. Tappariyāpannatākaraṇaṃhi pakkhipanaṃ. Bhagyanti kusalaṃ.

Lobhādayo cattāro dosā ekakavasena gahitā. Ahirikādayo dukavasena. Akkocchimantiādinā punappunaṃ kujjhanavasena cittapariyonandhano kodhova upanāho. Paresaṃ pubbakāritālakkhaṇassa guṇassa nipuñchano makkho nāma. Bahussutādihi saddhiṃ yugaggāho attano samakaraṇaṃ palāso. Attano vijjamānadosapaṭicchādanā māyā. Avijjamānaguṇappakāsaṇaṃ sāttheyyaṃ. Garūsupi thaddhatā anonatatā thambho. Taduttarikaraṇalakkhaṇo sārambho. Jātiādiṃ nissāya unnatilakkhaṇo māno. Abbhunnatilakkhaṇo atimāno. Jātiādiṃ nissāya majjanākārappatto mānova mado nāma. So sattavīsatividho. Kāmaguṇesu cittassa vossaggo pamādo. Kāyaduccaritādīni tividhaduccaritāni. Taṇhādiṭṭhiduccaritavasena

tividhasaṃkilesā. Rāgadosamohāva malāni. Teyeva kāyaduccaritādayo ca tividhavisamāni. Kāmabyāpādavihiṃsāsāññā tividhasaṃññā nāma. Teyeva vitakkā. Taṇhādiṭṭhimānā papañcā. Subhasukhaniccaattavipariyesā catubbidhavipariyesā. Chandādayo agati. Cīvarādīsu paccayesu lobhā cattāro taṇhupādā. Buddhadhammasaṅghasikkhāsu kaṅkhā, sabrahmacārīsu kopo ca pañca cetokhīlā. Kāme kāye rūpe ca avītarāgatā, yāvadatthaṃ bhuñjitvā seyyasukhādianuyogo, aññataraṃ devanikāyaṃ paṇidhāya brahmacariyacaraṇaṇca pañca cetovinibandhā. Rūpābhinandanādayo pañca abhinandanā. Kodhamakkhaissāsāṭṭheyyapāpicchatāsandiṭṭhiparāmāsā cha vivādamūlāni. Rūpataṇhādayo cha taṇhākāyā. Micchādiṭṭhiādayo aṭṭhamaggaṅgapaṭipakkhā micchattā. Taṇhaṃ paṭicca pariyesanā, pariyesanaṃ paṭicca lābho, lābhaṃ paṭicca vinicchayo, taṃ paṭicca chandarāgo, taṃ paṭicca ajjhosaṇaṃ, taṃ paṭicca pariggaho, taṃ paṭicca macchariyaṃ, taṃ paṭicca ārakkhā, ārakkhādhikaraṇaṃ daṇḍādānādiānekākusalarāsīti nava taṇhāmūlakā dhammā. Pāṇātipātādayo dasa akusalakammaṃpathā. Cattāro sassatavādā tathā ekaccasassatavādā antānantikā amarāvikkhepikā dve adhiccasamuppannikā soḷasa saññīvādā aṭṭha asaññīvādā aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā satta ucchedavādā pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti etāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni. Rūpataṇhādichataṇhā eva paccekaṃ kāmataṇhābhavataṇhāvibhavataṇhāvasena aṭṭhārassa honti, tā ajjhatabhiddharūpādīsu pavattivasena chattiṃsa, puna kālattayavasena aṭṭhasatataṇhāvicarītāni honti. Pabheda-saddaṃ paccekaṃ sambandhitvā lobhappabhedotiādinā yojetabbaṃ. Sabbadarathapariḷāhakilesasatasahassānīti sabbāni sattānaṃ darathasaṅkhātāpariḷāhakarāni kilesānaṃ anekāni satasahassāni, ārammaṇādivibhāgato pavattiākāravibhāgato ca nesaṃ evaṃ pabhedo veditabbo. Pañca māre abhañjīti sambandho. Parissayānanti upaddavānaṃ.

Evaṃ bhagyavā bhaggavāti dvinnāṃ padānaṃ atthaṃ vibhajitvā idāni tehi dvīhi gahitamatthaṃ dassetuṃ bhagyavantatāya cassātiādi vuttaṃ. Tattha satapuññajalakkhaṇadharassāti anekasatapuññanibbattamahāpurisalakkhaṇadharassa bhagavato. Sakacitte issariyaṃ nāma paṭikkūlādīsu appaṭikkūlasaṃññitādivasappavattiyā ceva cetosamādhivasena ca attano cittassa vasībhāvāpādanameva. Aṇimā laghimādikanti ādi-saddena mahimā patti pākammaṃ īsitā vasitā yatthakāmāvasāyitāti ime chapī saṅgahitā. Tattha kāyassa aṇubhāvakaraṇaṃ aṇimā. Ākāse padasā gamanādiarahabhāvena lahubhāvo laghimā. Kāyassa mahantatāpādanaṃ mahimā. Itṭhadesassa pāpuṇaṇaṃ patti. Adhiṭṭhānādivasena icchitatthanipphādanaṃ pākammaṃ. Sayāṃvasitā issarabhāvo īsitā. Iddhividhe vasībhāvo vasitā. Ākāseṇa vā gacchato, aññaṃ vā kiñci karoto yattha katthaci vosānappatti yatthakāmāvasāyitā, “kumārakarūpādīdassana”ntipi vadanti. Sabbaṅgapaccaṅgasirīti sabbesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ sobhā. Atthīti anuvattati. Lahusādhanaṃ taṃ taṃ kālikaṃ icchitaṃ, garusādhanaṃ cirakālikaṃ buddhattādiṭṭhitaṃ. Bhagā assa santīti bhagavāti idaṃ saddasatthanayena siddhaṃ, sesaṃ sabbhaṃ niruttinayena siddhanti veditabbaṃ.

Pīḷanasāṅkhatasantāpavipariṇāmatṭhenātiādīsu pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭhotiādinā attha-saddo paccekaṃ yojetabbo. Tattha attano sabhāvena pīḷanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ. Tassa yo pīḷanameva attho “pīḷanaṭṭho”ti vuccati, so sabhāvo. Yasmā pana taṃsamudayaṇa saṅkhataṃ, tasmā saṅkhataṭṭho samudayadassanena āvibhūto. Yasmā ca maggo kilesasantāpaharattā susitalo, tasmāssa maggadassanena

santāpaṭṭho āvibhūto tappaṭiyogattā. Avipariṇāmadhammassa pana nirodhassa dassanena vipariṇāmaṭṭho āvibhūtoti. Ekasseva sabhāvadhammassa sakabhāvato itarasaccattayanivattito ca parikappetabbattā cattāro atthā vuttā. Samudayassa pana rāsikaraṇato āyūhanaṭṭho sabhāvo, tasseva dukkhadassanena nidānaṭṭho āvibhūto. Viśaṃyogabhūtassa nirodhassa dassanena saṃyogaṭṭho. Niyyānabhūtassa maggassa dassanena palibodhaṭṭho āvibhūto.

Nirodhassa pana nissaraṇaṭṭho sabhāvo, tasseva samudayadassanena vivekaṭṭho āvibhūto. Saṅkhatassa maggassa dassanena asaṅkhataṭṭho, visayabhūtassa maraṇadhammassa vā dukkhassa dassanena amataṭṭho. Maggassa pana niyyānaṭṭho sabhāvo, tasseva samudayadassanena dukkhassevāyaṃ hetu, nibbānappattiyaṃ pana ayameva hetūti hetvaṭṭho, atisukhumanirodhadassanena idhameva dassananti dassanaṭṭho, adhipateyyaṭṭho āvibhūto. Ete eva ca pīlanādayo soḷasa ākāraṇāti vuccanti.

Kāmehi vivekaṭṭhakāyatā kāyaviveko. Nīvaraṇādīhi vivittā aṭṭha samāpattiyo cittaviveko. Upadhīyanti ettha yathāsakaṃ phalānīti upadhayo, pañcakāmaguṇasaṅkhātakāmakhandhakilesaabhisaṅkhārā, tehi catūhi vivittaṃ nibbānaṃ upadhiviveko nāma.

Anattānupassanāya paṭiladdho dukkhāniccānupassanāhi ca paṭiladdho ariyamaggo āgamanavasena yathākkamaṃ suññataappaṇihitaanimittavimokkhasaññaṃ paṭilabhati, kilesehi vimuttattā hi esa vimokkhoti.

Yathā loke ekekapadato ekekamakkharaṃ gahetvā “mekhalā”ti vuttaṃ, evamidhāpīti attho. Mehanassāti guyhappadesassa. Khassāti okāsassa.

Saha devehītiādīsu saha devehi vattatīti sadevako loko. Taṃ sadevakantiādīnā yojanā veditabbā. Sadevakavacanenāti sadevaka-sadde visesanabhāvena ṭhitadevavacanena. Tassāpi sadevakapade antobhūtattā avayave samudāyopacāravasena vohāro kato. Itarathā tena devavisiṭṭhalokasseva gahaṇato pañcakāmāvacaradevaggahaṇaṃ na siyā, evaṃ uparipi. Samāravacanena mārasaddena tena saha-caritā sabbe vasavattidevā ca gahitāti āha “chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇa”nti. Brahmakāyikā nāma paṭhamajjhānabhūmikā. Te ādī yesaṃ āruppariyantānaṃ brahmānaṃ tesāṃ brahmānaṃ gahaṇaṃ brahmakāyikādibrahmaggaṇaṃ. Loka-saddassa okāsalokādīnampi sādharmaṇattā sattalokāveṇikameva pajāgahaṇaṃ katanti āha “pajāvacanena sattalokaggahaṇa”nti. Sadevakādivacanena upapattidevānaṃ, sassamaṇavacanena visuddhīdevānaṃca gahitattā āha “sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇa”nti. Tattha sammutidevā rājāno, avasesamanussā sammutidevasamaṇabrāhmaṇehi avasiṭṭhā. Sattalokāveṇikassa pajāsaddassa visuṃ gahitattā sadevakaṃ lokanti ettha lokasaddaggahaṇaṃ okāsalokameva niyametīti āha “tīhi padehi okāsaloko”ti. Idaṃca sadevakādīpadattayavacanīyassa padhānatthassa vasena vuttaṃ. Okāsalokavisesanassa panettha devamārādisattalokassāpi gahaṇaṃ veditabbaṃ sāmattiyaṃ gamyamānattā saputto āgatotiādīsu puttādīnaṃ viya. Imasmiṃca naye sadevakaṃ samāraṇaṃ sabrahmaṇaṃ okāsalokaṃ sassamaṇabrāhmaṇiṃ sadevamanussaṃ pajañcāti ca-kāraṃ ānetvā yojetabbaṃ, okāsasattalokānaṃ gahaṇena cettha tadubhayasammutinimittabhūto saṅkhāralokopi tadavinābhāvato gahito evāti daṭṭhabbo. Apare pana “sadevakantiādīhi pañcahi padehi sattalokova

attano avayavabhūta devādivisesanehi visesetvā gahito, taggahaṇena tadādhāro okāsaloko, tadubhayapaññattivisayo saṅkhāraloko ca gahitā eva hontī'ti vadanti. Tesañca pajanti idaṃ lokasaddassa visesanaṃ katvā sadevakaṃ pajaṃ lokaṃ...pe... sadevamanussaṃ pajaṃ lokanti yojetabbaṃ.

Arūpāvacaraloko gahito pārisesañāyena itaresaṃ padantarehi gahitattā. Māraggahaṇena tappadhānā taṃsadisā ca upapattidevā saṅgayhantīti āha "chakāmāvacaradevaloko"ti. Khattiyaparisā brāhmaṇagahapatisamaṇacātumahārājikatāvatiṃsamābrahmaparisāti imāsu aṭṭhasu parisāsu cātumahārājikādīnaṃ catunnaṃ parisānaṃ sadevakādipadehi saṅgahitattā idha sassamaṇabrāhmaṇinti iminā samaṇaparisā brāhmaṇaparisā ca, sadevamanussanti iminā khattiyaparisā gahapatiparisā ca vuttāti āha "catuparisavasena"ti. Tassa manussaloko gahitoti iminā sambandho. Tattha manussalokoti manussasamūho, tenāha "avasesasabbasattaloko vā"ti.

Vikappantaraṃ dassento āha "sammutidevehi vā saha manussaloko"ti. Devapadena sammutidevā, samaṇabrāhmaṇamanussapadehi sesamanussā ca gahitāti evaṃ vikappadvayepi manussaṃ pajaṃ manussaṃ pajanti pajā-saddaṃ manussa-saddena visesetvā taṃ puna saha devehi vattatīti sadevā, pajā. Sadevā ca sā manussā cāti sadevamanussā, taṃ sadevamanussaṃ pajaṃ. Puna kiṃ bhūtaṃ sassamaṇabrāhmaṇinti evaṃ yathā pajāsaddena manussānaññeva gahaṇaṃ siyā, tathā nibbacanaṃ kātabbaṃ, itarathā manussānaññeva gahaṇaṃ na sampajjati sabbamanussānaṃ visesanabhāvena gahitattā aññapadatthabhūtaṃ kassaci manussassa abhāvā. Idāni pajanti iminā avasesanāgādisattepi saṅgahetvā dassetukāmo āha "avasesasabbasattaloko vā"ti. Etthāpi catuparisavasena avasesasabbasattaloko sammutidevamanussehi vā saha avasesasabbasattalokoti yojetabbaṃ.

Ettāvatā bhāgaso lokaṃ gahetvā yojanaṃ dassetvā idāni ekekapadena abhāgaso sabbalokānaṃ gahaṇapakkehi tassa tassa visesanassa sapphalataṃ dassetuṃ api cetthātiādi vuttaṃ. Ukkatṭhaparicchedatoti ukkatṭhānaṃ devagatipariyāpannaṃ paricchinnavasena jānavasena kittisaddo sayamaṃ attano avayavabhūtena sadevakavacanena taṃ suṇantānaṃ sāvento abbhuggatoti yojanā. Anusandhikkamoti atthānañceva padānañca anusandhānakkamo, jānakkamoti attho.

Abhiññāti ya-kāralopena niddesoti āha "abhiññāyā"ti. Samantabhadrakattāti sabbabhāgehi sundarattā. Sāsanadhammoti paṭipattipaṭivedhasāsanassa pakāsako pariyattidhammo. Buddhasubodhitatāyāti idaṃ tikaṃ dhammassa hetusarūpaphalavasena vuttaṃ, tathā nāthapabhavattikampi. Majjhe tikadvayaṃ phalavaseneva vuttanti veditabbaṃ. Kiccassuddhiyāti dhammaṃ sutvā yathāsutavasena paṭipajjantānaṃ suppaṭipattisaṅkhātakiccassuddhiyā.

Idāni ādikalyāṇādippakārameva dhammaṃ desento bhagavā sotūnaṃ yaṃ sāsana brahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca pakāseti, tappakāsakassa brahmacariyapadassa sātthantiādīni padāni visesanabhāvena vuttāni, na dhammapadassāti dassanamukhena nānappakārato atthaṃ vivaritukāmo sātthaṃ sabyañjananti evamādisu panātiādīmāha. Tattha tisso sikkhā sakalo ca tantidhammo sāsana brahmacariyaṃ nāma. Bhagavā hi dhammaṃ desento sīlādi ke viya tappakāsakaṃ tantidhammampi pakāseti eva saddatthasamudāyattā

pariyattidhammassa. Yathānurūpanti yathāraham. Sikkhattayasaṅgahitañhi sāsanaabrahmacariyaṃ maggabrahmacariyañca atthasampattiyaṃ sampannatthātāya, uparūpari adhigantabbavisesasaṅkhātāatthasampattiyaṃ ca saha atthena payojanena vattatīti sātthameva, na tu sabyañjanaṃ, tantidhammasaṅkhātāṃ sāsanaabrahmacariyaṃ yathāvuttena atthena sātthaṃ sabyañjanañca. Kirātādimilakkhavadanānampi sātthasabyañjanatte samānēpi visiṭṭhatthabyañjanayogaṃ sandhāya sahattho devadatto savittotiādi viya “sātthaṃ sabyañjana”nti vuttanti āha “atthasampattiyaṃ sātthaṃ, byañjanasampattiyaṃ sabyañjana”nti. Tattha yaṃ atthaṃ sutvā tathā paṭipajjantā sabbadukkhakkhayaṃ pāpuṇanti, tassa tādīsasampatti atthasampatti nāma, sampannatthātāti attho. Byañjanasampatti nāma sithiladhanitādibyañjanaparipuṇṇāya māgadhikāya sabhāvaniruttiyaṃ gambhīrampi atthaṃ uttānaṃ katvā dassanasamatthātā sampannabyañjanatāti attho.

Idāni nettippakaraṇanayenāpi atthaṃ dassetuṃ saṅkāsanātiādi vuttaṃ. Tattha saṅkhepato kāsīyati dīpīyatīti saṅkāsananti kammāsādhanaavasena attho daṭṭhabbo, evaṃ sesesupi. Paṭhamam kāsanaṃ pakāsanaṃ. Ubhayampetaṃ uddesatthavadanasāṅkhātassa vitthāravacanam. Sakim vuttassa puna vacanañca vivaraṇavibhajanāni. Ubhayampetaṃ niddesatthavadanam. Vivaṭassa vitthāratarābhidhānaṃ vibhattassa ca pakārehi ñāpanam uttānīkaraṇapaññattiyo. Ubhayampetaṃ paṭiniddesatthavadanasāṅkhātassa vitthāravacanam. Atthapadasamāyogatoti yathāvuttāni eva cha padāni pariyattiyā atthavibhāgattā atthapadāni, tehi sahitatāya atthakoṭṭhāsuyuttattāti attho. Apariyosite pade ādimajjhagatavaṇṇo akkharam, ekakkharam, padaṃ vā akkharam. Vibhattiyantaṃ padaṃ. Padābhīhitam atthaṃ byañjetīti byañjanaṃ, vākyam. Kathitassevatthassa anekavidhena vibhāgakaṇam ākāro nāma. Ākārabhīhitassa nibbacanam nirutti. Nibbacanatthavitthāro niddeso. Atha vā “akkharehi saṅkāseti, padehi pakāseti, byañjanehi vivarati, ākārehi vibhajati, niruttihi uttāniṃ karoti, niddesehi paññapetī”ti vacanato saṅkāsanapakāsanasāṅkhātāuddesatthavācakāni vacanāni akkharapadāni nāma. Vivaraṇavibhajanasaṅkhātāniddesatthavācakāni vacanāni byañjanākārā nāma. Uttānīkaraṇapaññattisaṅkhātapaṭiniddesatthavācakāni vacanāni niruttiniddesā nāma, tesam sampattiyaṃ sabyañjananti attho.

Atthagambhīratātiādīsu attho nāma tantiattho, hetuphalaṃ vā. Dhammo nāma tanti, hetu vā. Desanā nāma yathādhammaṃ dhammābhilāpo. Paṭivedho nāma yathāvuttaatthādīnaṃ aviparītāvabodho. Te panete atthādayo yasmā sasādīhi viya mahāsamuddo mandabuddhīhi dukkhogāhā alabbhaneyyapatiṭṭhā ca, tasmā gambhīrā. Tesu paṭivedhassāpi atthasannissitattā atthasabhāgattā ca vuttaṃ “atthagambhīratāpaṭivedhagambhīratāhi sāttha”nti. Dhammadesanānaṃ atthasannissitattepi sayam byañjanarūpattā vuttaṃ “dhammagambhīratādesanāgambhīratāhi sabyañjana”nti. Yathāvuttaatthādīsu pabhedagatāni ñāṇāni atthapaṭisambhidādayo. Tattha niruttīti tantipadānaṃ niddhāretvā vacanam, nibbacananti attho. Tīsu paṭisambhidāsu ñāṇam paṭibhānapaṭisambhidā. Lokiyā saddheyyavacanamukheneva atthesu pasīdanti, na atthamukhenāti āha saddheyyatotiādi. Kevalasaddo sakalādhivacananti āha “sakalaparipuṇṇabhāvenā”ti. Brahmacariya-saddo idha sikkhattayasaṅgaham sakalam sāsanaṃ dīpetīti āha sikkhattayapariggahitattātiādi.

Yathāvuttamevatthaṃ aparenāpi pariyāyena dassetuṃ api cātiādi vuttaṃ. Tattha sanidānanti desakālādīpakena nidānavacanena sanidānaṃ. Sauppattikanti aṭṭhuppattiādiyuttiyuttaṃ. Tatrāyaṃ pālīyojanākkamo - “veraṇḍo brāhmaṇo samaṇo khalu bho...pe... viharatī”ti ca, “taṃ kho pana bhavantaṃ gotamaṃ ‘itipi so...pe... pavedetī’ti evaṃ kalyāṇo kittisaddo abbhuggato”ti ca, “so dhammaṃ deseti...pe... pariyosānakalyāṇaṃ, desento ca sātthasabyañjanādiguṇasaṃyuttaṃ brahmacariyaṃ pakāsetī”ti ca, “sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī”ti ca assosi, sutvā ca atha kho veraṇḍo brāhmaṇo yena bhagavā tenupasaṅkamīti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana kiñcāpi “dassanamattampi sādhu hotīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvā atha kho veraṇḍo...pe... upasaṅkamī”ti evaṃ sādhu kho panātiādi pāṭhassa brāhmaṇassa parivittakābhāvena vuttattā brahmacariyaṃ pakāsetīti padānantaramēva assosīti padaṃ sambandhitabbaṃ viya paññāyati, tathāpi “sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī”ti evaṃ yathāvuttanidassanatthena iti-saddena paricchinditvā vuttattā pana aññattha iti-saddassa adassanato ca atha kho veraṇḍajotiādinā kattabbantaradassanamukhena pālīyā pakārantare pavattito ca yathāvuttavaseneva “sādhu kho pana tathārūpānaṃ arahataṃ dassanaṃ hotī”ti vacanānantaramēva assosīti padaṃ ānetvā sambandhanaṃ yuttaṃ. Aṭṭhakathācariyena hi brāhmaṇassa attanā sutavaseneva ajjhāsayo uppajjatīti upasaṅkamanahetudassanamukhena dassanamattampi sādhu hotīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvātiādi vuttanti gahetabbaṃ.

2. Sītodakaṃ viya uṇhodakenāti idaṃ ukkamena mukhāruḥhavasena vuttaṃ, anupasantasabhāvatāya brāhmaṇasseva uṇhodakaṃ viya sītodakenāti attho gahetabbo, ñāṇatejayuttatāya vā bhagavā uṇhodakopamoti katvā tabbiraḥitaṃ brāhmaṇaṃ sītodakaṃ viya katvā tathā vuttanti gahetabbaṃ. Ekībhāvanti sammodanakiriyāya ekarūpaṃ. Yāyātiādisu yāya kathāya sammodi brāhmaṇo, taṃ sammodanīyaṃ kathanti yojanā. Tattha khamanīyanti dukkhabahulaṃ idaṃ sarīraṃ, kacci khamituṃ sakkuṇeyyaṃ. Yāpanīyanti cirappabandhasaṅkhātāya yāpanāya yāpetuṃ sakkuṇeyyaṃ. Rogābhāvena appābādhaṃ. Dukkhañivittābhāvena appātaṅkaṃ. Taṃtaṃkiccakaraṇatthāya lahuṃ akicchena utthātuṃ yoggatāya lahuṭṭhānaṃ. Balanti sarīrassa sabbakiccakkaṃ balaṃ kacci atthīti pucchati. Phāsuvihāroti sukhavihāro. Saraṇīyameva dīghaṃ katvā “sāraṇīya”nti vuttanti āha “saritabbabhāvato ca sāraṇīya”nti. Pariyāyehīti kāraṇehi.

Bhāvoti kiriyā, tasmim vattamāno napuṃsaka-saddo bhāvanapuṃsakaniddeso nāma, kiriyāvisesanasaddoti attho. Ekamante ekasmim ante yuttappadeseti attho. Khaṇḍiccādibhāvanti khaṇḍitadantapalitakesādibhāvaṃ. Rājaparivaṭṭeti rājūnaṃ parivattanaṃ, paṭipāṭiyoti attho. Purātanuccakulappasutatāya jiṇṇatā, na vayasāti āha “cirakālappavattakulanvaye”ti. Vibhāvānaṃ mahantattaṃ lāti gaṇhātīti mahallakoti āha “vibhavamahattatāya samannāgate”ti. Vibhāvane nāma attheti pakativibhāvanasaṅkhāte atthe. Na abhivādeti vāti abhivādetabbanti na sallakkheti, evaṃ asallakkaṇapakatikoti vuttaṃ hoti. Rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vāti etthāpi niccapakatikaṃ aniccapakatikaṃ vāti attho. Aniccaṃ vāti ettha vā-saddo avadhāraṇattho.

Sampatijātoti muhuttajāto, jātasamanantaramēvāti attho. Sattapadavītiḥārena gantvā...pe... olokesīti ettha dvāraṃ pidhāya nikkhantotiādisu viya gamanato pure katampi olokanāṃ pacchā kataṃ viya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Olokesinti ca lokavivaraṇapāṭiḥāriye jāte maṃsacakkhunā volokesīti attho. Setṭhoti pasatthataro.

Patimānesīti pūjesi. Āsabhinti uttamaṃ.

3. Taṃ vacananti nāhaṃ taṃ brāhmaṇātiādivacanam. Aññāya saṇṭhaheyyāti arahatte patiṭṭhaheyya. Jātivasenāti khattiyādi jātivasena. Upapattivasenāti devesu upapattivasena. Āviñchantīti ākaḍḍhanti. Yassa abhivādādikaraṇasaṅkhātassa sāmaggirasassa bhagavati abhāvaṃ maññamāno brāhmaṇo “arasarūpo”ti āha, tabbidhurassa rūpaṇhādikasassa sāmaggirasassa abhāvena bhagavā “arasarūpo”ti dassetuṃ sāmaggirasasaddassa rūparasādīsu vattanappakāraṃ dassento āha vatthārammaṇādītiādi.

Tālāvatthukatāti ucchinnamūlānaṃ tālānaṃ vatthu viya nesaṃ rūparasādīnaṃ vatthu cittasantānaṃ katanti imasmiṃ atthe majjhepadalopaṃ dīghaṇṇa katvā niddesoti āha tālavatthu viyātiādi. Tālavatthu viya yesaṃ vatthu kataṃ te tālāvatthukatāti visesanassa paranipāto daṭṭhabbo, katatālāvatthukatāti attho.

Matthakacchinnatāloyeva pattaphalādīnaṃ akāraṇatāya avatthūti tālāvatthu, taṃ viya yesaṃ vatthu kataṃ te rūparasādayo tālāvatthukatā, ayaṃ aññapadatthavasena atthaggaṃ heṭṭhā vuttanayena sugamoti visesamatthaṃ dassento āha “matthakacchinnatālo viya katā”ti. Evañca matthakasadisessu rūparasādīsu rāgesu chinnesupi tabbatthubhūtassa tālāvatthusadisassa cittasantānassa yāva parinibbānaṭṭhānaṃ upapannameva hoti. Yathārutato pana visesanasamāsavasena atthe gayhamāne rūparasādīnaṃ tālāvatthusadisatāya ṭhānaṃ āpajjati. Yaṃ pana sārattadīpaniyaṃ etaṃ dosaṃ parihaṇitūṃ rūparasādīnaṃ kusalākusalattaṃ vuttaṃ, taṃ te tathāgatassa pahīnātiādi pāliya, kāmasukhassādasāṅkhātā rūparasātiādiatṭhakathāya ca na sameti, khīṇāsavānampi yāva parinibbānā kusalākusalānaṃ phaluppattito tesāṃ matthakacchinnatālasadisatāpi na yuttāti gahetabbaṃ. Atha vā matthakacchinnatālassa ṭhitaṃ atṭhitaṇṇa amanasikatvā puna anuppattidhammatāsadisamattaṃ upametvā tālāvatthu viya katāti visesanasamāsavasena atthaggaṇepi na koci doso. Anu-saddo pacchāti atthe vattatīti āha pacchābhāvo na hotītiādi. Anu abhāvaṃ gatāti pacchā anuppattidhammatāvasena abhāvaṃ gatā. Anacchariyāti anu anu uparūpari vimhayakatāti attho. Yañca kho tvaṃ vadesīti yaṃ vandanādisāmaggīrasābhāvasaṅkhātāṃ kāraṇaṃ arasarūpatāya vadesi, taṃ kāraṇaṃ na vijjatīti attho.

4. Sandhāya bhāsitamatthanti yaṃ atthaṃ sandhāya brāhmaṇo nibbhogo bhavaṃ gotamotiādimāha, bhagavā ca yaṃ sandhāya nibbhogatādiṃ attani anujānāti, taṃ sandhāya bhāsitamatthaṃ.

5. Kulasamudācārakammanti kulācārakammaṃ. Kāyato kāyadvārato pavattaṃ duccharitaṃ kāyaduccharitaṃ. Anekavihitāti anekappakārā.

6. Pañcakāmaguṇikarāgassāti rūpādīsu pañcasu kāmakoṭṭhāsesu ativiya saṅgavasena niyuttassa kāmarāgassa, etena anāgāmīnaṃ vatthābharaṇādīsu saṅganikantivasena uppajjanakāmarāgassa kāmarāgatābhāvaṃ dasseti tassa rūparāgādīsu saṅgahato. Avasesānanti ettha sakkāyadiṭṭhivicikicchānaṃ paṭhamena maggena, sesānaṃ catūhipi ucchedaṃ vadati, tenāha “yathānurūpa”nti.

7. Jigucchati maññeti jigucchati viya, “jigucchati”ti vā sallakkhemi. Akosallasambhūtaṭṭhenāti aññāṇasambhūtaṭṭhena.

8-10. Tatrāti yathāvuttesu dvīsu atthavikappesu. Paṭisandhipariyāyopi idha gabbhasaddoti āha “devalokapaṭisandhipaṭilābhāyā”ti. Apunabbhavabhūtāti khaṇe khaṇe uppajjamānānaṃ dhammānaṃ abhinibbatti.

11. Dhammadhātunti sabbaññutaññānaṃ. Tañhi dhamme yāthāvato dhāreti upadhāretīti “dhammadhātū”ti vuccati. Desanāvilāsappattoti abhirucivasena parivattetvā desetumaṃ samatthataṃ desanāvilāso, taṃ patto. Karuṇāvipphāranti sabbasattesu mahākaruṇāya pharaṇaṃ. Tādiguṇalakkhaṇameva upamāya vibhāvento āha “pathavīsamacittata”nti. Tatoyeva akujjhanasabhāvato akuppadhammatā. Jātiyā anugatanti jātiyā anubaddhaṃ. Jarāya anusaṭanti jarāya paliveṭhitaṃ. Vaṭṭakhāṇubhūtanti vaṭṭato uddharitumaṃ asakkuṇeyyatāya vaṭṭe niccalabhāvena ṭhitaṃ khāṇu viya bhūtaṃ. Jātānaṃ maccānaṃ niccaṃ maraṇato bhayanti āha ajja maritvātiādi. Appaṭisamaṃ purejātabhāvanti asadisamaṃ ariyāya jātiyā paṭhamajātabhāvaṃ, sabbajetṭhabhāvanti attho.

“Apī”ti avatvā “pī”ti vadanto pi-saddo visumaṃ atthi nipātoti dasseti. Sammā adhisayitānīti pādādīhi upaghātaṃ akarontiyā sammadeva upari sayitāni, akammakassāpi sayatidhātuno adhipubbatāya sakammakatā daṭṭhabbā. Nakhasikhāti nakhaggāni. Sakuṇānaṃ pakkhā hatthapādaṭṭhāniyāti āha “saṅkuṭitahatthapādā”ti. Etthāti ālokaṭṭhāne. Nikkhamantānanti nikkhamantesu, niddhāraṇe hetamaṃ sāmivacanaṃ. Aṇḍakosanti aṇḍakapālaṃ.

Lokoyeva lokasannivāso. Abujjhi etthāti rukkho bodhi, sayamaṃ bujjhati, bujjhanti vā tenāti maggopi sabbaññutaññānampi bodhi. Bujjhīyatīti nibbānaṃ bodhi. Antarā ca bodhinti dutiyamudāharaṇaṃ vināpi rukkha-saddena bodhi-saddassa rukkhappavattidassanattaṃ. Varabhūrimedhasoti mahāpathavī viya patthaṭapaññoti attho. Tisso vijjāti arahattamaggo attanā saha vattamānaṃ sammādiṭṭhisāṅkhātaṃ āsavakkhayaññaṇṇaṇṇaṇṇa itarā dve mahaggatavijjā ca tabbinibandhakakilesaviddhamsanavasena uppādanato “tisso vijjā”ti vuccati. Cha abhiññāti etthāpi ese va nayo. Sāvakaṃ pāramiññaṇṇanti aggasāvakehi paṭilabhitabbaṃ sabbameva lokiyalokuttaraññaṇṇaṇṇaṇṇa. Paccekabodhiññaṇṇanti etthāpi ese va nayo.

Opammasampaṭipādananti opammatthassa upameyyena samaṃ paṭipādanaṃ. Atthenāti upameyyatthena. Tikkhakharavippasannasūrabhāvoti iminā saṅkhārupekkhāpattataṃ vipassanāya dasseti. Pariṇāmakāloti iminā vuṭṭhānagāminibhāvāpattiṃ. Tadā ca sā maggaññaṇṇagabbhaṃ dhārentī viya hotīti āha “gabbhaggahaṇakālo”ti. Anupubbādighatenāti paṭhamamaggādipaṭipāṭiyā adhigatena. Caturaṅgasamannāgatanti “kāmaṃ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, sarīre upasussatu maṃsalohita”nti evamaṃ vuttacaturaṅgasamannāgataṃ vīriyaṃ.

Chando kāmotiādīsu patthanākārena pavatto dubbalo lobho icchanatṭhena chando. Tato balavā rañjanaṭṭhena rāgo. Tatopi balavatāro chandarāgo. Nimittānubyañjanasaṅkappavasena pavatto saṅkappo. Tatopi balavasaṅkappavaseneva pavatto rāgo. Tatopi balavatāro saṅkapparāgo. Svāyaṃ pabhedo ekasseva lobhassa pavattiākārabhedena avatthābhedenā ca vutto.

Paṭhamajjhānakathāvaṇṇanā

Seyyathidanti taṃ kathanti attho. Etanti pubbapadeyeva avadhāraṇakaraṇaṃ, etaṃ atthajātaṃ vā. Tannissaraṇatoti tesamaṃ kāmānaṃ nissaraṇattā. Esāti eva-kāro. Kāmadhātu nāma kāmabhavo, nekkhammanti paṭhamajjhānaṃ. Esāti niyamo.

Tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇavivekā
tadaṅgavivekādayo. Kāyacittaupadhivivekā kāyavivekādayo, tayo eva idha
jhānakathāya, samucchedavivekādināṃ asambhavā. Niddeseti mahāniddese.
Tatthevāti mahāniddese eva. Vibhaṅgeti jhānavibhaṅge. Evañhi satīti ubhayesampi
kāmaṇaṃ saṅgahe satī.

Purimenāti kāyavivekena. Etthāti etasmiṃ kāyacittavivekadvaye. Dutiyenāti
cittavivekena. Etesanti yathāvuttanayena vatthukāmakilesakāmaṇavivekadvayassa
vācakabhūtaṇaṃ vivicceva kāmehi vivicca akusalehīti imesaṃ padānaṃ, niddhāraṇe
cetaṃ sāmivacanaṃ. Bālabhāvassa hetupariccāgoti anuvattati. Akusaladhammo hi
bālabhāvassa hetu. Āsayaposaṇanti āsayassa visodhanaṃ vaḍḍhanañca. Vibhaṅge
nīvaraṇāneva vuttānīti sambandho. Tattha kāraṇamāha
“uparijhānaṅgapaccanīkapaṭipakkhabhāvadassanato”ti. Tattha upari
savitakkantiādinā vuccamānāni jhānaṅgāni, tesāṃ attano paccanīkānaṃ
paṭipakkhabhāvadassanatoti attho. Uparijhānaṅgānaṃ paccanīkapaṭipakkhabhāvassa
dassanatoti pāṭho. Tattha “upari vuccamānajhānaṅgānaṃ ujuvipaccanīkavasena
paṭipakkhabhāvadassanato”ti “nīvaraṇānaṃ tāneva vibhaṅge vuttānī”tipi atthaṃ
vadanti. Peṭaketi mahākaccāyanattherena kataṃ
nettippakaraṇanayānusāripakaraṇaṃ, taṃ pana piṭakānaṃ vaṇṇanābhūtattā
“peṭaka”nti vuttaṃ, tasminti attho.

Vitakkaṇaṃ nāma ārammaṇaparikkappananti āha “ūhana”nti. Rūpaṃ rūpantiādinā
visaye ākoṭentassa visayappavattiāhananaṃ upari āhanananti veditabbaṃ.
Ārammaṇe cittassa ānayaṇaṃ nāma ārammaṇābhimukhakaraṇaṃ. Anusaṅcaraṇanti
anuparibbhamanaṃ, tañca khaṇantarassa tathākārena uppādanameva, na hi
paramatthato ekassa saṅcaraṇamatthi, evamaññatthāpi idisesu. Anumajjananti
parimajjanaṃ. Tatthāti ārammaṇe. Sahajātanuyojanaṃ sakiccānuvattitākaraṇena.
Katthacīti dutiyajjhānavirahitesu savicāraccittesu sabbatthāti attho. Vicārena saha
uppajjamānopi vitakko ārammaṇe abhiniropanākārena pavattiṃ sandhāya
“paṭhamābhiniṇipāto”ti vutto. Vipphāravāti avūpasantasabhāvatāya vegavā, tenevesa
dutyajjhāne pahānaṅgaṃ jātaṃ. Paṭhamadutyajjhānesūti pañcakanayaṃ sandhāya
vuttaṃ. Aṅgavinimuttassa jhānassa abhāvaṃ dassento rukkho viyātiādimāha.

Viveka-saddassa bhāvasādhanaṇapakkhe “tasmā vivekā”ti vuttaṃ, itarapakkhe
“tasmiṃ viveke”ti. Pinayatīti tappeti, vaḍḍheti vā. Pharaṇarasāti paṇītarūpehi kāye
byāpanarasā. Sātalakkhaṇanti iṭṭhasabhāvaṃ, madhuranti attho. Sampayuttānaṃ
pīḷanajjupekkhanaṃ akatvā anu anu gaṇhanaṃ upakāritā vā anuggaho. Vanameva
vanantaṃ. Udaḥkameva udakantaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ samaye pākaṭabhāvatoti iminā
iṭṭhārammaṇādipaṭilābhasamayepi sukhaṃ vijjamānampi apākaṭaṃ, pītiyeva tattha
pākaṭā, paṭiladdharasānubhavanaṃ samaye ca vijjamānapītitopi sukhaṃ
pākaṭataranti dasseti. Ettha ca cetasikasukhavaseneva paṭiladdharasānubhavanaṃ
veditabbaṃ, na kāyikasukhavasena tassa pītisampayogasseva abhāvena
idhānadhīpetattā. Ayañca pītītiādi aññapadatthasamaāsadassanaṃ, assatthipakkhe
taddhitapaccayadassanaṃ vā. Dutiyavikappena aññapadatthasamāsavaseneva
“vivekaṃ pītisukha”nti idaṃ ekaṃ padanti dasseti, vibhattiyā ca alopaṃ.

Gaṇanānupubbatāti desanākkamaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭhamam samāpajjatīti idaṃ
ādikammikavasena vuttaṃ, ciṇṇavasīnaṃ pana yogīnaṃ uppaṭipāṭiyāpi jhānaṃ
uppajjateva. Jhāpetīti dahati. Aniccādilakkhaṇavisayāya vipassanāya upanijjhāyanaṃ
kathaṃ nibbānālambanassa maggassa hotīti āha vipassanāyātiādi. Tattha maggena

sijjhatīti niccādivipallāsappahāyakena saha maggeneva taṃ lakkhaṇūpanijjhānaṃ asammohato attano sijjhati. Atha vā maggenāti maggakiccena, vipallāsappahānenāti attho.

Aññoti satto. Avuttattāti “sacittekaggata”nti jhānapāliyaṃ avuttattā. Vuttattāti tassā jhānapāliyā vibhaṅge vuttattā.

Dutiyajjhānakathāvaṇṇanā

Ajjhattanti jhānavisesanattā vuttaṃ “idha niyakajjhattamadhippeta”nti. Jhānañhi ajjhatajjhattaṃ na hoti chaḍindriyānameva tabbhāvato. Khuddakā ūmiyo vīciyo. Mahatiyo taraṅgā. Santā honti samitātiādīni aññamaññavevacanāni, jhānabalena samatikkantāti adhippāyo. Appitāti gamitā vināsaṃ pāpitā. Pariyāyoti jhānaparikkhāre jhānavohārattā aparamatthato.

Tatiyajjhānakathāvaṇṇanā

Tadadhigamāyāti tatiyamaggādhigamāya. Upapattito ikkhatīti paññāya sahacaraṇaparicayena yathā samavāhibhāvo hoti, evaṃ yuttito passati. Vipulāyāti mahaggatabhāvappattāya. Thāmagatāyāti vitakkavicārapītivigamena thirabhāvappattiyā, teneva vakkhati “vitakkavicārapītihi anabhibhūtattā”tiādi.. Upekkhābhedaṃ dassetvā idhādhippetaṃ upekkhaṃ pakāsetuṃ upekkhā panātiādi vuttaṃ. Tattha tatramajjhattatāva khīṇāsavānaṃ iṭṭhāniṭṭhachaḍārammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvijahanākārena ajjupekkhanato “chaḍaṅgupekkhā”ti ca, sattesu majjhattākārappavattattā “brahmavihārupekkhā”ti ca, sahaḍātadhammānaṃ majjhattākārabhūtā “bojjhaṅgupekkhā”ti ca, kevalā “tatramajjhattupekkhā”ti ca, tatiyajjhānasahagatā aggasukhepi tasmīṃ apakkhapātabhūtā “jhānupekkhā”ti ca, catutthajjhānasahagatā sabbapaccanīkaparisuddhitāya “pārisuddhupekkhā”ti ca tena tena avatthābhedenā chadhā vuttā.

Vīriyameva pana anaccāraddhaanatisithilesu sahaḍātesu saṅkhāresu upekkhanākārena pavattaṃ “vīriyupekkhā”ti vuttaṃ. Aṭṭhannaṃ rūpārūpajjhānānaṃ paṭilābhato pubbabhāge eva nīvaraṇavitakkavicārādīnaṃ pahānābhimukhībhūtattā tesāṃ pahānepi abyāpārabhāvūpagamanena majjhattākārappavattā samādhivasena uppannā aṭṭha paññā ceva upādānakkhandhabhūtesu saṅkhāresu ajjupekkhanākārappavattā vipassanāvasena uppannā catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāge tassa tassa adhigamāya catasso catunnaṃ phalasamāpattīnaṃ pubbabhāge tassa tassa adhigamāya appaṇihitavimokkhavasena pavattā catasso suññataanimittavimokkhavasena dveti dasa paññā cāti ime aṭṭhārasa paññā saṅkhārupekkhā nāma. Yathāvuttavipassanāpaññāva lakkhaṇavicinanepi majjhattabhūtā vipassanupekkhā nāma. Adukkhamasukhavedanā vedanupekkhā nāma. Imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ “tattha tattha āgatanayato vibhāgo dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbo”ti dassento āha evamayaṃ dasavidhāpītiādi. Tattha tattha āgatanayatoti idampi hi tāsāṃ vibhāgadassanassa bhūmipuggalādivasena viya visuṃ mātikāpadavasena vuttaṃ, na pana bhūmipuggalādivasena vibhāgadassanassa āgataṭṭhānaparāmasanaṃ āgataṭṭhānassa aṭṭhasāliniyātiādīnā vuttattā, tasmā sārattadīpaniyaṃ yaṃ vuttaṃ “imāsaṃ pana dasannampi upekkhānaṃ bhūmipuggalādivasena vibhāgo tattha tattha vuttanayeneva veditabboti dassento āha evamayaṃ dasavidhātiādī”ti, taṃ amanasikatvā vuttanti gaheṭṭabbaṃ. Tattha tattha āgatanayatoti “idha bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvā neva sumano hoti, na dummano, upekkhako viharati sato

sampajāno''tiādinā chaḷaṅgupekkhā āgatā, ''upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī''ti evaṃ brahmavihārupekkhā āgatāti iminā nayena dasannampi upekkhānaṃ tattha tattha vuttapadesesu āgatanayadassanato ca ayaṃ dasavidhāpi upekkhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti sambandho.

Bhūmītiādīsu pana chaḷaṅgupekkhā kāmāvacarā, brahmavihārupekkhā rūpāvacarātiādinā bhūmito ca, chaḷaṅgupekkhā asekkhānameva, brahmavihārupekkhā puthujjanādīnaṃ tiṇṇampi puggalānantiādinā puggalato ca, chaḷaṅgupekkhā somanassupekkhāsahagatacittasampayuttātiādinā cittato ca, chaḷaṅgupekkhā chaḷārammaṇātiādinā ārammaṇato ca, ''vedanupekkhā vedanākkhandhena saṅgahitā, itarā nava saṅkhārakkhandhenā''ti khandhasaṅgahavasena ca, ''chaḷaṅgupekkhā brahmavihārabojjhaṅgajhāna pārisuddhitatramajjhattupekkhā ca atthato ekā. Tasmā ekakkhaṇe ca tāsū ekāya sati itarā na uppajjanti, tathā saṅkhārupekkhā vipassanupekkhāpi veditabbā. Vedanāvīriyupekkhānamekakkhaṇe siyā uppattī''ti ekakkhaṇavasena ca, ''chaḷaṅgupekkhā abyākatā brahmavihārupekkhā kusalābyākatā, tathā sesā. Vedanupekkhā pana siyā akusalāpī''ti evaṃ kusalattikavasena ca, ''saṅkhepato cattāro ca dhammā vīriyavedanātatramajjhattatāññāvasenā''ti evaṃ saṅkhepavasena ca ayaṃ dasavidhāpi upekkhā dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbāti yojanā.

Ettha cetā kiñcāpi aṭṭhasāliniyaṃ bhūmipuggalādivasena sarūpato uddharitvā na vuttā, tathāpi tattha vuttappakāreheva tāsāṃ bhūmipuggalādivibhāgo nayato uddharitvā sakkā ñātunti tattha sarūpato vuttañca avuttañca ekato saṅgahetvā tattha tattha āgatanayatotiādīhi navahi pakārehi atideso kato, teneva ''dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ vuttavasenā''ti avatvā ''vuttanayenevā''ti vuttaṃ. Tathāhi khīṇāsavo bhikkhu cakkhunā rūpaṃ disvāti ādimhi vutte chaḷaṅgupekkhā rūpādiārammaṇatāya bhūmito kāmāvacarā ca puggalato asekkhānameva ca uppajjati, cittato somanassupekkhācittasampayuttā, ārammaṇato chaḷārammaṇā, kusalattikato abyākatā cāti paṇḍitehi sakkā ñātum, tathā chaḷaṅgupekkhā ca brahmavihārupekkhā ca tatramajjhattupekkhā ca jhānupekkhā ca pārisuddhupekkhā ca atthato ekātiādimhi vutte panassa saṅkhārakkhandhasaṅgahitattā brahmavihārupekkhādīhi saha ekakkhaṇe anuppattiādayo ca sakkā ñātum, yathā ca chaḷaṅgupekkhā, evaṃ sesānampi yathārahaṃ aṭṭhasāliniyaṃ vuttanayato bhūmiādivibhāguddhāranayo ñātabbo. Anābhogarasāti paṇītasukhepi tasmīṃ avanatipaṭipakkhakkiccāti attho.

Puggalenāti puggalādhiṭṭhānena. Kilesehi sampayuttānaṃ ārakkhā. Tīraṇaṃ kiccassa pāragamaṇaṃ. Pavicayo vīmaṃsā. Idanti satisampajaññaṃ. Yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ sukhanti imassa tasmā etamatthantiādinā sambandho. Tassāti jhānasamaṅgino. Taṃsamuṭṭhānenāti taṃ yathāvuttanāmakāyasampayuttaṃ sukhaṃ samuṭṭhānaṃ kāraṇaṃ yassa rūpassa tena taṃsamuṭṭhānena rūpena. Assāti yogino. Yassāti rūpakāyassa. Phuṭattāti atipaṇītena rūpena phuṭattā. Etamatthaṃ dassentoti kāyikasukhahetubhūtarūpasamuṭṭhāpakanāmakāyasukhaṃ paṭisaṃvediyamāno eva jhānasamaṅgitākaraṇe kāriyopacārato ''sukhañca kāyena paṭisaṃvedetī''ti vuccatīti imamatthaṃ dassentoti attho. Yanti hetuatthe nipātoti āha ''yaṃjhānahetū''ti. Sukhapāramippatteti sukhassa ukkaṃsapariyantaṃ patte. Evametesāṃ pahānaṃ veditabbanti sambandho. Atha kasmā jhānesveva nirodho vuttoti sambandho.

Catutthajjhānakathāvaṇṇanā

Kattha cuppānanti ettha katthāti hetumhi bhummaṃ, kasmim̐ hetumhi satīti attho. Nānāvajjaneti appanāvīthiāvajjanato nānā bhinnam̐ purimavīthīsu āvajjanam̐ yassa upacārassa, tasmim̐ nānāvajjane. Visamanisajjāya uppannakilamatho visamāsanupatāpo. Upacāre vātiādi pakkhantaradassanam̐ ekāvajjanūpacārepi vāti attho. Pītipharaṇenāti iminā appanāvīthiyā viya ekavīthiyampi kāmāvacarapītiyā pharaṇamattassa abhāvam̐ dasseti. Domanassindriyassa assa siyā uppattīti sambandho. Etanti domanassindriyam̐ uppajjati sambandho.

Vitakkavicārappaccayepīti pi-saddo aṭṭhānappayutto. So “pahīnassā”ti heṭṭhā vuttapadānantaram̐ yojetabbo “pahīnassāpi domanassindriyassā”ti.

Vitakkavicārabhāveti ettha “uppajjati domanassindriya”nti ānetvā sambandhitabbaṃ. Nimittatthe cetam̐ bhummaṃ, vitakkavicārabhāvahetūti attho. Vitakkavicārāti ettha iti-saddo tasmāti etasmim̐ atthe daṭṭhabbo, tena yasmā etaṃ domanassindriyam̐ vitakkavicārapaccaye...pe... neva uppajjati, yattha pana uppajjati, tattha vitakkavicārabhāveyeva uppajjati. Yasmā ca appahīnāyeva dutiyajjhānūpacāre vitakkavicārā, tasmā tatthassa siyā uppattīti evamettha yojanā veditabbā.

Tatthāti dutiyajjhānūpacāre. Assāti domanassindriyassa. Siyā uppattīti idaṃca paccayamattadassanena sambhāvanamattato vuttaṃ.

Domanassuppattisambhāvanāpi hi upacārakkhaṇeyeva kātuṃ yuttā, vitakkavicārarahite pana dutiyajjhānakkhaṇe taduppattisambhāvanāpi na yuttā kātunti. Itarathā kusalacittakkhaṇe akusaladomanassuppattiyā asambhavato “tatthassa siyā uppattī”ti na vattabbaṃ siyā. Samīpatthe vā etaṃ bhummaṃ, upacārājjhānānantaravīthīsūti attho. Dutiyajjhāneti etthāpi anantaravīthīsūpi na tveva uppajjati attho, evaṃ upari sukhindriyepi. Somanassindriyassa uppattīti sambandho. Pahīnāti vuttāti idaṃ “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā”ti vuttattā vuttaṃ. Dukkabhāvenāti dukkhatābhāvena. Evaṃ sukhābhāvenāti etthāpi. Etenāti dukkhasukhapaṭikkhepavacanena. Itṭhāniṭṭhaviparītānubhavanalakkaṇāti atītiṭṭhaatīniṭṭhānaṃ viparītassa majjhattārammaṇassa anubhavanalakkaṇā, majjhattārammaṇampi hi itṭhāniṭṭhesu eva pavitṭham̐ tabbinimuttassa abhāvā.

Jhānacatukkakathāvaṇṇanānayo niṭṭhito.

Pubbenivāsakathāvaṇṇanā

12. Arūpajjhānānampi aṅgasamatāya catutthajjhāne saṅgahoti āha kesañci abhiññāpādakānītiādi, teneva vakkhati “aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā”tiādi. Tesu ca catutthajjhānameva abhiññāpādakaṃ nirodhapādakaṃ hoti, na itarāni. Dūrakāraṇataṃ pana sandhāya “cattāri jhānāni”ti nesampi ekato gahaṇam̐ katanti daṭṭhabbaṃ. Cittekaggatattānīti idaṃ diṭṭhadhammasukhavihāram̐ sandhāya vuttanti āha khīṇāsavānantiādi. Sabbakiccasādhakanti dibbavihārādisabbabuddhakiccasādhakaṃ. Sabbalokiyalokuttaraguṇadāyakanti iminā yathāvuttaṃ vipassanāpādakattādisabbaṃ sampiṇḍeti. Idañhi jhānaṃ bhagavato sabbabuddhaguṇadāyakassa maggañāṇassa padaṭṭhānattā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Yathayidanti yathā idaṃ. Abhinīhārakkhamanti iddhividhādiattham̐ tadabhimukham̐ nīharaṇayoggaṃ.

Jhānappaṭilābhapaccayānanti jhānappaṭilābhahetukānaṃ jhānappaṭilābhaṃ nissāya uppajjanakānaṃ. Pāpakānanti lāmakānaṃ. Icchāvacarānanti icchāya vasena otiṇṇānaṃ nīvaraṇabhāvaṃ tadekaṭṭhatañca appattānaṃ attukkaṃsanādivasappavattānaṃ aho vata mameva satthā paṭipucchitvā bhikkhūnaṃ evarūpaṃ dhammaṃ deseyyātiādinayappavattānaṃ mānādīnaṃ. Potthakesu pana “jhānappaṭilābhapaccanīkāna”ntipi pāṭhaṃ likhanti, so pamādapāṭhoti gahetabbo “jhānappaṭilābhapaccanīkānaṃ nīvaraṇānaṃ abhāvassa nīvaraṇadūrībhāvena parisuddho”ti evaṃ pubbe parisuddhapadeyeva vuttattā. Sāratthadīpaniyaṃ pana “icchāvacarānanti icchāya avacarānaṃ icchāvasena otiṇṇānaṃ pavattānaṃ nānappakārānaṃ kopaappaccayānanti atthoti ayampi pāṭho ayutto evāti gahetabbaṃ. Tato eva ca visuddhimagge ayaṃ pāṭho sabbena sabbaṃ na dassito”ti vuttaṃ. Tattha ca nānappakārānaṃ kopaappaccayānanti evaṃ nīvaraṇabhāvappattadosānaṃ parāmaṭṭhattā ayaṃ pāṭho paṭikkhittoti veditabbo.

Abhijjhādīnanti ettha abhijjhā-saddena ca anīvaraṇasabhāvasseva lobhassa mānādīnañca gahaṇaṃ jhānappaṭilābhapaccayānanti anuvattamānattā. Ubhayampīti anaṅgaṇattaṃ vigatūpakkilesattañcāti etaṃ ubhayampi yathākkamaṃ anaṅgaṇasuttavattasuttānusāreneva veditabbaṃ. Tesu ca suttesu kiñcāpi nīvaraṇasabhāvappattā thūladosaṃpi vuttā, tathāpi adhigatacatatthajjhānassa vasena vuttattā idha sukhumā eva te gahitā. Aṅgaṇupakkilesasāmaññaṇa panettha suttānaṃ apadisaṇaṃ. Tathā hi “suttānusārenā”ti vuttaṃ, na pana suttavasenāti.

Pubbenivāsānussatiyaṃ ñāṇaṃ pubbenivāsānussatiñāṇanti nibbacanaṃ dassento āha pubbenivāsānussatimhītiādi. Idāni pubbenivāsaṃ pubbenivāsānussatiṃ tattha ñāṇaṃ vibhāgato dassetuṃ tatthātiādi vuttaṃ. Pubba-saddo atītabhavavisayo, nivāsa-saddo ca kammaśādanoti āha “pubbe atītajātīsu nivutthakkhandhā”ti. Nivutthatā cettha sakasantāne pavattatā, tenāha anubhūtātiādi. Idāni saparasantānasādanavasena nivāsa-saddassa atthaṃ dassetuṃ “nivutthadhammā vā nivutthā”ti vatvā taṃ vivarituṃ gocarānivāsenātiādi vuttaṃ. Gocarabhūtāpi hi dhammā ñāṇena nivutthā nāma honti, te pana saparaviññāṇagocaratāya duvidhāti dassetuṃ attanotiādi vuttaṃ. Paraviññāṇaviññātāpi vā nivutthāti sambandho. Idhāpi paricchināti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Anamataggepi hi saṃsāre attanā aviññātapubbānaṃ sattānaṃ khandhā pareheva kehici viññātattā paraviññāṇaviññātā nāma vuttā, tesāṃ anussaraṇaṃ purimato dukkaraṃ yehi parehi viññātātāya te paraviññāṇaviññātā nāma jātā, tesāṃ vattamānasantānānusārena viññātābbato. Te ca paraviññāṇaviññātā duvidhā parinibbutā aparinibbutāti. Tesu ca parinibbutānussaraṇaṃ dukkaraṃ sabbaso susamucchinnaśāntānattā. Taṃ pana sikhāppattaparaviññātaṃ pubbenivāsaṃ dassetuṃ “chinnavaṭṭumakānussaraṇādīsū”ti vuttaṃ. Tattha chinnavatṭumakā atīte parinibbutā khīṇāsavā chinnaśāṃsāramaggattā. Ādi-saddena aparinibbutānaṃ paraviññāṇaviññātānampi sīhokkantikavasaena anussaraṇaṃ gahitaṃ. Yāya satiyā pubbenivāsaṃ anussarati, sā pubbenivāsānussatīti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Vihita-saddo vidha-saddapariyāyoti āha “anekavidha”nti, bhavayoniādivasena bahuvīdhanti attho. Vihitanti vā payuttaṃ vaṇṇitanti atthaṃ gahetvā “anekehi pakārehi vihita”nti vattabbe majjhepadaloṇaṃ katvā niddiṭṭhanti āha “anekehi...pe... saṃvaṇṇita”nti. Pakārehīti nāmagottā dipakārehi. Saṃvaṇṇitanti buddhādīhi

kathitaṃ. Anu-saddo anantarattadāpakoti āha “abhininnāmitamatte evā”ti, etena ca parikammaṃ āradhataṃ dasseti. Pūritapāramīnañhītiadinā parikammaṃ vināpi siddhiṃ dasseti.

Āradhappakāradassanattheti anussaritaṃ āradhānaṃ pubbe nivutthakkhandhānaṃ dassanatthe. Jāyatīti jāti, bhavo. So ekakammamūlako ādānanikkhepaparicchinno khandhappabandho idha “jātī”ti adhippetoti āha ekampītiādi. Kappoti asaṅkhyeyyakappo, so pana atthato kālo tathāpavattadhammamupādāya paññatto, tesāṃ vasenassa parihāni ca vaḍḍhi ca veditabbā. Saṃvaṭṭo saṃvaṭṭanaṃ vināso assa atthīti saṃvaṭṭo, asaṅkhyeyyakappo. Saṃvaṭṭena vināsenā saha tiṭṭhati sīlenāti saṃvaṭṭatṭhāyī. Evaṃ vivaṭṭotiādīsūpi. Tattha vivaṭṭanaṃ vivaṭṭo, uppatti, vaḍḍhi vā. Tejena vināso tejosamvaṭṭo. Vitthārato panāti puthulato pana saṃvaṭṭasīmābhedo natthi, tenāha “sadāpī”ti. Ekanagariyā viya assa jātakkaṇe vikārāpajjanato jātikkhettavohāroti dassetuṃ “paṭisandhiādīsū kampatī”ti vuttaṃ. Ānubhāvo pavattatīti tadantogadhānaṃ sabbesaṃ sattānaṃ rogādiupaddavo vūpasammatīti adhippāyo. Yaṃ yāvatā vā pana ākaṅkheyyāti vuttanti yaṃ visayakkhettaṃ sandhāya ekasmiṃ eva kaṇe sabbattha sarena abhiviññāpanaṃ, attano rūpakāyadassanañca paṭijānantena bhagavatā “yāvatā vā pana ākaṅkheyyā”ti vuttaṃ.

Etesūti niddhāraṇe bhummaṃ. Pavattaphalabhojanoti sayampatitaphalāhāro, idaṇca tāpasakālaṃ sandhāya vuttaṃ. Idhūpapattiyāti idha carimabhave upapattiyā. Ekagottoti tusitagottena ekagotto. Itareti vaṇṇādayo. Titthiyāti kammaphalavādino. Abhinīhāroti abhinīhāropalakkhito puññañāṇasambharaṇakālo vutto. Cutipaṭisandhivasenāti attano parassa vā tasmīṃ tasmīṃ attabhāve cutiṃ disvā antarā kiñci anāmasitvā paṭisandhiyā eva gahaṇavasena evaṃ jānanaṃ icchitappadesokkamananti āha tesañhītiādi. Ubhayathāpīti khandhapaṭipāṭiyāpi cutipaṭisandhivasenapi. Sīhokkantavassenapīti sīhanipātavassenapi. Kilesānaṃ ātāpanaparitāpanaṭṭhena vīriyaṃ ātāpoti āha “vīriyātāpenā”ti.

Dibbacakkhuññakathāvaṇṇanā

13. Divi bhavattā dibbanti devānaṃ pasādacakkhu vuccatīti āha “dibbasadisattā”ti. Dūrepīti pi-saddena sukhumassāpi ārammaṇassa gahaṇaṃ. Vīriyārambhavasena ijjhanato sabbāpi bhāvanā, padhānasaṅkhārasamannāgato vā iddhipādabhāvanāvisesato vīriyabhāvanāti āha “vīriyabhāvanābalanibbatta”nti. Dibbavihārasenāti kasiṇādijjhānacataukkasena. Iminā dūrakāraṇatthe assa dibbabhāvamāha. Dibbavihārasannissitattāti iminā āsannakāraṇabhūtapādakajjhānato nibbattanti dibbavihārasannissitattāti imassa dibbavihārapaayāpannaṃ attanā sampayuttaṃ rūpāvacaracattutthajjhānaṃ nissayapaccayabhūtaṃ nissāya dibbacakkhuññassa pavattattātipi attho. Divudhātussa jutigatiyogaṃ sandhāya ālokapaaggahenātiādi vuttaṃ. Tattha ālokapariggahenāti kasiṇālokapariggahavasena. Dassanaṭṭhenāti rūpadassanabhāvena, iminā “cakkhati rūpaṃ vibhāveti”ti nibbacanato cakkhuttaṃ dasseti. Cakkhukiccakaraṇenāti idaṃ cakkhumiva cakkhūti upamāya sadisanimittadassanaṃ, samavisamādidassanasaṅkhātassa cakkhukiccassa karaṇatoti attho.

Yathāhāti upakkilesasuttappadesaṃ nidasseti. Tattha vicikicchātiādīsu bhagavato bodhimūle anabhisambuddhasseva dibbacakkhunā nānāvidhāni rūpāni passantassa “idaṃ nu kho kiṃ, idaṃ nu kho ki”nti vicikicchā uppannā, tato pana vicikicchānivattanatthaṃ tāni rūpāni amanasikaroto amanasikarontassa thinamiddhaṃ uppannaṃ, tato nivattanatthaṃ puna sabbarūpāni manasikaroto rakkhasādīsu chambhitattaṃ uppannaṃ, “kimettha bhāyitabba”nti bhayavinodanavasena manasikaroto attano manasikāraḥkosallaṃ paṭicca uppilasaṅkhātā samādhidūsikā gehasitapīti uppannā, tannisedhāya manasikāravīriyaṃ sithilaṃ karontassa kāyālasiyasaṅkhātā duṭṭhullaṃ, tannisedhāya puna vīriyaṃ paggaṇhato accāraddhavīriyaṃ, puna tannisedhāya vīriyaṃ sithilayato atilīnavīriyaṃ uppannaṃ, tannisedhetvā dibbarūpāni passato abhijappasaṅkhātā taṇhā uppannā, tannisedhāya hīnādinānārūpāni manasikaroto nānārammaṇavikkhepasaṅkhātā nānattasaññā uppannā. Puna taṃ vihāya ekameva manasikaroto atinijjhāyitattaṃ rūpānaṃ ativiya cintanaṃ uppannaṃ. Obhāsanti parikkamasamuṭṭhitaṃ obhāsaṃ. Na ca rūpāni passāmīti “parikkammobhāsamanasikārapasutatāya dibbacakkhunā rūpāni na passāmī”ti evaṃ uppattikkamasahito attho veditabbo, manussānaṃ idanti mānusaṃ mānusakacakkhugocaraṃ thūlarūpaṃ vuccati. Tadeva manussānaṃ dassanūpacārattā manussūpacāroti āha “manussūpacāraṃ atikkamitvā”ti. Rūpadassanenāti dūrasukhumādirūpadassanena.

Yasmā niyamena purejātaṭṭhitarūpārammaṇaṃ dibbacakkhuññaṃ āvajjanaparikkammehi vinā na uppajjati, na ca uppajjamānaṃ bhijjamānaṃ rūpamassa ārammaṇaṃ hoti dubbalattā, cuticittañca kammajarūpassa bhaṅgakkhaṇe eva uppajjati, paṭisandhicittañca upapattikkhaṇe, tasmā āha cutikkhaṇetiādi. Rūpadassanamevettha sattadassananti cavamānetiādinā puggalādhiṭṭhānena vuttaṃ. Abhirūpe virūpetipīti idaṃ vaṇṇa-saddassa saṅghānavācakatāṃ sandhāya vuttaṃ mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivātiādīsu viya. Sundaraṃ gatiṃ gatā sugatāti āha “sugatigate”ti. Iminā pana padenāti yathākammupageti iminā padena.

Nerayikānaṃ aggijālasatthanipātādīhi vibhinnasārāvaṇṇaṃ disvā tadanantarehi kāmāvacarajavaneheva ñātaṃ tesāṃ dukkhānubhavanampi dassanaphalāyattatāya “dibbacakkhukiccamevā”ti vuttaṃ. Evaṃ manasikarotīti tesāṃ kammaṃ ñātukāmatāvasena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya parikkammavasena kinnu khotiādinā manasikaroti. Athassa taṃ kammaṃ ārammaṇaṃ katvā āvajjanaparikkammādīnaṃ upari uppannena rūpāvacaracattutthajjhānena sampayuttaṃ yaṃ ñāṇaṃ uppajjati, idaṃ yathākammupagaññaṃ nāmāti yojanā. Devānaṃ dassanepi eseva nayo. Visuṃ parikkammanti pubbenivāsādīnaṃ viya dibbacakkhuññaṇaparikkammaṃ vinā visuṃ parikkammaṃ natthi. Keci panettha “pādakajjhānasamāpajjanaparikkammehi kiccaṃ natthi, kinnu kho kammantiādimanasikārānantarameva kammaṃ. Kammasīsena taṃsampayutte ca dhamme ārammaṇaṃ katvā appanāvīthi uppajjati. Evamanāgataṃsaññānēpi, teneva visuṃ parikkammaṃ nāma natthi...pe... dibbacakkhunā saheva ijjhantīti vutta”nti vadanti. Taṃ na gahetabbaṃ vasibhūtānampi abhiññānaṃ pādakajjhānādiparikkammaṃ vinā anuppattito. Pādakajjhānādimattena ca visuṃ parikkammaṃ nāma na hotīti dibbacakkhunāva etāni ñāṇāni siddhānīti gahetabbaṃ. Evaṃ anāgataṃsaññānassāpīti dibbacakkhunā diṭṭhassa sattassa anāgate pavattiṃ ñātukāmatāya pādakajjhānādīnamanantaraṃ ñāṇabalānurūpaṃ anāgatesu

anekakappesu uppajjanārahe pubbe attabhāvapariyāpanne pañcakkhandhe tappaṭibaddhe tadārammaṇe ca sabbe lokiyalokuttaradhamme sammutiñca ekakkhaṇe ālambitvā uppajjanakassa catutthajjhānasampayuttassa anāgataṃsaññāṇassāpi viṣuṃ parikammaṃ nāma natthīti yojanā.

Keci panettha “pubbenivāsānussatiyaṃ viya nāmagottādigahaṇampi attheva, tañca na abhiññākkhaṇe, atha kho tadanantaresu kāmāvacarajavanakkhaṇesu eva hoti nāmaparikappakāle itaraparikappāsambhavā kammenuppattiyañca pariyantābhāvā. Sabbaparikammanimittesu pana dhammesu atthesupi ekakkhaṇe abhiññāya diṭṭhesu yathārucivasena pacchā evaṃnāmotiādinā kāmāvacaracittena vikappo uppajjati cakkhunā diṭṭhesu bahūsu rūpesu thambhakumbhādivikappo viya. Yañca kattha avikappitaṃ, tampi vikappanārahanti sabbaṃ nāmagottādito vikappitameva hoti. Yathā cettha, evaṃ pubbenivāsānussatiyampi parikappārahatampi sandhāya pāliyaṃ evaṃnāmotiādinā apadesasahitameva vutta”nti vadanti. Aññe pana “nāmagottādikam sabbampi ekakkhaṇe paññāyati, abhirucitaṃ pana vacasā voharantī”ti vadanti, tepi atthato purimehi sadisā eva, pubbe diṭṭhassa puna vohārakālepi parikappetabbato parikappārahadhammadassanameva tehipi atthato upagataṃ. Eke pana “so tato cuto amutra udapādintiādivacanato kameneva atītānāgatadhammajānanena nāmagottādīhi saddhiṃ gahaṇaṃ sukara”nti vadanti, taṃ ayuttameva buddhānampi sabbaṃ ñātuṃ asakkuṇeyyatāya sabbaññutāhānippasaṅgato. Pāliyaṃ ime vata bhontotiādi yathākammupagaññāssa pavattiākāradassanaṃ. Kāyavācādi cettha kāyavacīviññattiyo.

Bhāriyanti ānantariyasadisattā vuttaṃ. Khamāpane hi asati ānantariyameva. Tassāti bhāriyasabhāvassa upavādassa. Mahallakoti kevalaṃ vayasāva mahallako, na ñāṇena, “nāyaṃ kiñci lokavohāramattampi jānāti, parisadūsako eva amhākaṃ lajjitabbassa karaṇato”ti adhippāyena hīletvā vuttattā guṇaparidhamṣanena upavadatīti veditabbaṃ. Āvusotiādinā thero uparimagguppattimassa ākaṅkhanto karuṇāya attānamāvikāsi. Pākatikaṃ ahoṣīti maggāvaraṇaṃ nāhoṣīti adhippāyo. Attanā vuḍḍhataroti sayampi vuḍḍho. Etthāpi “ukkuṭikaṃ nisīditvā”ti visuddhimagge vuttaṃ. Anāgāmī arahā ca āyatiṃ saṃvaratthāya na kameyyuṃ, sesā dosenapīti āha “sace so na khamatī”ti.

Ye ca...pe... samādapenti, tepi micchādiṭṭhikammasamādānāti yojetabbaṃ. Sīlasampannotiādīsu nippariyāyato aggamaggaṭṭho adhippeto tasseeva aññārādhanā niyamato, sesāpi vā pacchimabhavikā sīlādīsu tṭhitā tesampi aññupattiniyamato. Aññanti arahattaphalaṃ. Evaṃ sampadanti evaṃ nibbattikaṃ. Yathā taṃ avirajjhanakanibbattikaṃ, evamidampi etassa niraye nibbattananti attho. Yaṃ sandhāya “evaṃsampadamida”nti niddiṭṭhaṃ, taṃ dassetuṃ taṃ vācantiādi vuttaṃ. Taṃ vācanti ariyūpavādaṃ. Cittanti ariyūpavādakacittaṃ. Diṭṭhinti ariyūpavāde dosābhāvadassanadiṭṭhiṃ. “Sabbametaṃ pajahissāmī”ti citta accayaṃ desetvā khamāpanavasena appahāya appaṭinissajjitvā. Yathābhaṭaṃ nikkhitto evaṃ nirayeti yathā nirayapālehi āharitvā niraye tṭhapito, evaṃ niraye tṭhapito eva, ariyūpavādenevassa idaṃ niyameṇa niraye nibbattanaṃ yathā maggena phalaṃ sampajjati, evaṃ sampajjanakanti adhippāyo.

Micchādiṭṭhi sabbapāpamūlattā paramā padhānā yesaṃ vajjānaṃ tāni micchādiṭṭhiparamāni vajjāni, sabbavajjehi micchādiṭṭhiyeva paramaṃ vajjanti attho. Avītarāgassa maraṇato paraṃ nāma bhavantarupādānamevāti āha “paraṃ maraṇāti tadanantaraṃ abhinibbattakkhandhaggahaṇe”ti. Yena tiṭṭhati, tassa upacchedeneva

kāyo bhijjatīti āha “kāyassa bhedāti jīvitindriyassupacchedā”ti. Eti etasmā sukhanti ayo, puññaṃ. Āyassāti āgamanassa, hetussa vā. Ayati itṭhārammaṇādīhi pavattatīti āyo, assādo. Asurasadisanti petāsurasadisam.

Āsavakkhayaññakathāvaṇṇanā

14. Sarasalakkhaṇapaṭivedhenāti sabhāvasaṅkhātassa lakkhaṇassa asammohato paṭivijjhanena. Nibbattikanti nipphādanam. Yaṃ ṭhānam patvāti yaṃ nibbānam maggassa ārammaṇapaccayaṭṭhena ṭhānam kāraṇabhūtaṃ āgama. Appavattinti appavattihetuṃ. Kilesavasenāti yesaṃ āsavānaṃ khepanena idaṃ ñānaṃ āsavakkhayaññam jātaṃ, tesam kilesānaṃ vasena, tesam āsavānaṃ vasena sabbakilesānaṃ saṅghaṇato pariyāyato pakārantaratoti attho. Pāḷiyam atītakālavasena “abbhaññāsi”nti vatvāpi abhisamayakāle tassa tassa jānanassa paccuppannatam upādāya “evaṃ jānato evaṃ passato”ti vattamānakālena niddeso kato. Kāmāsavādīnaṃ vimuccaneneva tadavinābhāvato diṭṭhāsavassāpi vimutti veditabbā.

“Khīṇā jātī”ti jānanam kilesakkhayapaccavekkhaṇavasena, vusitaṃ brahmacariyantiādijānanam maggaphalanibbānapaccavekkhaṇavasena hotīti āha “khīṇā jātītiādīhi tassa bhūmi”nti. Tattha bhūminti visayaṃ, tīsu kālesupi jātikkhayaṃ pati ujukameva vāyāmāsambhavepi taṃ pati vāyāmakaraṇassa sātthakataṃ, tassa anāgatakkhandhānuppattiṭṭhalatāñca dassetuṃ yā panātiādi vuttaṃ. Yā pana maggassa abhāvitattātiādīnā hi maggenāvihatakilēseheva āyatiṃ khandhānaṃ jāti hessati, tesañca kilesānaṃ maggena vināse sati khandhā na jāyissanti, kilesānañca tekālikatāya jātiyaṃ vuttanayena kenaci paccayena vināsayogepi cittasantāne kilesaviruddhaariyamaggakkhaṇuppādānameva tabbināso viruddhapaccayopanipātena āyatiṃ anuppajjanato bījasantāne aggikkhandhopanipātena āyatiṃ bījattānuppatti viya, iti maggakkhaṇuppattisaṅkhātakilēsaḥbhāvena kilesaphalānaṃ khandhānaṃ āyatiṃ anuppattiyeva jātikkhayoti ayamatto vibhāvīyati, tenāha “maggassa bhāvitattā anuppādadharmataṃ āpajjanena khīṇā”ti. Ettha cāyamattho kilesābhāvasaṅkhātassa maggassa bhāvitattā uppāditattā paccayābhāvena anuppajjantī khandhānaṃ jāti tena āyatiṃ anuppajjanasaṅkhātena anuppādadharmataṃ āpajjanena vohārato khīṇā me jātīti. Na hi saṅkhatadhammānaṃ paccayantarena vināso sambhavati, sambhave ca tassa paccayantarātādippasaṅgato. Tabbiruddhakhaṇuppādānameva tabbināsuppādanam. Tanti khīṇajātiṃ abbhaññāsinti sambandho. Itthattāyāti ime pakārā itthaṃ, tabbhāvo itthattaṃ, tadatthāya. Dassentoti nigamanavasena dassentoti.

Vijjāttayakathāvaṇṇanāyā nīṭṭhito.

Upāsakattapaṭivedanākathāvaṇṇanā

15. Aññānti dhi-saddayogena sāmīatthe upayogavacanam. Pādānīti pāde. Yasasāti parivārena. Kotūhalacchareti kotūhale acchare ca. Ayanti amikkanta-saddo. Nayidaṃ āmedītavasena dvikkhattuṃ, atha kho atthadvayavasenāti dassento atha vātīādīmāha. Avisesena atthasāmaññena nipphanno abhikkantanti bhāvanapum̐sakaniddeso, desanāpasādādivisesāpekkhāyapi tatheva tiṭṭhati pubbe

nipphannattāti āha “abhikkantaṃ...pe... pasādo”ti. Adhomukhaṭṭhapitaṃ kenaci.
Heṭṭhāmukhajātaṃ sayameva. Pariyāyehīti pakārehi,
arasarūpattādipaṭipādakakāraṇehi vā.

Gamudhātussa dvikammakattābhāvā gotamaṃ saraṇanti idaṃ padadvayampi na
upayogavacanaṃ. Api ca kho purimameva, pacchimaṃ pana paccattavacananti
dassetuṃ “gotamaṃ saraṇanti gacchāmi”ti vuttaṃ. Tena ca iti-saddo luttaniddiṭṭhoti
dasseti. Aghassāti aghato pāpato. Tātāti hi padaṃ apekkhitvā nissakkasseva yuttattā.
Adhigatamagge sacchikatanirodheti padadvayenāpi phalaṭṭhā eva dassitā, na
maggaṭṭhāti dassento “yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne cā”ti āha. Vitthāroti iminā
“yāvatā, bhikkhave, dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā, virāgo tesam
aggamakkhāyatī”ti vuttapadaṃ saṅgaṇhāti. Anejanti nittaṇhaṃ. Appaṭikūlanti
avirodhatthadīpanato aviruddhasuciṃ paṇītaṃ vā. Vācāya paguṇīkattabbato,
pakaṭṭhehi saddatthagūṇehi yogato vā paguṇaṃ. Saṃhatoti ghaṭṭito sameto. Yatthāti
yesu purisayugesūti sambandho. Aṭṭha ca puggaladhammasā teti te aṭṭha puggalā
ariyadhammassa diṭṭhattā dhammasā.

Saraṇantiādīsu ayaṃ saṅkhepattho - bhayaḥimsanādiatthena ratanattayaṃ saraṇaṃ
nāma, tadeva me ratanattayaṃ tāṇaṃ leṇaṃ parāyaṇanti
buddhasubuddhatādiguṇavasena tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo
saraṇagamanāṃ nāma. Yathāvuttena iminā cittuppādena samannāgato saraṇaṃ
gacchati nāma. Etassa ca saraṇagamanassa lokiyalokuttaravasena duvidho pabhedo.
Tattha lokuttaraṃ saraṇagamanūpakkilesasamucchedena maggakkhaṇeyeva sījjhati.
Lokiyasaraṇagamanāṃ catudhā pavattati ahaṃ attānaṃ buddhassa
pariccajāmītiādīnā attaniyyātanena, yathāvuttatapparāyaṇatāya,
sissabhāvūpagamanena, paṇipātena cāti. Sabbatthāpi cettha
seṭṭhadakkhiṇeyyabhāvavaseneva saraṇagamanāṃ hoti, na
ñātibhayaṇādivasenāti veditabbaṃ. Evaṃ ñātiādivasena titthiyaṃ vandato
saraṇaṃ na bhijjati, dakkhiṇeyyabhāvena aññaṃ vandato saraṇaṃ bhijjati. Lokiyassa
saraṇagamanassa nibbānappattiniyamaṃ sadisaphalaṃ saraṇagatassa anāgate
nibbānappattiniyamato. Sabbalokiyasampattisamadhigamo pana
apāyadukkhādisamatikkamo ca ānisaṃsaphalaṃ. Tīsu vatthūsu cassa
saṃsayamicchāññādi saṃkilesa. Bhedopissa sāvajjānavajjasena duvidho. Tattha
paṭhamo micchādiṭṭhipubbakehi titthiyapaṇipātādīhi hoti, so ca anīṭṭhaphalattā
sāvajjo. Anavajjo pana kālakiriyāya hoti. Lokuttarasaraṇagamanassa sabbathā
saṃkilesa vā bhedo vā natthīti veditabbaṃ.

Ko upāsakotiādi upāsakattasarūpakāraṇādipucchā. Tattha yo gahaṭṭho manusso vā
amanusso vā vuttanayena tisaraṇaṃ gato, ayaṃ upāsako. Yo ca
saraṇagamanādikiriyāya ratanattayaṃ upāsanato “upāsako”ti vuccati. Pañca
veramaṇiyo cassa sīlaṃ. Pañcamicchāvāṇijjādipāpājīvaṃ pahāya dhammena samena
jīvitakappanamassa ājīvo. Assaddhiyadussīlatādayo upāsakattassa vipatti, tadabhāvo
sampattīti veditabbā.

Vihāraggenāti oarakādivasanaṭṭhānakotṭhāsena. Ajjabhāvanti asmiṃ ahaṃ
pavattaṃ pasādādiṃ. Kāyaviññattihetuko sarīrāvayavo kāyaṅgaṃ.
Vacīviññattihetukaṃ oṭṭhajivhādi vācaṅgaṃ. Acopetvāti acāletvā. Etena ca
vacīpavattiyā pubbabhāge ṭhānakaraṇānaṃ calanapaccayo vāyodhātuyā vikārākāro
visuṃ kāyaviññatti na hoti, tena visuṃ viññāpetabbassa adhippāyassa abhāvā
vacīviññattiyameva saṅgayhati tadupakārattā. Yathā kāyena kāyakaṇḍuyanādīsu

saddupattihetubhūto pathavīdhātuyā ākāravikāro visuṃ adhippāyassa aviññāpanato vacīviññatti na hoti, evamayampīti dasseti. Adhippāyaviññāpanato hetā viññattiyo nāma jātā, na kevalaṃ vāyupathavīnaṃ calanasaddupattipaccayabhūtavikārākāramattatāya. Evañca bahiddhā rukkhādīsu calanasaddupattipaccayānaṃ yathāvuttappakārānaṃ vikārākārānaṃ aviññattitā samatthitā hotīti veditabbā. Keci vācaṅganti “hotu sādhu”ti evamādivācāya avayavantiādiṃ vadanti, taṃ acopetvāti iminā na sameti. Khantiṃ cāretvāti anumatiṃ pavattetvā. “Khantiṃ dhāretvā”tipi pāṭho, bahi anikkhamanavasena gaṇhitvāti attho. Paṭimukhoti bhagavati paṭinivattamukho, tenāha “apakkamitvā”ti.

16. Yācadhātussa dvikammakattā “bhagavā vassāvāsaṃ yācito”ti vuttaṃ. Susassakālepīti vuttamevatthaṃ pākaṃ kātuṃ “atisamagghepī”ti vuttaṃ. Ativiya appaggehi yadā kiñcideva datvā bahuṃ pubbaṇṇāparaṇṇaṃ gaṇhanti, tādise kālepīti attho. Bhikkhamānāti yācamānā. Vuttasassanti vapitasassaṃ. Tatthāti verañjāyaṃ, etena “vuttaṃ salākā eva hoti etthāti salākāvuttā”ti visesanassa paranipātena nibbacanaṃ dasseti. Atha vā “sabbam sassaṃ salākāmattameva vuttaṃ nibbattaṃ sampannaṃ etthāti salākāvuttā”tipi nibbacanaṃ daṭṭhabbaṃ, tenāha “salākā eva sampajjati”ti. “Salākāya vuttaṃ jīvikā etissanti salākāvuttā”tipi nibbacanaṃ dassetuṃ salākāya vātiādi vuttaṃ. Dhaññakaraṇaṭṭhāneti dhaññaminanaṭṭhāne. Vaṇṇajjhakkhanti kahāpaṇaparikkhaṃ.

Uñchena paggahenāti ettha paggahenāti pattena, taṃ gahetvāti attho. Paggayhati etena bhikkhāti hi paggaho, patto. Tenāha paggahena yo uñchotiādi. Atha vā paggahenāti gahaṇena, uñchatthāya gahetabbo pattoti sijjhatīti āha “pattaṃ gahetvā”ti.

Gaṅgāya uttaradisāpadeso uttarāpatho, so nivāso etesaṃ, tato vā āgatāti uttarāpathakā, tenāha uttarāpathavāsikātiādi. “Uttarāhakā”tipi pāṭho, so eva attho niruttinayena. Mandiranti assasālaṃ. “Mandara”ntipi likhanti, taṃ na sundaraṃ. Sā ca mandirā yasmā parimaṇḍalākārena bahuvidhā ca katā, tasmā “assamaṇḍalikāyo”ti vuttā.

Gaṅgāya dakkhiṇāya disāya deso dakkhiṇāpatho, tattha jātā manussā dakkhiṇāpathamanussā. Buddhaṃ mamāyanti mamevāyanti gaṇhanasīlā buddhamāmakā, evaṃ sesesupī. Evanti pacchā vuttanayena atthe gayhamāne. Paṭivīsanti koṭṭhāsaṃ. Tadupiyanti tadanurūpaṃ tappahonakaṃ. Laddhāti labhitvā no hotīti sambandho. “Laddho”ti vā pāṭho, upaṭṭhākaṭṭhānaṃ neva labhinti attho. Ñāti ca pasatthatamaguṇayogato seṭṭho cāti ñātiseṭṭho. Evarūpesu ṭhānesu ayameva patirūpoti āmisassa dullabhakālesu parikathobhāsādiṃ akatvā paramasallekhavuttiyā ājīvasuddhiyaṃ ṭhatvā bhagavato adhippāyānuguṇaṃ āmisam vicārentena nāma ñātisinehayuttena ariyasāvakeneva kātuṃ yuttanti adhippāyo.

Māravaṭṭanāyāti mārena katacittaparivaṭṭanena, cittasammohanenāti attho. Tampīti uttarakuruṃ vā tidasapuraṃ vā āvaṭṭeyya.

“Phussassāhaṃ pāvacane, sāvake paribhāsayiṃ;
Yavaṃ khādatha bhuñjatha, mā ca bhuñjatha sālāyo”ti. -

Apadāne vuttassa akusalassa tadā okāsakatattā. Nibaddhadānassāti “dassāmā”ti vācāya niyamitadānassa. Appitavattassāti kāyena atiharitvā dinnavatthunopi. Visahatīti sakkoti. Saṅkhepenāti nīhārena. Byāmappabhāyāti samantato heṭṭhā ca

upari ca asītihatthamatte ṭhāne ghanībhūtāya chabbaṇṇāya pabhāya, yato chabbaṇṇaramsiyo taḷākato mātikāyo viya nikkhamitvā dasasu disāsu dhāvanti, sā yasmā byāmamattā viya khāyati, tasmā “byāmapabhā”ti vuccati. Yasmā anubyañjanāni ca paccekaṃ bhagavato sarīre pabhāsampattiyuttā ākāse candasūriyādayo viya vibhātā virocanti, tasmā tāni byāmapabhāya saha kenaci anabhibhavanīyāni vuttāni.

Anatthasañhiteti ghātāpekkhaṃ sāmīatthe bhumma vacanaṃ, tenāha “tādisassa vacanassa ghāto”ti. Attho dhammadesanāya hetu uppajjati ettha, dhammadesanādiko vā attho uppajjati etāyāti aṭṭhuppatti, paccuppannavatthu.

Ekam gahetvāti dhammadesanāsikkhāpadapaññattisaṅkhātesu dvīsu dhammadesanākāraṇaṃ gahetvā. Ratticchedo vāti sattāhakaraṇīyavasena gantvā bahi aruṇuṭṭhāpanavasena vutto, na vassacchedavasena tassa viṣuṃ vuccamānattā. Etena ca vassacchedapaccaye sattāhakaraṇīyena gamanaṃ anuññātanti veditabbaṃ. Na kismiñcīti kismiñci guṇe sambhāvanāvasena na maññanti. Pacchā sīlaṃ adhiṭṭhaheyyāmāti ājīvahetu santaguṇappakāsanena ājīvavipattiṃ sandhāya vuttaṃ. Atimaññissatīti avamaññissati.

17. “Āyasmāti piyavacanameta”nti uccanīcajanasāmaññavasena vatvā puna uccajanāveṇikavaseneva dassento “garugāravasappatissādhivacana”nti āha. Tattha saha patissayena nissayenāti sappatisso, sanissayo, tassa garuguṇayuttesu gāravavacananti attho. Idha pana vacanameva adhvācanaṃ. Pappaṭakojanti ādikappe udakūpari paṭhamaṃ pathavībhāvena sañjātaṃ navanītapinḍasadisam udakepi uppilanasabhāvaṃ avilīyanakaṃ atisiniddhamadhuraṃ anekayojanasahassabahalaṃ rasātalaṃsaṅkhātaṃ pathavojaṃ. Yaṃ ādikappikehi manussehi rasataṇhāya gahetvā bhuñjamānaṃ tesam kammabalena uparibhāge kakkhaḷabhāvaṃ āpajjitvā heṭṭhā purimākāreneva ṭhitam, yassa ca balena ayaṃ mahāpathavī sapabbatasamuddakānanā heṭṭhāudake animujjamānā avikiriyaṃ mānā kullupari viya niccalā tiṭṭhati, taṃ pathavīsāramaṇḍanti attho, tenāha pathavīmaṇḍotiādi. Sampannanti madhurarasena upetaṃ, tenāha “sādurasā”nti. Upapannaphaloti bahuphalo. “Nimmakkhika”nti vatvā puna “nimmakkhikaṇḍa”nti makkhikaṇḍānampi abhāvaṃ dasseti. Ye pathavīnissitā pāṇā, te tattha saṅkāmessaṃmīti ettha manussāmanussatiracchānagatitthīnampi hatthasaṅkāmane kiṃ anāmāsadoso na hotīti? Na hoti, kasmā? “Anāpatti, bhikkhave, iddhiṃassa iddhivisaṃ”ti vacanato, teneva bhagavāpi anāmāsadosaṃ adassetvā “vipallāsampi sattā paṭilabheyyu”nti āha, khuddako gāmo. Mahanto sāpaṇo nigamo. Padavītiḥārenāti padanikkhepena.

Vinayapaññattiyācanakathāvaṇṇanā

18. Vinayapaññattiyā mūlato pabhutīti pārājikādigarukānaṃ, tadaññesaṅca sikkhāpadānaṃ pātimokkhuḍdesakkamena yebhuyyena apaññattataṃ sandhāya vuttaṃ, na sabbena sabbaṃ apaññattatāya. Teneva thero bhagavantaṃ “sāvakānaṃ sikkhāpadaṃ paññapeyya uddiseyya pātimokkha”nti pātimokkhuḍdesena saha sikkhāpadapaññattiṃ yāci. Khandhake hi ānandattherādīnaṃ pabbajjato puretameva rāhulabhaddassa pabbajjāya “na, bhikkhave, ananuññāto mātāpitūhi putto pabbājetabbo, yo pabbājeyya āpatti dukkaṭassā”ti paññattasikkhāpadaṃ dissati. Idheva aṭṭhakathāyampi “sāmaṃ pacanaṃ...pe... na vaṭṭatī”ti ca, “ratticchedo vassacchedo vā na kato”ti ca vuttattā pubbeva sāmāpākādipaṭikkhepo

atthīti paññāyati. Evaṃ katipayasikkhāpadānaṃ paññattisabbhāvepi apaññattapārājikādiḥ sandhāya “na tāva, sārīputta, satthā sāvakaṇaṃ sikkhāpadaṃ paññāpetī”ti vuttanti gahetabbaṃ. Puthuttārammaṇato paṭinivattitvā sammadeva ekārammaṇe cittaṇa līno paṭisallīno nāmaṭi āha “ekībhāvaṃ gatassā”ti, cittavivekaṃ gatassāti attho. Ciranti accantasam̐yoge upayogavacanaṃ.

Soḷasavidhāya paññāyāti majjhimanikāye anupadasuttantadesanāyaṃ “mahāpañño, bhikkhave, sārīputta puthupañño hāsapañño javanapañño tikkhapañño nibbedhikapañño”ti āgatā cha paññā ca navānupubbavīhārasamāpattipaññā ca arahattamaggapaññā cāti evaṃ soḷasavidhena āgatāya paññāya. Yesaṃ buddhānaṃ sāvaka sūddhāvāsesu sandissanti, teyeva loke pākāṭāti vipassīdayova idha uddhaṭṭā, na itare pubbabuddhā. Teneva āṭṭhānāṭṭiyasutte devāpi attano pākāṭānaṃ tesaṇṇeva gahaṇaṃ akāṃsu, nāṇṇesanti veditabbaṃ.

19. Kilāsunoti appossukkā payoṇābhāvena nirussāhā ahesuṃ, na ālasiyena, tenāha na ālasiyakilāsunotiādi. Niddosatāyāti kāyavacīvītikkaṃ samuṭṭhāpakadosābhāvā. Pāṇaṃ na hane na cādinnaṃ mādiyetiādinā ovādasikkhāpadānaṃ vijjamaṇattā vuttaṃ sattāpattikkhandhavasenaṭiādi. Channaṃ channaṃ vassānaṃ osānadivasam̐ apekkitvā “sakiṃ saki”nti vuttattā tadepekkittha sāmivacanaṃ. Sakalajambudīpe sabbopi bhikkhusaṅgho uposathaṃ akāsīti sambandho.

Khantī paramaṇṭiādisu titikkhāsaṅkhātā khanti sattaṃsaṅkhārehi nibbattāniṭṭhākkhamaṇakilesatapanato paramaṃ tapo nāma. Vānaṃsaṅkhātāya taṇhāya nikkhantattā nibbānaṃ sabbadhammeḥi paramaṃ uttamaṇti buddhā vadanti. Yathāvuttakhantiyā abhāvena paṇavaddhaṃ vā chedanatāḷaṇādiṃ vā karonto parūpaghātī parassaharaṇaparadārātikkamaṇādīhi musāpesuṇṇapharusādīhi ca paraṃ viheṭṭhayanto ca bāhitapāpatāya abhāvena pabbajito vā samitapāpatāya abhāvena samaṇo vā na hotīti attho. Sīlasam̐varena sabbapāpassa anuppādanaṃ lokiyasamādhivipassanāhi kusalassa upasampādanaṃ nipphādanaṃ sabbeḥi maggaphaleḥi attano cittaṇa parisodhanaṃ pabhassarabhāvakaraṇaṃ yaṃ, tametaṃ buddhānaṃ sāsanaṃ anusiṭṭhi. Anupavādoti vācāya kassaci anupavaddanaṃ. Anupaghatoti kāyena kassaci upaghatākaraṇaṃ vuttāvasese ca pātimokkhasaṅkhāte sīle attānaṃ sam̐varaṇaṃ. Bhattasmiṃ mattaṇṇutāsāṅkhātāajīvaṇapārisuddhipaccayasannissitasīlasamāyogo tammukhena indriyasam̐varo pantaṇasānaṇsaṅkhātāṃ araṇṇāvāsaṃ tammukhena pakāsīte catupaccayasantaṇsabhāvaṇārāmatāsāṅkhātamaḥāriyavaṃse paṭiṭṭhānaṇca adhicitāsāṅkhāte lokiyalokuttarasamādhimhi taduppādanavasena āyogo anuyogo ca yaṃ, tametaṃ buddhānaṃ anusiṭṭhīti yoṇaṇ.

“Yāva sāsanaṇpariyantā”ti āṇāpātimokkhasa abhāvato vuttaṃ. Parinibbānato pana uddhaṃ ovādapātimokkhuḍdesopi nattheva, buddhā eva ḥi taṃ uddisanti, na sāvaka. Paṭṭhamabodhiyanti bodhito vīsativassapaṇicchinne kāle, ācariyadhammapālattherena pana “paṇcacattālīsāya vassesu ādito pannaṇasa vassāni paṭṭhamabodhi”ti vuttaṃ, sikkhāpadapaññattikaālato pana pabhutī āṇāpātimokkhameva uddisantiṭi idaṃ pātimokkhuḍdesakkameṇeva paṇpuṇṇaṃ katvā sikkhāpadapaññattikālaṃ sandhāya vuttaṃ. Aṭṭhānaṃ anavakāsoti yathākkamaṃ hetupaccayaṇpaṭikkheṇavasena kāraṇaṇpaṭikkhepo. Yanti yena kāraṇena. Aparisuddhāya paṇsāyāti alajjīpuggaleḥi vomissatāya asuddhāya paṇsāya, na kevalaṃ buddhānaṇṇeva aparisuddhāya paṇsāya pātimokkhuḍdeso ayutto, atha kho sāvakaṇampi. Codanāsāraṇādivasena pana sodhetvā sam̐vāsakaraṇaṃ sāvakaṇaṇṇeva bhāro, buddhā pana sikkhāpadāni

paññapetvā uposathādikaraṇavidhānaṃ sikkhāpetvā vissajjenti, codanāsāraṇādīni na karonti, teneva bhagavā asuddhāya parisāya pātimokkhaṃ anuddisitvā sakalarattiṃ tuṇhībhūto nisīdi. Bhikkhū ca bhagavato adhippāyaṃ ñatvā asuddhapuggalaṃ bahi nīharimṣu. Tasmā sāvakānampi asuddhāya parisāya ñatvā uposathādisaṅghakammakaraṇaṃ brahmacariyantarāyakaraṇaṃ vinā na vaṭṭatīti veditabbaṃ.

Sammukhasāvakānanti buddhānaṃ sammukhe dharmānakāle pabbajitānaṃ sabbantimānaṃ sāvakānaṃ. Uḷārātisayajotanaṭṭhaṃ “uḷāruḷārabhogādikulavasena vā”ti puna uḷārasaddaggaṇaṃ kataṃ. Ādi-saddena uḷāramajjhattaanuḷārādīnaṃ gagaṇaṃ veditabbaṃ. Te pacchimā sāvakā antaradhāpesunti sambandho.

Apaññatṭepi sikkhāpade yadi sāvakā samānajātiādikā siyumu, attano kulānugataganthaṃ viya bhagavato vacanaṃ na nāseyyumu. Yasmā pana sikkhāpadañca na paññattaṃ, ime ca bhikkhū na samānajātiādikā, tasmā vināsesunti imamatthaṃ dassetumu yasmā ekanāmā...pe... tasmā aññamaññaṃ viheṭhentātiādi vuttaṃ. Ciratṭhitikavāre pana sāvakānaṃ nānājaccādibhāve samānepi sikkhāpadapaññattiyā paripuṇṇatāya sāsanaṃ cirappavatti veditabbā. Yadi evaṃ kasmā sabbepi buddhā sikkhāpadāni na paññapentīti? Yasmā ca sāsanaṃ cirappavattiyā na kevalaṃ sikkhāpadapaññattiyeva hetu, atha kho āyatiṃ dhammavinayaṃ gahetvā sāvakehi vinetabbapuggalānaṃ sambhavopi, tasmā tesam sambhave sati buddhā sikkhāpadaṃ paññapenti, nāsatīti paripuṇṇāpaññattiyeva veneyyasambhavassāpi sūcanato sāsanaṃ cirappavattiyā hetu vuttāti veditabbā. Pāḷiyaṃ sahaṃsaṃ bhikkhusaṅghaṃ...pe... ovadatīti ettha sahaṃsasāṅkhyāparicchinno saṅgho sahasso sahasilokadhātūtiādīsu viya. Taṃ sahaṃsaṃ bhikkhusaṅghanti yojanā. Sahaṃsasaddassa ekavacanantatāya “bhikkhusahaṃsassa”ti vatvā avayavāpekkhāya “ovadiyamānāna”nti bahuvacananiddeso katoti daṭṭhabbo.

Anupādāya āsavehi cittāni vimuccimṣūti ettha āsavehīti kattuatthe karaṇavacanaṃ. Cittānīti paccattabahuvacanaṃ. Vimuccimṣūti kammasādhanaṃ. Tasmā āsavehi kattubhūtehi anupādāya ārammaṇakaraṇavasena aggahetvā cittāni vimocitanīti evamettha attho gahetabboti āha tesañhi cittānītiādi. Yehi āsavehīti etthāpi kattuatthe eva karaṇavacanaṃ. Vimuccimṣūti kammasādhanaṃ. Teti āsavā. Tānīti cittāni, upayogabahuvacanañcetam. Vimuccimṣūti kattusādhanaṃ, vimocesunti attho. Aggahetvā vimuccimṣūti ārammaṇavasena tāni cittāni aggahetvā āsavā tehi cittehi muttavanto ahesunti attho. Atha vā āsavehīti nissakkavacanaṃ, vimuccimṣūti kattusādhanaṃ. Tasmā kañci saṅkhatadhammaṃ taṇhādivasena anupādiyitvā cittāni vimuttavantāni ahesunti attho gahetabbo. Purimavacanāpekkhanti aññatarasmiṃ bhiṃsanake vanasaṇḍeti vuttavacanassa apekkhanaṃ tasmim purimavacane evaṃ apekkhananti attho, tenāha yaṃ vuttantiādi. Bhiṃsanassa bhayassa kataṃ karaṇaṃ kiriya bhiṃsanakataṃ, tasmim bhiṃsanakiriyāyāti atthaṃ dassento āha “bhiṃsanakiriyāyā”ti. Bhiṃsayatīti bhiṃsano, sova bhiṃsanako, tassa bhāvo “bhiṃsanakatta”nti vattabbe ta-kārassa lopam katvā vuttanti pakārantarena atthaṃ dassento āha “atha vā”tiādi. Bahutarānaṃ sattānaṃ vāti yebhuyyenāti padassa atthadassanaṃ. Tena ca yo kocīti padassāpi yo yo pavisatīti vicchāvasena nānatthena attho gahetabboti dasseti, yo yo pavisati, tesu bahutarānanti atthasambhavato.

Nigamananti pakate atthe yathāvuttassa atthassa upasaṃhāro. Ayañhettha nigamanakkamo - yā hi, sārīputta, vipassīdīnaṃ tiṇṇaṃ buddhānaṃ attano parinibbānato upari pariyattivasena vinetabbānaṃ puggalānaṃ abhāvena tesam

atthāya vitthārato sikkhāpadapaññattiyam kilāsutā appossukkatā, yā ca upanissayasampannānam veneyyānam cetasā ceto paricca bhimsanakavanasaṇḍepi gantvā ovađantānam tesam maggaphaluppādanatthāya dhammadesanāya eva akilāsutā saussāhatā, na vitthārato dhammavinayadesanāya, ayam kho, sārīputta, hetu, ayam paccayo, yena vipassīdānam tiṇṇam buddhānam brahmacariyam na ciraṭṭhitikam ahoṣīti. Purisayugavasenāti purisānam yugam pavattikālo, tassa vasena, purisavasenāti attho. Sabbapacchimakoti parinibbānadivase pabbajito subhaddasadiso. Satasahassam saṭṭhimattāni ca vassasahassānīti idaṃ bhagavato jātito paṭṭhāya vuttaṃ, bodhito paṭṭhāya pana gaṇiyamānam ūnam hotīti daṭṭhabbam. Dveyyevāti dharmāne bhagavati ekaṃ, parinibbute ekanti dve eva purisayugāni.

20-21. Asambhuṇantenāti apāpuṇantena. Ko anusandhīti purimakathāya imassa ko sambandhoti attho. Yam vuttanti yaṃ yācitantī attho. Yesūti vītikkamadhammesu. Nesanti diṭṭhadhammikādiāsavānam. Teti vītikkamadhammā. Ñātiyeva pitāmahapituputtādivasena parivaṭṭanato parivaṭṭoti ñātiparivaṭṭo. Lokāmisabhūtanti lokapariyāpannam hutvā kilesehi āmasitabbato lokāmisabhūtam. Pabbajjāsāṅkhepenevāti dasasikkhāpadadānādipabbajjāmukhena. Etanti methunādīnam akaraṇam. Thāmantī sikkhāpadapaññāpanasāmatthiyam. Sañchavinti sukkacchaviṃ pakaticchaviṃ, sundaracchaviṃ vā. Sesanti sesapadayo janadassanam. Idāni atthayo janam dassento āha ayam vā hetthātiādi. Tattha vā-saddo avadhāraṇe. Hi-saddo pasiddhiyam, ayameva hetthāti attho. Atha satthāti padassa attham dasseti “tadā satthā”ti. Ropetvāti phālitaṭṭhāne ninnaṃ maṃsam samaṃ vaḍḍhetvā. Sake ācariyaketi attano ācariyabhāve, ācariyakamme vā.

Vipulabhāvenāti bahubhāvena. Ayoniso ummujjamānāti anupāyena abhinivisamānā, viparītato jānamānāti attho. Rasena rasam saṃsanditvāti anavajjasabhāvena sāvajjasabhāvam sammissetvā. Uddhammam ubbinayanti uggatadhammam uggatavinayaṅca, yathā dhammo ca vinayo ca vinassissati, evam katvāti attho. Imasmim attheti imasmim saṅghādhikāre. Pabhassaroti pabhāsanāsilo. Evam nāmo evam gottoti soyamāyasmā sotāpannotināmagottena samannāgato, ayam vuccati sotāpannoti pakatena sambandho. Avinipātadhammoti ettha dhamma-saddo sabhāvavācī, so ca atthato apāyesu khipanako diṭṭhiādiakusaladhammo evāti āha “ye dhammā”tiādi. Idāni sabhāvavaseneva attham dassetuṃ vinipatanam vātiādi vuttaṃ. Niyatoti sattabhavabbhantare niyatakkhandhaparinibbāno. Tassa kāraṇamāha “sambodhiparāyaṇo”ti.

22. Anudhammatāti lokuttaradhammānugato sabhāvo. Pavāraṇāsaṅgaham datvāti “āgāminiyā puṇṇamīyā pavāressāmā”ti anumati dānavasena datvā, pavāraṇam ukkaḍḍhitvāti attho, etena nayena kenaci paccayena pavāraṇukkaḍḍhanam kātuṃ vaṭṭatīti dīpitaṃ hoti. Māgasirassa paṭhamadivaseti candamāsavasena vuttaṃ, aparakattikapuṇṇamāya anantare pāṭipadadivaseti attho. Phussamāsassa paṭhamadivaseti etthāpi ese va nayo. Idaṅca nidassanamattaṃ veneyyānam aparipākam paṭicca phussamāsato paraṅca ekadvitīcatumāsampi tattheva vasitvā sesamāsehi cārikāya pariyosāpanato. Dasasahassacakkavāleti idaṃ devabrahmānam vasena vuttaṃ. Manussā pana imasmim ye va cakkavāle bodhaneyyā honti. Itaracakkavālesu pana manussānam imasmim cakkavāle uppattiyā chanduppādanattham anantampi cakkavālam oloketvā tadanuguṇānusāsani pāṭihāriyam karontiyeva.

Āyāmāti ettha ā-saddo āgacchāti iminā samānatthoti āha “āgaccha yāmā”ti, ehi gacchāmāti attho. Suvaṇṇarasapiṇṇarāhīti vilīnasuvaṇṇajalaṃ viya piṇṇarāhi suvaṇṇavaṇṇāhīti attho. Pāḷiyaṃ nimantitamhātiādīsu “nimantitā vassaṃvutthā amhā”ti ca, “nimantitā vassaṃvutthā atthā”ti ca sambandho.

Yanti deyyadhammajātaṃ, yaṃ kiñcīti attho. No natthīti amhākaṃ natthi, noti vā etassa vivaraṇaṃ natthīti. Etthāti gharāvāse. Tanti taṃ kāraṇaṃ, kiccaṃ vā. Kutoti katarahetuto. Yanti yena kāraṇena, kiccena vā. Dutiye atthavikappe etthāti imassa vivaraṇaṃ imasmiṃ temāsabbhantareti. Tanti taṃ deyyadhammaṃ.

Tattha cāti kusale. Tikkhavisadabhāvāpādanena samuttejetvā. Vassetvāti āyatimaṃ vāsanābhāgiyaṃ dhammaratanavassaṃ otāretvā. Yaṃ divasanti yasmiṃ divase.

23. Pattuṇṇapattapaṭe cāti pattuṇṇapaṭe cīnapaṭe ca. Tumbānīti cammamayatelabhājanāni. Anubandhitvāti anupagamanaṃ katvā. Abhiranta-saddo idha abhirucipariyāyoti āha “yathājjhāsaya”ntiādi. Soreyyādīni mahāmaṇḍalacārikāya maggabhūtāni soreyyanagarādīni. Payāgapatiṭṭhānanti gaṅgāya ekassa titthavisesassāpi, taṃsamīpe gāmassāpi nāmaṃ. Samantapāsādikāyāti samantato sabbaso pasādaṃ janetīti samantapāsādikā, tassā.

Ye pana pakāre sandhāya “samantato”ti vuccati, te pakāre vitthāretvā dassetuṃ tatridantiādi vuttaṃ. Tattha “samantapāsādikā”ti yā saṃvaṇṇanā vuttā, tatra tassāṃ samantapāsādikāyaṃ samantapāsādikabhāve idaṃ vakkhamānagāthāvacanaṃ hotīti yojanā. Bāhiraṇidānaabbhantaraṇidānasikkhāpadanidānānaṃ vasena nidānappabhedadīpanaṃ veditabbaṃ. “Theravādappakāsaṇaṃ vatthuppabhedadīpana”ntipi vadanti. “Sikkhāpadānaṃ paccuppannavatthuppabhedadīpana”ntipi vattuṃ vaṭṭati. Sikkhāpadanidānanti pana vesālīādi sikkhāpadapaññattiyā kāraṇabhūtadesaviseso veditabbo. Etthāti samantapāsādikāya. Sampassataṃ viññūnanti sambandho, tasmā ayaṃ samantapāsādikātveva pavattāti yojetabbā.

Iti samantapāsādikāya vinayaṭṭhakathāya vimativinodaniyaṃ

Verañjakaṇḍavaṇṇanānayo niṭṭhito.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

*PaliVerse (2026). Subcommentaries. 2. The Canon of Discipline - Subcommentaries. 09. Subcommentary on the Vimativinodanī-
1. Verañjakaṇḍavaṇṇanā Retrieved from paliverse.org*

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org